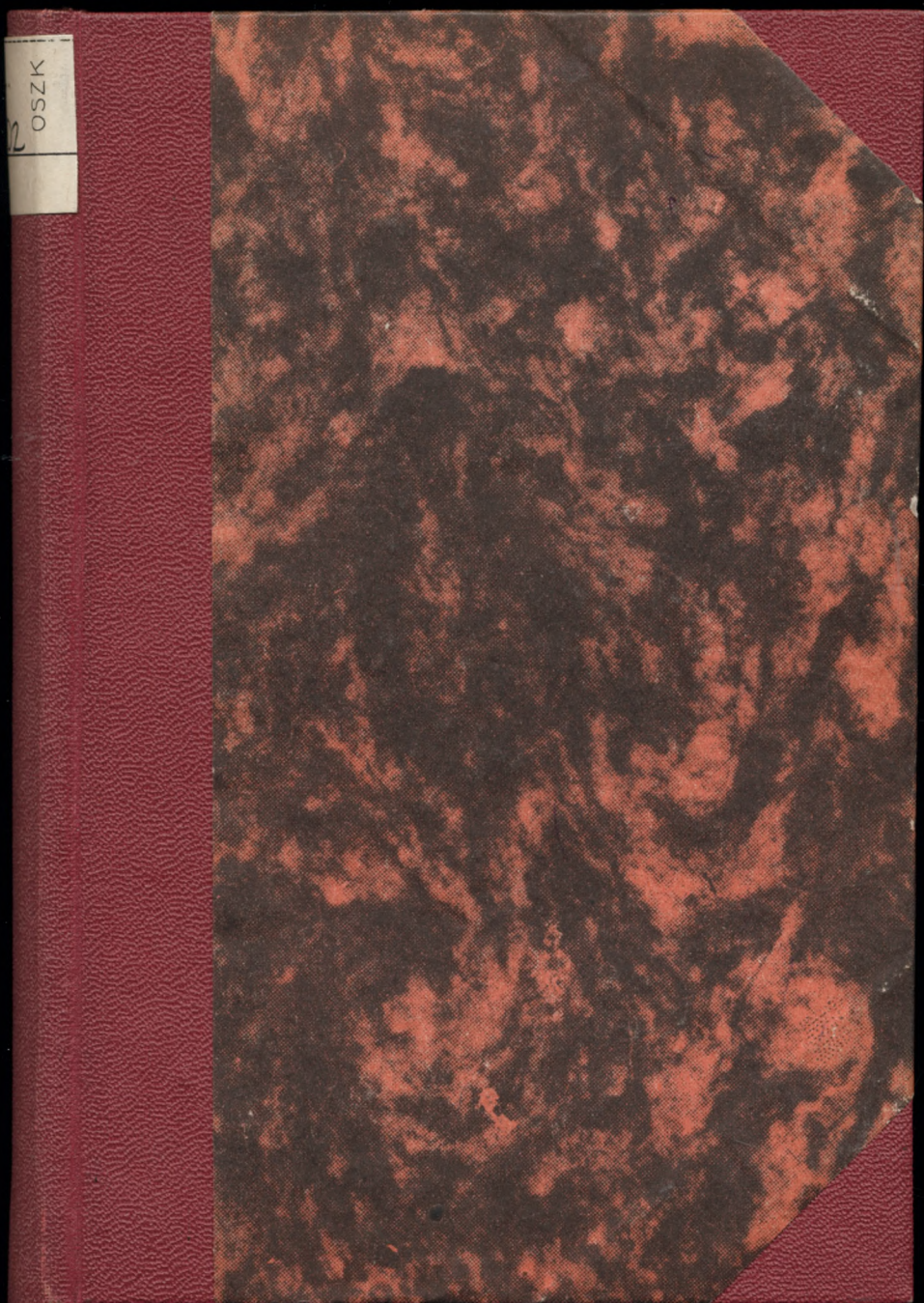
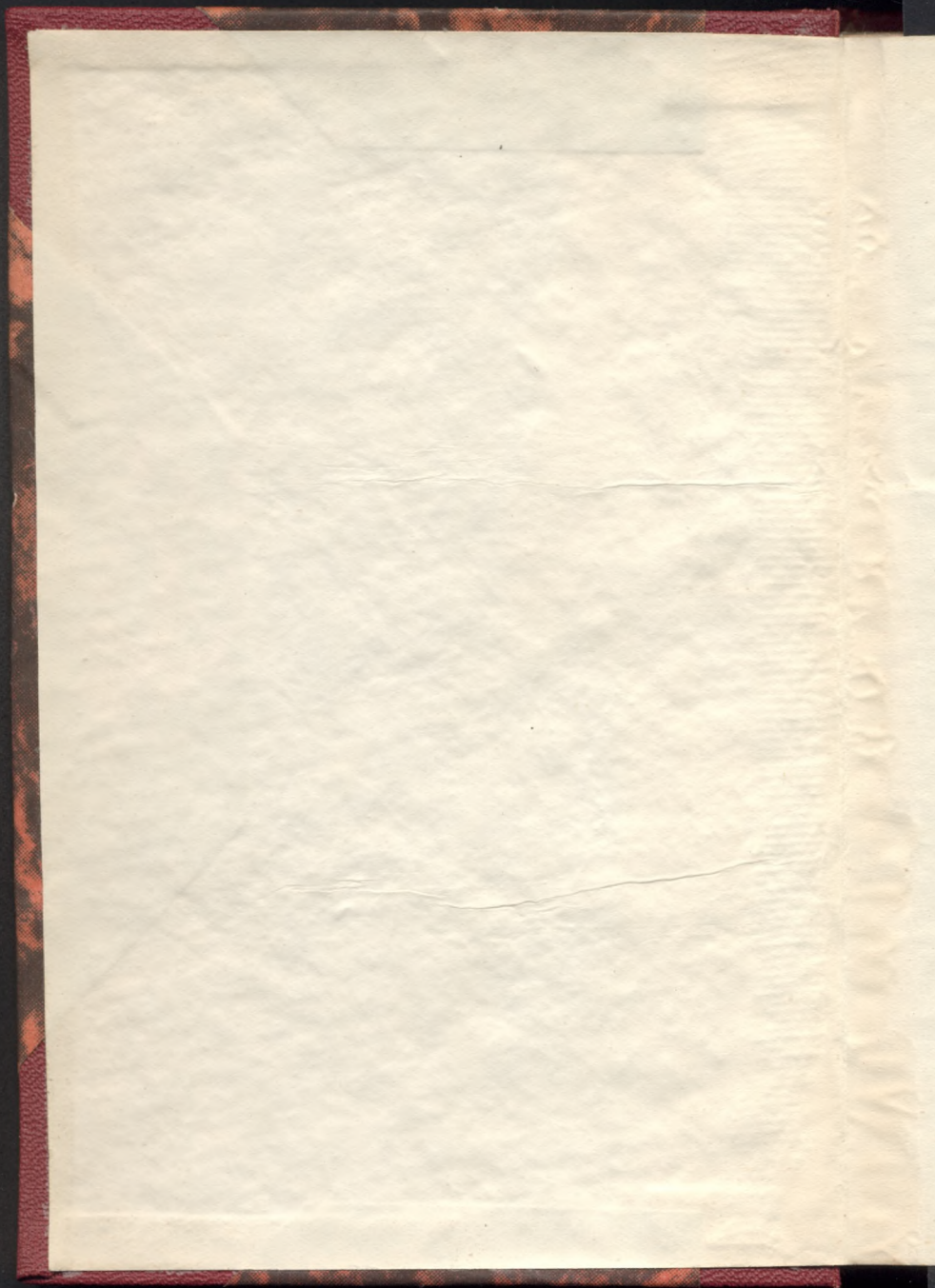
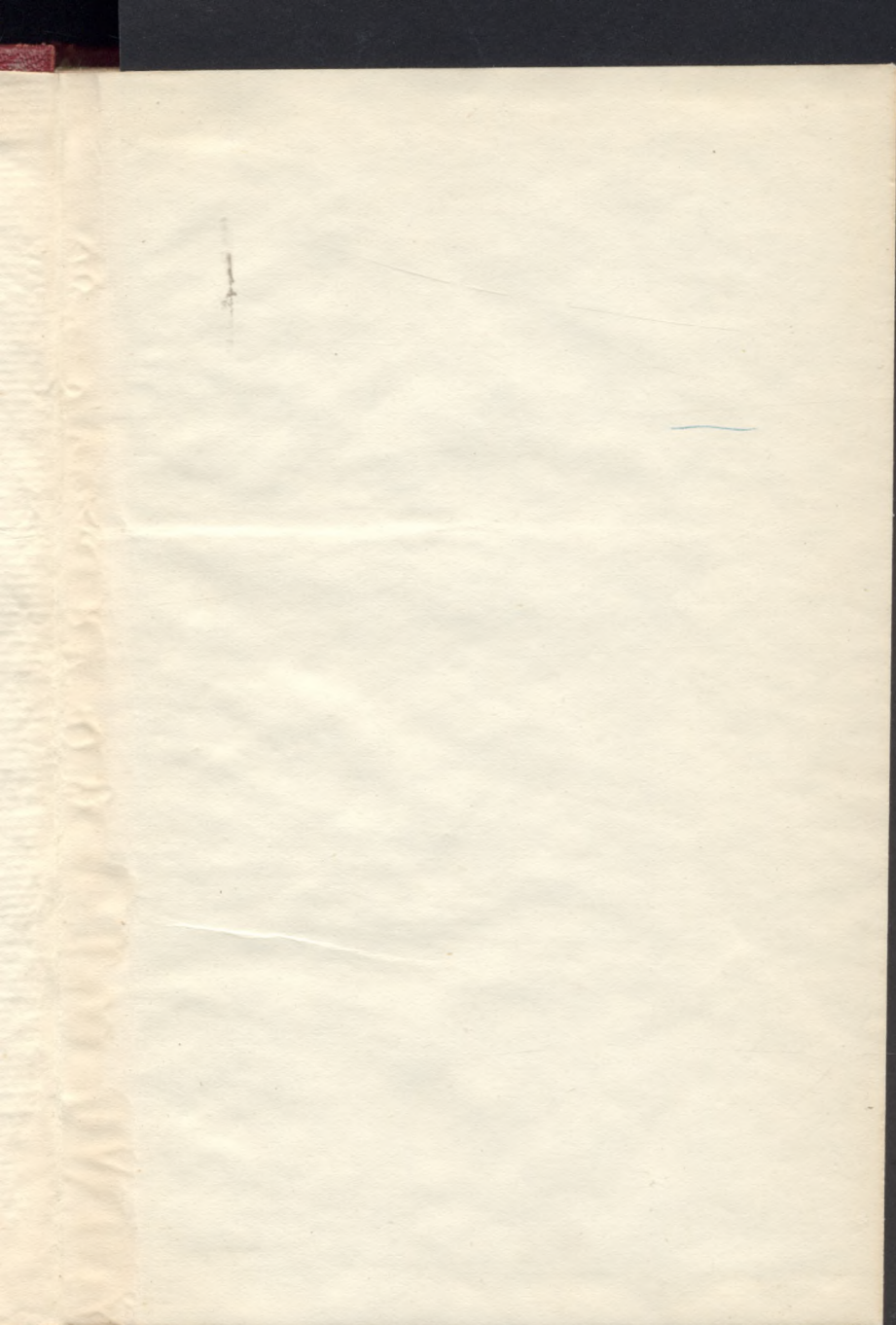
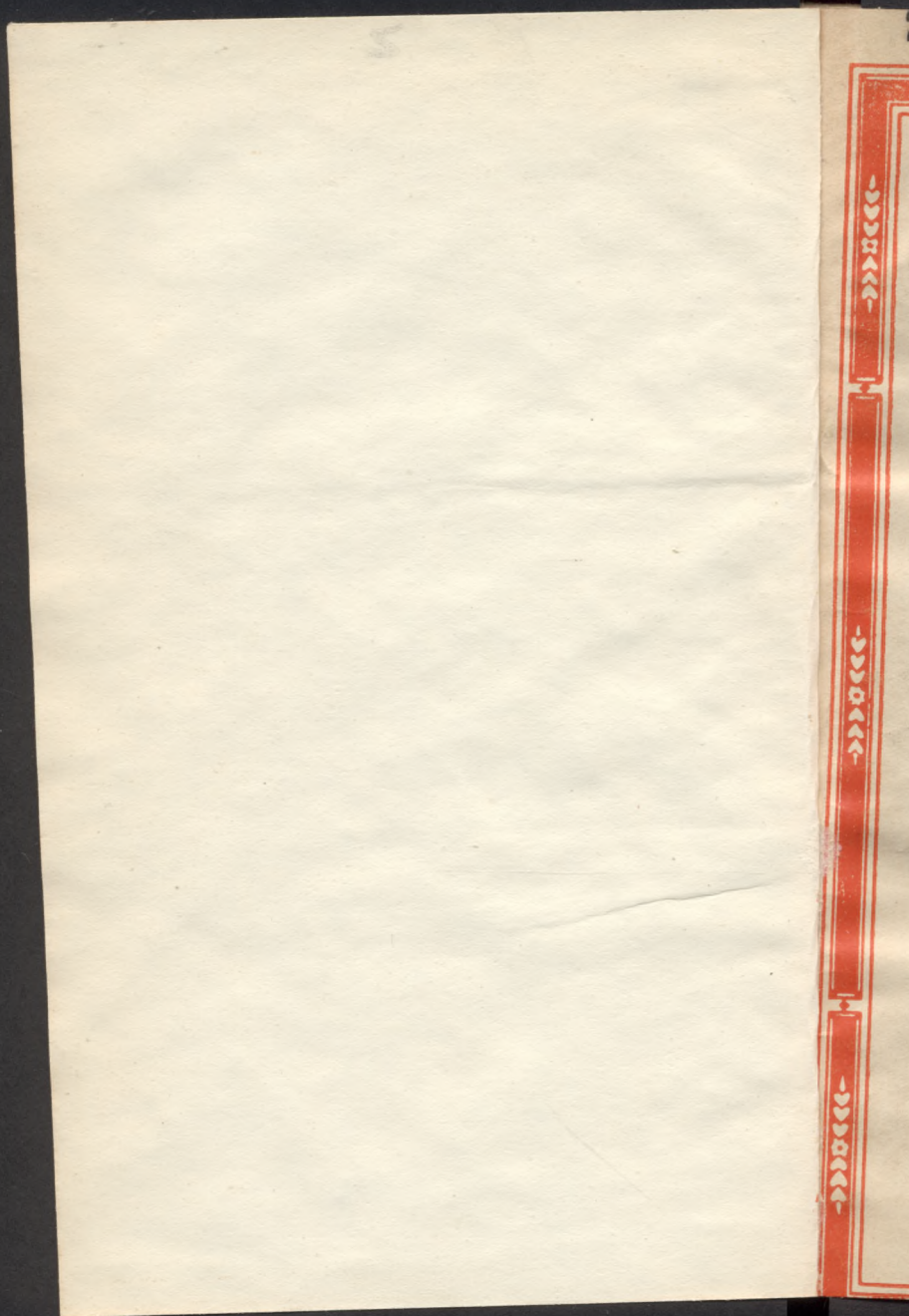

OSZK
2

251002

2

Ifj. HEGEDÜS SÁNDOR
AKIK
ÖRÖKKÉ ÉLNEK

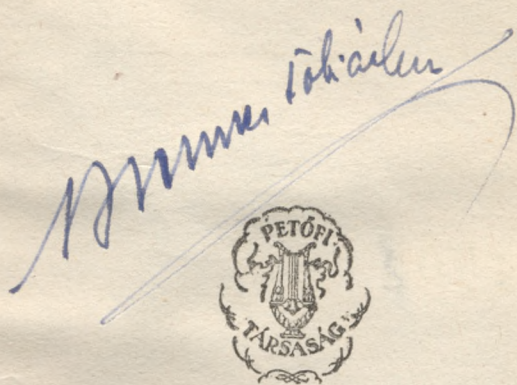

ÚJ IDŐK IRODALMI INTÉZET RT.
KIADÁSA

Ö

Ifj. HEGEDÜS SÁNDOR

AKIK
ÖRÖKKÉ ÉLNEK

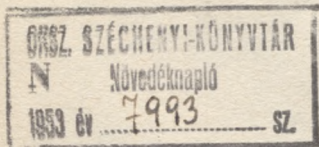
ÚJ IDŐK IRODALMI INTÉZET R. T.
KIADÁSA, BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra alkalmazás
és filmesítés jogát is.

Copyright by Uj Idők Irodalmi Intézet Rt.
Budapest, 1944.

251002

Felelős kiadó: Hampó József igazgató

Ladányi Antal könyvnyomdája. Felelős: Ladányi Antal

ELŐSZÓ.

Ez a könyv, voltaképen folytatása, hogy úgy mondjam a második kötete a „*Lángelmék árnyékában*“ című könyvemnek. Ebbe a kötetbe is, a világnagyságok életéről, személyes tapasztalatok útján szerzett emlékeimet gyűjtöttem össze, amelyek között sok olyan van, amelyekre csak én emlékezem még, hiszen több mint egy félszázad előtt történtek és amelyek irodalomtörténetileg is fontosak és így kár lett volna értük, ha veszendőbe mennek.

Van e könyvben egy pár essay is, amelyeket részben a „*London University*“ felszólítására készítettem, ahol angol nyelven személyesen olvastam fel őket, részben az angol „*Royal Society of Literature*“ kérésére. — Ilyen a „*Petőfi*“—ról szóló tanulmány. Ennél a tanulmánynál is felhasználtam a már megjelent tanulmányokat, még pedig azért, hogy az angol közönségnek *Petőfiről* minél tökéletesebb képet adjak. Az élő íróktól erre *személyesen* kértem engedelmet. A holt íróktól utólagos beleegyezésüket, jelen soraimmal nyugtázom. Mindenki belátja, hogy ennél a tanulmánynál nem az volt cél, hogy én minél szebb és eredetibb essayt írjak, hanem az, hogy mikor első ízben szabad a *Royal Society* magasrangú közönsége előtt *Petőfi*-t is-

mertetni, akkor Petőfi a legtökéletesebb megvilágításban jelenjen meg előttük. Ezért használtam fel erre a célra, a nagy lyrikusról megjelent tanulmányokat. A *Royal Society* könyvalakban is kiadta ezt a tanulmányt „*Essays by divers hands*” című kötetében. Ez volt az első eset, hogy magyar állampolgárnak művét a „*Royal Society*” kiadta. Ennek a sikernek csak egy része illet meg — és hozzáteszem, nem kis rész illeti meg *Eduard Sándor Shackleton*-t, az Északi Sark kutatóját, az én keresztfiamat, akinek könyve magyarul is megjelent „*Eszkimók, fókák, jéghegyek*” címen. Ő volt az, aki keresztülvitte a *Royal Society of Literature*-nél, hogy engem felolvasásra meghívjanak és a *Petőfi*-ről szóló tanulmányt könyvalakban angolul közreadják. Ezzel becsületesen beszámoltam mindarról, amely e könyv megszületésére, eredetére vonatkozik. Ezek előre-bocsátása után, nyugodt lelkiismerettel bocsátom útjára új művemet, amelyet — merem hinni — ép olyan szeretettel fog fogadni a magyar olvasóközönség, mint amily szeretettel ennek elődjét, a „*Lángelmék árnyékában*” című könyvemet fogadta.

ifj. Hegedüs Sándor.

KOSSUTH LAJOS

A magyar a szabadság nemzete. Jelleméből fakad a szabadság szeretete. És jellemző rá, hogy egész nemzeti élete alatt sohasem küzdött önzően, csakis saját szabadságáért, de mindig követelte más népek szabadságát is. Honalapító Árpád, több mint ezer évvel ezelőtt, Ázsia pusztáiról a népvándorlás korszakában útrakelt, hogy bevezesse a magyarokat Európába. Akkor még a mai Magyarország helyén elnyomott népek táboroztak. Árpád, a magyarok fejedelme hozta a szabadság nagy gondolatát, az ázsiai puszták mérhetetlen birodalmáról azzal a céllal, hogy a messze tengerek partjáig elvigye és ott is hirdesse. Megérkezése nagy fellendülés volt, az itt letiporva élő szláv nemzetek között. Az Árpád-házból született első magyar király, Szent István, megszabadította a pogányságtól a magyarokat Európa keleti részében, mert elhozta részükre a keresztény vallást. Ez a nagy szabadságszeretet gondolata végigvonult ennek a nemzetnek egész történetén, mert a renaissance korszak nagy királya, Rex Mathiász, az igazságos egyedural-

kodó, az igazság és a szabadság hirdetője volt. Aztán a XVIII. században feltűnt Rákóczi Ferenc fejedelem, aki nemcsak a magyar nép szabadságáért, de a lelkék szabadságáért, a vallás szabadságáért is, feláldozta minden vagyonát és elbujdosva halt meg Törökországban. A XIX. század is megszülte a magyar szabadság gondolatának legendás alakját, Kossuth Lajost. Kossuth a század legelején, 1802-ben, a Zemplén vármegyei Monokon született, szeptember havában, de hogy mely napon, azt senki sem tudja, mert a sors úgy intézte a dolgot, hogy azok az anyakönyvek égtek el, a nagy tűzvész alkalmával, amelyekben az ő születése napja volt feljegyezve. De nem is szabad egy ilyen legendaszerű alaknak élet-történetét polgári határidőkhöz kötni, ezeknek jönni kell az ismeretlen homályból, dobbanásszerűen megjelenni az emberek előtt, aztán eltűnni, hogy életük pályája, mint egy fénysáv az idő homályában, örökké világítson az egyetemes emberiségnek.

Kossuth évszázados nemesi családból származott, melynek tagjai az Árpádházi királyokig tudták visszavinni nemességüket, anyai ágon pedig a híres Véber András családjából származott, akinek őseit első Lipót császár 1687-ben vérengző pribékjével, Karaffával kivégeztette, mert az a vallás szabad gyakorlatát és protestáns hitével az evangéliumot hirdette. Ez a nagy protestáns ő, vérének erejét belecsepegtette Kossuth Lajos lelkületébe. Egész hite, elhivatottságának tudata, a protestáns vallásból fakadt. Kossuth Lajos gimnáziumot járt, aztán jogot tanult, ügyvédeskedett, élte a vidéki gentry életét, lovagolt,

vadászott, járta a környék erdeit, kereste a szabadságot s lelkében felépítette a függetlenség gondolatát. Ifjú korának egy mozzanatára vissza kell emlékeznünk, mikor mint serdülő ifjú barangolt az erdők mélyén, hirtelen iszonyú vihar lepte meg. A menekülő Kossuth, egy barlanghoz jutott. A barlangból fény szűrődött ki, cigányok tanyáztak benne, s marcona arcukkal úgy néztek ki, mint Macbeth boszorkányai, akik jósigékkal üdvözölték a hazatérő hőst. Kossuth meghökkent, mikor meglátta őket, de mégis belépett a barlangba, s akkor a tűz körül ülő alakok közül felemelkedett egy vén cigányasszony és azt mondta a belépőnek: „Üdvözlég, hazád megmentője. Üdvözlég, te hős, aki el fogod hozni ennek a nemzetnek, a nagy magyar szabadságot!” Egész életén át visszaemlékezett erre, amely tulajdonképpen egy véletlen volt, de ő ebben a sors intését látta. Fiatal éveiben sokat hallott arról a proklamációról, amelyet első Napoleon az oroszországi hadjárat alkalmával intézett a magyar nemességhez. Akkor a nemesség ezt felháborodva tárgyalta, hogy hogyan lehet a magyarokat arra felszólítani, hogy koronás királyuk ellen fellázadjanak. Az alkotmányosság tudata rendkívül mélyen gyökerezik a magyar népben. Hiszen tudvalevő, hogy az angol Magna Carta, amely az angol alkotmányosság alapja, 1214-ből való, a magyar Arany Bulla, amelyből a magyar parlament sarjadt, csak néhány évvel fiatalabb az angolokénál, mert 1222-ben kötöttetett, a felkent király és a magyar nemesség között.

Napoleon proklamációját később, mikor 30 éves

korában elolvasta, az rendkívül mély hatást tett rá. Ezidőben történt, hogy Magyarország felső vidékén a parasztok között lázadás tört ki kolerajárvány miatt, mert az együgyű nép azt hitte, hogy a papok és az urak mérgezték meg a kútakat, és abból fakadt e gyilkos ragály. A fellázadt parasztok Sátoraljaujhely városa ellen vonultak, hogy felperzseljék a várost. A fiatal Kossuth akkor felfegyverezte a város polgárságát, a város parancsnokságát (mely jellemző későbbi éveire is), azonban nem maga vállalta, hanem másra bízta és ő egyedül ment a lázongó emberek elé és hatalmas beszédjével olyan hatást gyakorolt a népre, hogy az letette a fegyvert és helyreállt a nyugalom. Ez volt Kossuth első nyilvános szereplése, amely nevét országos hírre emelte.

1832-ben került Pozsonyba, ahol a magyar országgyűlés ülésezett. Itt ő, az akkori rendszer szerint, egy távollevő képviselőnek megbízottjaként szerepelt, akinek csak az a teendője, hogy végighallgassa a tárgyalás menetét és arról jegyzeteket készítsen, s ezekből a jegyzetekből született meg az *Országgyűlési Tudósító*, az első magyar politikai lap, amelyet először kéziratban küldtek szét az országban, később Kossuth litografiával sokszorosította. Tudósításainak olyan sikere volt, hogy Metternich Kelemen, a bécsi hercegekancellár, az ausztriai szent szövetség megteremtője, felfigyelt a dologra, ösztönszerűleg megérezte, hogy Kossuth hírlapja, amely látszólag egyszerű parlamenti tudósításokat közölt, tulajdonképpen ennek a zseniális újságírónak a kezén félelmetes hangszerré alakult át, amelynek célja a nemzeti öntudat fel-

ébresztése. Márpedig a Metternich által elképzelt szövetésgrendszer nem tűri meg az egyes nemzetek öntudatra ébredését, csakis a centrális, minden népeket egyenlően, gépszerűen kezelő abszolutisztikus rendszert. Mikor az országgyűlést 35-ben berekesztették, Kossuth gyászszegélyben jelenttette meg lapjának utolsó számát, aztán Pestre költözve, megindította a „Törvényhatósági Tudósításokat“. Ezeknek hatása még nagyobb volt a közönségre, de ekkor már Metternich keze lenyult Magyarország felé és Kossuthot azért, mert a nemzeti ébredést hirdette, Metternich elfogatta és 1837 májusában felségárulás és forradalomra való izgatás miatt négy évre elítéltette és a budai bástya kaszánya tömlőcébe záratta.

Metternich azt hitte, hogy ez volt a legjobb út arra, hogy elnémítsa a nemzeti törekvéseket. Ugyanezt tette Frederigo Gonfalonierival, aki az olasz tartományokban az olasz szabadság gondolatát hirdette.

Őt Spilberg várába záratta s onnét már csak tébolyult aggyal bocsátotta szabadon. Ugyanezt a sorsot szánta Metternich Kossuthnak is, azonban itt elszámította magát, mert a protestáns elhivatottságában szentül hívő Kossuth nem tört meg a börtönben, hanem elmélyedve gondolkozott sötét cellájában az évek során, át és átgondolta hazájának helyzetét, nemzetének sorsát, az európai fejlődés vonalát, és a szabadság evolúcióját. A börtönből nem egy megtört ember távozott, hanem maga a forradalom, amely Kossuth legendás alakjában testesült meg.

Ime, a sors keze, hogy miként nyúl be a nagyem-

berek életébe, legjobban bizonyítja az, hogy Kossuth börtönébe négy éven át nem engedtek be jóformán semmiféle olvasmányt, mert Metternich félt a szellem erejétől, csak egy angol szótárt adtak neki és később Shakespeare angol nyelvű munkáit. És Kossuth ott a börtönben úgy megtanult angolul, hogy végül magányában már könyvnélkül mondta el Shakespeare „Vihar“-ját és a Szentivánéji álmot. Így adta az osztrák abszolutizmus zsarnoksága Kossuth kezébe a legnagyobb világnyelvet, az angolt, hogy aztán későbbi életében bejárja vele a földet és angol szónoklataival bámulatba ejtse a világot. Mikor Kossuth 1840 májusában elhagyta börtönét, az egész nemzet mint mártírt üdvözölte, tüntetéseket, díszlakomákat rendeztek tiszteletére, családjának nemzeti adományt adtak és mindenütt a legnagyobb tisztelettel övezték. Kossuth ezekből a jelekből megérzi, hogy a *nemzet vele* van. Hogy a börtön fáradtságát kipihenje, Parád fürdőre vonult és itt esküdött meg Meszlényi Teréziával, aki egész életén át, védangyala lett. Amikor visszatért Pestre, Landerer nevű könyvkiadó állította meg az utcán s azt kérdezte tőle, hogy elvállalná-e egy napilap szerkesztését. Kossuth mosolyogva válaszolt: Én elvállalnám, de kérdés, hogy Metternich Kelemen kancellár ő hercegsége megengedi-e azt, hogy én egy napilap szerkesztője legyek. Landerer, a könyvkiadó erre rögtön Bécsbe utazott és ott kieszközölte az engedélyt Kossuth részére. Mint később kiderült, ez az ember Metternich herceg kémszolgálatában állott. Így gondolta Metternich lekötni Kossuthot, hogy az ne fejtsen ki forradalmi tevékenységet. 1941 január 2-án indult meg a Pesti Hírlap,

Kossuth Hírlapja, mely ma is a legnagyobb magyar-nyelvű napilap az országban.

Kossuth lázas erővel kezdett munkához. Minden ügyet, a közegészségtől a kisdedovásig, a megyei adminisztrációtól a pénzügyi kérdésig a tollára vett, és azt a közönség elé tárta, de olyan formában, hogy az a nemzeti öntudatraébredést szolgálja. A lapnak páratlan sikere volt. Ezrével jelentkeztek az előfizetők, ami abban az időben Magyarországon hihetetlennek látszott. *Ő nevelte a nemzetet.* Előkészítette az utat a nemzet önállóságára, hírlapja révén. S pár év múlva, mikor a lap népszerűségének teljében állott, Kossuth kénytelen volt szakítani a lappal, mert Landererrel, a kiadójával összeütközésbe keveredett. Úgy Látszik, Landerert Metternich mozgatta, aki megijedt Kossuth népszerűségétől, és kiütötte a kenyeret Kossuth kezéből. Kossuth állás nélkül maradt, de tevékenysége egy percig sem szünetelt. Ezért elhatározta, hogy új lapot indít. De az abbani időkben ehhez a bécsi abszolutisztikus kormány engedelmé kellett. Kossuth merészet gondolt. Kihallgatáson jelentkezett Metternich hercegnél. A herceg a kihallgatás idejét 10 percre tűzte ki.

Metternich akkor 70 éves volt, diadala zenitjén állott, Kossuth 43 éves és tehetsége teljes hatalmában. Az ajtó kinyílt és Kossuth belépett Metternich herceg dolgozószobájába. Szemben álltak ők, az ellenfelek, akik eddig sohasem látták egymást, bár több mint egy évtizede küzdöttek egymás ellen. Metternichet meglepte Kossuthnak szépsége, férfias megjelenése, hangjának bámulatos csengése és nagy nyelvtudása. Kossuth figyelte Metternich sima diplomata modorát és nagy óva-

tossággal megszerkesztette mondatait. Kossuth lapindítási engedélyt kért. Metternich azonnal megadta. Kossuth már távozni akar és megköszönve a herceg-kancelárnak iránta való jóindulatát, mikor Metternich előadta, hogy néhány feltétele van a lap megindításához. Beszélgetésük közben észrevette Kossuth, hogy a rávasz diplomata övele egy olyan lapot akar szerkesztetni, amely nem a magyar nemzet érdekeit, hanem a szent Szövetség és Metternich céljait szolgálja. A leghatározottabban elutasította magától a megvesztegetésnek ezt a formáját, és közöttük olyan vita indult meg, amely a 10 percre tervezett kihallgatást órákra nyújtotta. Metternich kifejtette Kossuth előtt, hogy minden politika rendszerbe torkollik, amely az államalakulatokat a legjobb beosztásba és tagolásba szorítja be. Kossuth erre azt felelte: hogy az államalakulatok történelmi folyamatok által teremtett, de belső egység híján lévő korhadt szerkezetek és politikai kontármunkák. Mert ezeknek a legfőbb elve a rend és nem a tiszta érdekeknek, az eszméknek az elve. Metternich ekkor feltárta Kossuth előtt a konzervatív ideológiát. Kossuth mosolyogva válaszolt.

— Amit ön mond, herceg, az iskolapéldája a tanításnak, de ez nem az élet, mely ős talajából, a népből, a nemzet lényéből indul ki. Ez egy történelmi állapotot akar megrögzíteni, ami azonban az élet megrázkództatásait nem bírja ki. Az ön eszméje, herceg, az élettől teljesen idegen, statikus, s ennek össze kell omlani, mert az eleven, lüktető élet változása és fejlődései az élő dinamikus elveken alapulnak.

A beszélgetés vége az volt, hogy nem értették meg

egymást, örökre elszakadtak, s mindenik ment a maga útján.

Mikor Kossuth eltávozott, Metternich herceg az ablakából nézett utána a daliás alaknak és az az érzése volt, hogy másodszor történt meg vele életében, hogy megjelent előtte egy ember, akit ő nem értett meg. Az első volt Federigo Gonfalonieri, az olasz karbonári, akinek ajánlatokat tett, nagy állást, hogy az olasz tartományok kormányzója ő lesz a Szent Szövetségben, s az nem fogadta el, s most itt a másik, Kossuth Lajos, akit ő már egyszer bebörtönöztetett, s akinek most kenyeret kínál, egy lap szerkesztősége útján és ez sem fogadta el azt. Nem értette őket meg Metternich, nem is érthette meg őket, mert ezek nem voltak beilleszthetők az ő szentszövetségi rendszerébe, amely minden népeket, mint élettelen géprészeket kezelt, mert ezek mindketten nem emberek, de *egy-egy nemzetnek a lelkei* voltak, emberalakban megtestesülve.

Kossuth a megyei és a gazdasági életben teljes erővel küzdött a nemzet öntudatának ébresztéséért és mindezeket előre megfontolt terv alapján csinálta, hogy a nemzeti öntudatot fokozza. Közben állandóan támadta a megyegyűléseken a bécsi abszolutizmus uralmát és figyelemmel kísérte az európai politikai áramlatokat. Fordulópont életében, mikor 1847-ben Pest vármegye követének választja, az összehívott pozsonyi országgyűlésen. A választás óriási diadal volt és Kossuth az ünneplések alkalmával először érezte azt, hogy a nép megértette őt és boldogan mondta meghitt barátainak, hogy életének ez a diadal volt a legholdogabb napja. A parlamentben egyik felszólalása a másikat követte,

mindig hű alattvalóként kiáltotta a Habsburg-dinasztia elé, hogy a Habsburg-háznak az lesz a második megalapítója, aki a jelenlegi abszolutisztikus rendszert, alkotmányos formával cseréli fel. De a bécsi kamarilla nem értette meg a nemzet ébredését és huza-vona játékkal akart időt nyerni, hogy a régi Metternich-féle rendszert fenntartsa. Azonban akkor már egész Európában forradalmi mozgalmak törtek ki, Lajos Fülöp francia király elmenekült Párisból és a forradalom szele átvonult egész Európán. Ekkor Kossuth vezetésével Bécsbe mentek, ahol V. Ferdinánd a trónörökössel, Ferenc József főherceggel fogadta őket és a 72 követ az országgyűlés határozatát nyújtotta át a Fenségnak, amelyben kérte a felelős magyar minisztérium kinevezését, a jobbkormány felszabadítását, a szabad sajtót, népképviselői rendszert, a közteherviselést és mindazokat a szabadságjogokat, amelyek akkor már a nyugati országokban bevezették. Az udvar kamarillája ígéreteket tett, próbálták elodáztatni a dolgot, de végül mégis kénytelenek voltak kinevezni az első magyar felelős minisztériumot, amelynek gróf Batthyány Lajos lett a feje, Kossuth a pénzügyminisztere és gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar, a kereskedelmi minisztere. Ez 1848 március 15-én történt. Látszólag csöndesen, vér nélkül vívták ki a magyarok szabadságjogaikat. Azonban a bécsi kormány megbánta tettét és csalfa játékot kezdett a magyar nemzet ellen. A horvát bánt, Jellasicot, fegyverrel szerelték föl, *fölszították Magyarországnak nemzetiségeit*, hogy törjenek rá a *magyarokra*, az országgyűlést föloszlatták, V. Ferdinándot a bécsi kamarilla lemondatta és helyére a 18 éves Ferenc

József főherceget tette meg Ausztria császárává. Mind-
ezt a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül, csak
azért, hogy Magyarország önállóságát elvegyék. Kos-
suth ösztönszerűleg megérezte, hogy nemzete életére
törnek. Megértette a sors parancsát és lelkes beszédei-
vel fölverte a nemzetet, hogy ezzel az árulással szem-
ben csak fegyverrel kezében vívhatja ki a szabadságot.
Kossuth nagy ellenfele, a lángelméjű Széchenyi István,
aki a Béccsel való megegyezés révén akarta megmen-
teni az ország helyzetét, kétségbeesve látta, hogy Kos-
suth a forradalom felé viszi az országot. 1848 szeptem-
ber elején a budapesti Lánchídon, amelyet Clark Ádám
angol mérnökkel építtetett, pisztollyal kezében, elborult
elmével találták a hídon fetrengve és a legnagyobb ma-
gyart elvitték a Bécs melletti döblingi elmeegógyinté-
zetbe.

Most már csak Kossuth maradt egyedül a szí-
nteren. *Ő volt* a magyarság lelke. *Ő volt* a nemzeti ön-
tudat, csodálatos szónoki képességével városról-vá-
rosra járva, fölverte a nemzetet és szavára megdobbant
a *magyar föld szíve* és mindenünnen sereglettek a hon-
védek a magyar zászló alá. Az a szabadságharc meg-
teremtette az ő nagy katonáját is, Görgey Arthur sze-
mélyében és ez a harmincéves tábornok csodákat mű-
velt honvédekkel. Az osztrák seregeket Windischgraetz
császári fővezér vezette, ezeket azonban, dacára hogy
túlsúlyban voltak, Görgey az ő honvédekkel megsemmi-
sítette, 1849 május 21-én visszafoglalták Budavárát és
oda Kossuth a győzelmes seregekkel, mint Magyarország
kormányzója vonult be, mert április 11-én Debrecenben
kimondották Magyarország függetlenségét, detronizál-

ták a Habsburg-dinasztiát és Kossuth Lajost Magyarország kormányzójává választották.

Ezalatt I. Ferenc József, Ausztria császára, Miklós orosz cárral Varsóban találkozott és annak segítségét kérte. Ekkor az orosz cár az abszolutizmus fenntartása érdekében Paskijevics Mihály Feodorovics tábornokot megbízta, hogy koczákjaival törjön be Magyarországra és semmisítse meg a magyar nemzeti hadsereget. Ezzel az abszolutizmus győzött! Magyarország szabadságharca el volt intézve, a beözönlő orosz hadak megsemmisítették a magyar honvédeket, Erdélyben Bem tábornok vesztette el a csatát Segesvárnál, ahol Magyarország legnagyobb költője, Petőfi Sándor is a csatatéren lelte halálát. Görgey, a fővezér, Aradra ért seregével, Kossuth is oda menekült és egy kis házban találkoztak, ahol Görgey tudtára adja Kossuthnak, hogy *minden* elveszett, tovább nem bírja folytatni a küzdelmet a túlerővel szemben, le kell tenni a fegyvert. Kossuth minden hatalmat átruházott Görgeyre, agyon akarta löni magát, de Görgey kérte őt arra, hogy óvja meg életét, meneküljön külföldre és akkor még nagy hasznára lehet nemzetének.

Kossuth menekült, Görgey pedig Rüdiger orosz tábornok előtt Világosnál, 1849 augusztus 13-án letette a fegyvert.

Kossuth Orsovánál lépte át a magyar határt, mielőtt átment a Duna tulsó felén levő török területre, leborult a haza földjére és imájában kérte nemzetét, hogy bocsásson meg neki, ha emberáldozatba került az az eszme, amelyet ő szolgált, amely nem volt más, mint *a szabadság* gondolata, amelyet nemzetének akart

adni. Ezzel áthajózott a Duna tulsó partjára, menekült-társaival, 1849 augusztus 18-án, hogy örökre elhagyja azt az országot, amelyet annyira szeretett és aztán 45 évig éljen számkivetésben és két világrészben hirdesse a magyarok jogát a szabadsághoz, minden nemzetek igaz törvényét, a demokráciát, az egyenjogúságot és szónoki varázsával bámulatba ejtse a világ összes nemzeteit.

Török földre érve, ő és társai a szultán kegyeibe ajánlották magukat és először Viddinbe, aztán Sumlába internálták őket, de minthogy az osztrák kormány orgyilkosokat küldött Kossuth nyomába és a Porta és Ausztria között állandó surlódások voltak Kossuth kiadatása miatt, Kiutahiába, Kisázsiába szállították őket társaival együtt. Ezalatt Magyarországon az abszolutisztikus osztrák kormány a legkegyetlenebb módon ölte meg a magyar szabadságharc hőseit. Aradon kivégeztette a 13 hős vértanút, a tisztek legnagyobb részét fogságba vetette, a hazafias érzésű nőket megkorbácsoltatta vagy az ausztriai börtönökbe hurcoltatta, Kossuthot és társait halálra ítélte és ezt a halálos ítéletet „*in effigie*“ képletesen végre is hajtotta. Közben nem szűnt meg sem Ausztria, sem Oroszország Törökországtól követelni a menekültek kiadatását, még háborúval is megfenyegették a Portát, azonban a derék padisah Abdul Medsid a Divánban felállt, megtagadta úgy az osztrák, mint az orosz követnek a menekültek kiadatását és kezeit égnék emelve, azt mondta:

— Allah hatalmas. Bízom oltalmában, azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy kiszolgáltassam ellenségei haragjának a szerencsétleneket, kik nálam ol-

talmat kerestek. Akarom, hogy meg is találják ezt, jöj-jön, aminek jönni kell, én őket nem adom ki. Így akarom, így legyen.

És a két nagyhatalom kénytelen volt elhallgatni és Kossuth 1850 februárjában a kisázsiai Kiutahiába internáltatott. Kossuth itt is fogolynak érezte magát, bár családja és barátai körülötte voltak, szabadságát nem élvezhette. Egész nap hadtörténeti munkákat olvasott és stratégiai könyveket tanulmányozott. Mert még most sem adta fel a reményt, hogy kivívja hazája függetlenségét, külföldről hoz segítséget, azok segélyével behatol az országba és a csatlakozó magyar honvédekkel lerázza a magyar nemzetről Ausztria rabigáját.

Kossuth megmentésére nagyon sokat tettek angol barátai, közöttük Anglia nagy államférfia: Lord Palmerston. Többször jöttek külföldi barátai, akik meg akarták szöktetni. Azonban Kossuth, aki a harcászati tanulmányokban volt elmerülve, egyszer sem bocsátkozott semmiféle kalandba. Ő azért tanult harcászatot, mert most értette meg I. Napoleont és a forradalom lényegét, hogy a katonai hatalomnak és az államhatalomnak forradalom esetén egy kézben kell lenni, mint az I. Napoleonnál volt, mert különben nem egységes az akció és a katonai főparancsnok és az államfő nem egyirányban viszik a forradalom szekerét.

Kisázsiai elzárkózottságában kapta a hírt, hogy az amerikai szenátus 1851 nyarán egyhangúlag elhatározta, hogy Kossuthot és társait meghívja Amerika vendégeiül és ha kell, és ők elfogadják, amerikai állampolgárságot ad nekik. A Dardanellákhoz küldte el a Missisippi fregattot, hogy Kossuthot és társait a fedél-

zetre vegye és őket Amerikába szállítsa. A padisahi aki 10.000 piaster havidíjat adott havonta Kossuthnak és családjának, most díszhintót küldött érte és lovas-tisztekkel kísértette a kikötőhöz, ahonnét Kossuth útrakelt.

Ezzel elindult szeptember 13-án az amerikai fregatta Kossuthtal és társaival a fedélzeten, hogy a szabadság nagy hőseit az újvilágba vigye. A fregatt útja valóságos diadalmenet volt. Nemcsak a török kikötőkben, de az olasz és a francia kikötőkben is, ahol csak a hajó elhaladt, zeneszó, zászlódísz, virágfüzér fogadta a szabadság legendás hőseit. Ő Marseilleben ki akart kötni, hogy a szárazföldön át Angliába menjen, azonban Bonaparte konzul, aki akkor már császárságát készítette elő, nem engedte meg részére a partraszállást. S itt egy váratlan dolog történt. Mikor a Mississippi a Marseille-i kikötőben állomásozott és Gibraltár felé útra indult és már verdeste kerekeivel az öböl vizét, egyszerre nagy mozgás támadt a parton. Egy ember a vízbe ugrott s minden erejével úszott a Mississippi felé. A fregatt megállt és bevárta a vakmerő utast. Az vizesen a kötélhágcsón a fedélzetre mászott és egy kérést kért csak a tisztektől, hogy engedjék őt Kossuth elé, hogy a szabadság apostolának kezét megszoríthassa. Kérését teljesítették és mikor Kossuth azt kérdezte tőle, hogy nem félt-e, hogy elmerül a habokban és nem éri el a hajó fedélzetét, a francia erre büszkén azt válaszolta:

— Uram, ha valamit az ember igazán el akar érni és arra ráteszi életét, azt el is éri!

Ezek a szavak mély hatást tettek Kossuthra. Élete folyamán többször idézte ennek a francia embernek a mondását.

Gibraltárban angol hajóra szállt, társait pedig a Mississippin tovább küldte előre, érkezését jelenteni New-Yorkba. Southamptonba szeptember 21-én érkezett, ahol a parton óriási tömeg várta a magyar szabadságharc vezérét. Londonból is sokan mentek le a kikötővárosba, hírlapírók és képviselők, ezeknek egyike átadta részére Lord Palmerston levelét, amelyben őt vendégül meghívja.

Mikor a hajóból kiszállt Kossuth, a parton lévő ezrekre szaporodott tömeg hallatlan hurrázással fogadta, onnét a városházára vonult, ahol a polgármester és a tanács ünnepélyesen üdvözölték. És most újra megnyilatkozott Kossuth Lajos lángelméjének csodatevő ereje. Az üdvözlésre angol nyelven felelt. Hogy ő Angliába azért jött, hogy mint Anteus, Albion földjétől új erőre kapjon, mert Anglia a szabadság nemzete. Még sohasem szónokolt angolul. De tíz évvel ezelőtt, mikor Metternich bebörtönöztette, szűk börtönében tökéletesen megtanult angolul Shakespeare műveiből. Az angol polgárok csodálkozva hallották, hogy jön Keletről egy idegen és beszél hozzájuk legköltőibb angol nyelven — Shakespeare nyelvén.

Egy óránál hosszabb ideig beszélt. Kossuth nagyon jól tudta, hogy ettől a szónoklattól függ angliai szereplése. Viharos sikert aratott. Még aznap este jöttek Londonból a sürgönyök, amelyben értesítették őt, hogy pár napig késlekedjen Southamptonban, mialatt Londonban előkészítik fogadtatását. Mikor bevonult Lon-

donba, bevonulása fényes diadalmenetté alakult, a Lord Mayorral az élén, a városi tanács fogadta, mint a főváros vendégét s ő a városházán a híres Guilld Hallban szónokolt és tehetsége istenadta erejével elbűvölte az embereket. Egy gárdatiszt lakását bocsátották rendelkezésére, ahol fejedelmi módon fogadta a különböző küldöttségeket, a tisztelgő tátogatókat, a levelek ezreit. London után Manchester és Birminghamot is felkereste, folyvást szónokol, fogadtatásokon, banketteken, népgyűléseken és a brit nép nem győz betelni hallásával. Elragadják az angolokat Kossuth eszméi, előadási heve, hasonlatainak ragyogó képei, nyelve és az angolok bámulva látják, hogy az idegen úgy szól az ő nyelvükön hozzájuk, mintha az angol népből született, legkiválóbb államférfiak egyike lenne.

Gyors válaszaival legjellemzőbb példa az, amit Manchester polgármesterének mondott, mikor az magyar zászlókkal díszítette a termet és magyar címerrel ékesítette a bejáratot.

— Uram, az önök címerében kettős kereszt van — mondta a polgármester.

Erre Kossuth riportszerűen válaszolt:

— Igen, de csak az egyik jelenti a szenvedést, a másik hirdeti a feltámadást.

Ragyogó beszédeiben az volt a nagyszerű, hogy mindig ugyanazon a témáról beszélt, de mindig új alakban. S miként Demosthenesnek megvolt az ő Fülöpje, akire minden beszédében újra és újra visszatért, úgy megvolt Kossuth beszédében is az a szó, hogy: Ausztria, amire mindig visszatért.

Diplomáciai tehetségének legnagyobb tanújelét

adta akkor, amikor a munkások meghívásának engedve, a Népházban beszédet mondott, amelyben a IV. rendhez, a munkásokhoz fordult. Világosan látta úgy saját, mint Anglia helyzetét, ezért azt mondta nekik:

— Teljes erőmmel követelem én is a munkásréteg emelkedését, de csak az alkotmány sáncain belül!

Ha ő nem ezt mondja, abban a pillanatban elveszti Lord Palmerston és a többi angol politikus barátságát.

Az egész brit sziget ünnepelte Kossuthot, a nép, a középosztály, a parlament, a sajtó. Csak az arisztokrácia viseltetett iránta bizonyos tartózkodással. Azonban Kossuth nem maradhatott sokáig Angliában, mert ő az Unió vendége volt és ezért novemberben fölült Humboldt nevű gőzösre és elindult az Egyesült Államokba néhány hívtől és feleségétől kísérve.

Ekkor már az Egyesült Államokban nagyban készültek fogadtatására, mert az a pár hét, amely a Mississippi-fregatte és Kossuth hajójának, a Humboldtnek érkezése között volt, időt adott a washingtoni szenátusnak, parlamentnek, az amerikai kormánynak, New-York államnak, a többi államoknak és New-York városának elkészülni arra a fogadtatásra, amelyben ők Kossuth Lajost, a magyar szabadsághóst és a világszabadság apostolát részesíteni akarták.

1851 december 6-án déli 12 óra tájban a newyorki kikötőt 31 ágyúlövéssel reszketteti meg. Megérkezett a Humboldt gőzös, amely Kossuthot, Magyarország kormányzóját, elhozta az Egyesült Államokba. Kossuth fekete atillában, oldalán karddal, fején strucctollas kappal, daliás alakjával olyan volt, mint egy festői

kép, mikor partraszállt. A parton álló megszámlálhatatlan sokaság nem tudott betelni a látványtól. Egetverő hurrázásba tört ki, zúgtak a harangok, dörögtek az ágyúk, búgtak a hajók szirénái; Kossuth számára fekete paripát tartottak, felkantározva, s ő lóraszállt és szemlét tartott a newyorki 20.000 főnyi nemzetőrség felett. Aztán kocsiba ült és megindult a menet, bevonult New-Yorkba Kossuth, oly diadallal, amelyhez hasonló csak Lafayetteé volt, mikor Washington szabadságharcához csatlakozva, átjött Európából Amerika földjére. Szónoklataival itt is lázba hozta hallgatóságát és az amerikai iskolakönyvekbe beiktatták beszédét, mint a szónokművészet klasszikus példáját. Washingtonba december 30-án érkezett, ahol őt Webster Dániel fogadta és bemutatta Fillmore elnöknek.

A kongresszus díszülést tartott tiszteletére s ünnepélyesen fogadták. Ékesszólásával itt is elragadta hallgatóságát. Mindenütt nemcsak a magyar, de a világszabadságot hirdette. Kérte Amerika szabad népét, hogy fegyveres erővel nyúljon bele az európai kérdésbe és Ausztria és Oroszország abszolutisztikus erejét törje meg, visszaadva a letiport nemzeteknek, köztük a magyarnak is, szabadságát.

Két világrész néptömegei és államférfiai hallgatták tátott szájjal és könnyes szemmel e lángész beszédeit s mindenki úgy érezte, mintha egy politikai Luther Márton szónokolna előttük. Még sokáig fogják emlegetni őt Amerikában, barátsággal, tisztelettel és csodálattal, mint olyan embert, akinek lángelméje, bátorsága, ékesszólása hitet tett arról, hogy ő nemzete szent ügyéért harcol.

1852 júniusában tért vissza Angliába Kossuth és Londonban telepedett le. Itt Richard Cobdennel, Lord Palmerstonnal kötött barátságot, akinek uralomrajutását Lord Derbyvel szemben, Kossuth szónoklataival támogatta. Éveken át fölolvasásokat tartott és mint az emigráció feje, szötte politikai terveit és készült a cselekvésre. Az 1854-i krími háború elején egy pillanatra felcsillant a remény, hogy Ausztria bele fog keveredni a háborúba, s akkor újra íft lesz az idő Magyarország függetlenségének kivívására, de ez csak csalóka remény maradt.

Új remény kelt szívében akkor, mikor 1858- és 1859-ben az olasz egység érdekében Piemont és Franciaország szövetségben megmozdultak. Ekkor Kossuth Cavourral lépett összeköttetésbe, aki Kossuthot örömmel fogadta. A terv az volt, hogy az olasz hadsereg keretében magyar csapatok szervezkedjenek, magyar légiók s ezek a győzelem bekövetkeztekor, egy francia hadtest által támogatva, Magyarország földjére lépjenek és fölkelést szítva az országban, egyesülve tegyék tönkre az abszolutisztikus Ausztriát.

Kossuthnak ehhez megvoltak úgy az országban az emberei, mint Olaszországban a hozzácsatlakozott magyar légionáriusok. Victor Emanuel is elfogadta Kossuth támogatását s midőn Olaszország hadat üzent Ausztriának, Franciaországgal szövetkezve, III. Napoleon Párisban fogadta Kossuthot és megegyezett vele, csak arra kérte, hogy siessen Angliába és igyekezzen az angol közvéleményt tervük mellett hangolni és Palmerstont uralomra segíteni, aki megígérte, hogy minden körülmények között semleges marad. Minden nagy-

szerűen ment, III. Napoleon és II. Victor Emánuel Solferinónál megverte Ferenc Józsefet, Angliában Palmerston Lord uralomra került s ekkor jött Kossuth nagy csalódása: minden összeomlott, mert Willafrancánál III. Napoleon, Ferenc Józseffel békét kötött, aki lemondott Lombardiáról, III. Napoleon pedig Nizzaért és Savoyáért átengedte azt II. Victor Emánuelnek. Cavour is megrendült a hirtelen békekötéstől és mélyen sajnálta a magyarok cserbenhagyását, de barátságát Kossuth irányában élete végéig megtartotta. Kossuth ekkor érezte, hogy az ő politikai szereplése véget ért, III. Napoleon kimagyarázó levelét zokogva olvasta el s belátta, hogy ebben a nagy színjátékban nincs senki más vesztes, csak ő és a magyar nemzet. Ekkor visszavonult és 1861-ben Turinban telepedett le, hogy mint elvonult remete, száműzött magányában leélje életét.

De ez az élet nem pár év volt, még több, mint 30 esztendő. Elhaltak mellőle felesége, leánya, hű hísértársai s mint egy magányos tölgy, ő ott állt egy úszó szigeten, mely mind messzebb és messzebb szakadt el nemzetétől. Az ő nagy terve, a dunai konföderáció, mely egyesíti a dunai államokat Magyarország vezérlésével, teljesen szétfoszlott, mert Európában más konstelláció állott elő, Bismarck alakja kezdett előtérbe lépni, aki a nagynémet egységet kezdte kiépíteni. Az 1866-i königräzti csata után a megrendült Ausztria Magyarország felé nyúlt és 1867 júniusában I. Ferenc József megkoronáztatta magát Magyarország királyának, megadta Magyarország parlamentáris jogát, a sajtószabadságot és mindazokat a jogokat, amelyeket

20 évvel ezelőtt Kossuth Lajos követelt. A kiegyezés, mely Ausztria és Magyarország között létrejött, teljesen elszakította Kossuthot nemzetétől, aki Cassandraként egy levelet intézett Deák Ferenchez, a nagy magyar államférfiúhoz, aki Ferenc Józseffel a kiegyezést megkötötte és a levelében azt mondja:

... Ez a kiegyezés lesz Magyarország sírjának megásója, mert ha egyszer a Magyarországot körülvevő nemzetiségek öntudatra ébrednek, akkor Ausztriát, amely csak egy nemzetiségekből összerakott államgépezet, az önállóságra törekvő népek szét fogják tépni, ugyanakkor Magyarország testét is szét fogják szaggatni a széthulló Ausztriával. És ez a jóslata több mint 50 év után, sajnos, valóra vált, mert mikor a nagy háború után föloszlatták a Habsburg-Monarchiát, a Trianoni Szerződés, melyet a leverte Magyarországra rákényszerítettek, igazságtalanul és jogtalanul szétszakította az ezeréves Szent István birodalmat.

Életének utolsó két évtizedében Kossuth elmerült a természettudomány kutatásaiban. Botanikával foglalkozott. Bejárta Svájcot, Olaszországot, s mindenütt gyűjtötte „Herbáriumához“ a növényeket. Egy növény fölfedezése: a „*Vallis Veria Spiralis*“, az ő nevéhez fűződik, s a turini aggastyán emlékiratai írása mellett, több mint 30 évig, nagy száműzetésében ennek a tudománynak szentelte életét. Sokszor keresték fel a magyarok, sokszor ünnepelték, sokszor hívták, hogy térjen vissza a hazába, de ő mindig azt felelte:

— Én nemzetté tettem a magyart, önálló nemzetté, és addig nem térhetek vissza abba az országba, míg osztrák császár fején van, a magyar korona.

Kilencevenedik évét is betöltötte, de nap-nap mellett dolgozott íróasztalánál; az utolsó levelek egyike az volt, amelyet a washingtoni „Smithsonian Institution”-tól kapott Amerikából, amelyhez Kossuth azzal a kérdéssel fordult, hogy mondják meg, meddig élhet egy anyaföldjéből kiszakított páfrány, ilyen kitépett, elszakított állapotban. A válasz ez volt

— Egy-két évig élélhet, de menthetetlen pusztulás vár azután rá.

Kossuth lehajtotta fejét. Ő 45 éve élt, kitépve az anyaföldből! Ráborult az asztalra, összeesett. Ágybafektették, pár heti betegség után 1894 március 20-án este 10 óra 55 perckor Turinban, a Via dei mille 44-dik számú ház első emeletén meghalt. Úgy halt meg, mint-ha maga a XIX. század halt volna meg, amelynek Ő volt, első éveitől az utolsóig, legnagyobb élő alakja, legendás hőse.

S ekkor megindult a halott Kossuth, 45 évi bujdosás után hazafelé Magyarországra; egész Olaszországon át fáklyák égtek a vasút mellett, ahol a halott elvonult. Hazájába érve pedig egy fölrazott nemzet megdőbbentő gyásza kísérte sírjába Kossuth Lajost, a magyar szabadság legendás hőjét.

Azóta közel száz szobra áll az országban, New-Yorkban, Turinban, Olaszországban és másutt, de emléke ott él mindenütt az egész földön, mert Kossuth a szabadság apostola volt és ő volt a véső, amellyel „Clio” bevészte minden nemzet szívébe azt a szót, hogy: „Magyar!”

KATONA JÓZSEF ÉLETÉNEK TRAGÉDIÁJA

Régóta foglalkoztat az a rejtély: mi volt oka annak, hogy Katona József életének tragikus lefolyásának kellett lennie. Őt is az Alföld szülte, mint másik két zseniársát: Petőfit és Aranyt. Ők hárman az Alföld három csodája. A három közül kettőnek még életében valóra vált álma: bámulatba ejtették kortársaikat, bábért és elismerést szereztek, sőt még az élet is adott részükre boldog szerelmet és édes családi kört. Tehát lelki életük kielégülése mellett, a földi élet is szerencsés volt számukra. De nem így alakult a harmadik zseninek, Katona Józsefnek sorsa. Ő mindabból, amit a másik kettőnek az élet nyújtott, semmit, de semmit sem kapott. Ő a tragikus zseni. Az ő hangja életében nem csendült meg, hanem beléveszett a puszta némaságába.

Hisz ő is ott született a Nagy Magyar Alföldön, az ő gyermekképzetét ugyanúgy izgatták a vonuló felhők, a sűrű záporosők, a homokot seprő szélviharok, a tüzes napfényben rezgő délibábok, a végtelenbe nyúló puszták, a lapályt megülő nagy őszi ködök, vagy az aransárga búzatábla, a gémeskutak, a vonuló vadlibák, a legelő gulyák, a kivert csikók, a vásáros ménék, egyszóval mindaz, amit egy falu, város és környéke nyújtani tud a maga érdekességével, vagy alföldi egy-

hangúságával. Arany és Petőfi leszűrte az Alföld titkát költeményeiben: az egyik rajongó lírában és páratlan szépségű leíró verseiben, a másik szemléltető epikában. Kivetítették az Alföld csodáit, saját lelkük révén.

Katona az Alföld nagy pusztaságából a szükséztudást és a nagy hallgatást fejtette ki a maga lelkében. Ő nem a pusztá virágait, délibábját s arany napfényben fürdő ragyogását találta meg a Nagy Alföldben, de a hallgatást és a nagy téli zordságot. De ez természetes is, mert úgy Petőfi, mint Arany, valamint Katona is a maga saját egyénisége szerint termékenyült meg a magyar pusztától.

Meg is érzik mindhárman művén a Nagy Alföld lehelete. Kettő közülük dicsőségesen felragyog, a harmadik a homok alá hull, ahonnét úgy kell évtizedes munkával kikaparni, hogy ő is ragyoghasson az Alföld másik két nagy csodálatos lángelméje mellett, mint hozzájuk méltó harmadik nagy zseni.

Katona szerelme

Minden szerencsétlenséget több ok okoz. Minden nagy tragédia összetett erők eredménye. Azért kell keresni lépésről-lépésre menve: hol voltak és miben rejlettek azok a hibák, amelyek Katona szomorú sorsát előidézték. Kétségtelen, hogy mindenki önmagában hordja végzetét, a benne levő erők képességei intézik sorsát, vagy a jó-, vagy a halvégzet felé. Ezek az erők: az ember természete, az egyiknek szerencsés természete van, a másiké nem az. Az egyik ember kedélyes, a másik merengő, egyik bőbeszédű, a másik szófukar. A befelé élő emberek, a nagy lelki munkát végző alkotók

mind elmélázók és szófukarok és Katona József ilyen természetű ember volt. Ez az adottság fosztotta meg őt attól, hogy valaha is boldog lehessen, mert nem volt hajlékony természetű lélek. Nyomták őt tragédiájának mázsás szavai, melyeket lelkében faragott ki és ezek ránehezedtek lelkére és elvették a könnyedségét. Ezért nem volt ügyeskedő a nőkkel sem. Pedig elsőrendűen fontos, hogy alkalmazkodó legyen annak a lelke, aki komoly szándékkal közeledik hozzájuk. Ez a természetbeli hiányossága, vagy mondjuk: gátlása, a magyarázata annak, hogy Déryné iránt való szerelme nem ért el sikert. Mert ha összehasonlítjuk őt azokkal az emberekkel, akik ugyanabban az időben Széppataky Róza körül forgolódtak, akár a debreceni patikussal, Bacsóval, akár Déryvel, akkor mingyárt látjuk, mennyivel ügyesebben forgolódtak azok és mennyi ötletet eszeltek ki, hogy Széppataky Róza kegyét elérjék, mint az egyszerű, magabazárkózott Katona József.

Bacsó, a patikus például mindig mint a legelegánsabb dendy jelent meg Széppataky Róza előtt, fehér harisnyában, csattos cipőben, térdig érő fekete bársony bugyogóban, amely oldalt fekete szalaggal csokorra volt kötve, ehhez fehér atlaszmellényt viselt, nyakán keskeny nyakkendőt és elegáns kabátot. Hozzá sokrétű köpenyeget. Fekete hajfürtöcskéi a fodrásznál voltak gondosan elkészítve és hajgyűrűcskékbe sodorva. Szinte világfi benyomását tette, amint hajladozva hódolt ideálja előtt. Nem csoda, hogy Széppataky Rózát érdekelte ez az ember. A másik udvarló, Déry, a színész pedig roppant leleményes volt. Mert mikor a művésznő anyja nem akarta hozzáadni leányát, mert az volt a

felfogása, hogy csak olyan emberhez adja, aki polgári foglalkozást tud űzni, akkor Déry azt eszelte ki, hogy a Fáy-család révén elhelyezkedett Vida Lászlónál Törtelen tisztartónak, csak hogy bizonyítsa: ő ezért a leányért képes lemondani a színészetéről is, hogy őt megkaphassa. Fáyék körül pedig, ahová Széppataky Róza sokat járt, sűrűn forgolódott s azok segítségének köszönhetette, hogy Széppataky Róza az ő felesége lett.

Katona József ilyenre képtelen volt, ő lelkébe zárva hordta szerelmét, bensejében annak élt és annak a kedvéért elkövetett egy nagy ügyetlenséget is. Ez abban állott, hogy levélben megkérte Dérynét, de a levél alá nem írta oda a nevét, csak azt írta abban: „Ha a feleségem akar lenni, küldjön rózsaszínű szalagot, ha nem, akkor feketét.“ A levél alá csak ezt a két betűt írta: K. J. Széppataky Róza pedig azt hitte, hogy a levél küldője Kacs Kovics János. Ez végzetes hiba volt. Mert betűrejtvényben nem lehet megkérni egy lány kezét. Annak tisztában kell lennie azzal, hogy ki az az ember, aki őt egy életre hitestársul választja. Az a zordság, az a szűkszávúság, az a magábazórkózottság, az a befelé élés, ami az ő természete volt — az tükröződik vissza ebben, a szokatlan formájú leánykérésben is. Erre a hibára Katona még ráduplázott Dérynével szemben s ez a hiba aztán végleg elszakította őt nemcsak Dérynétől, de még a színháztól is. Irt ugyanis egy vígjátékot, amelynek a címe volt: „*A rózsza vagy a tapasztalatlan légy, a pókok között*“.

Ez a vígjáték Dérynének egy szerelmi ügyét figurázta ki. Dérynébe szerelmes volt Prepelicay Samu; ugyanakkor egy gazdag fiatalember, valami Gyertyánfi

nevű küldött egy rózsát a művésznőnek, aki azt odaajándékozta Prepelicay Samunak. Ez volt a vígjátékban kifigurázva. Mikor Déryné meghallotta, hogy ezt a darabot a színház elő akarja adni, kijelentette, hogy nem lép fel többet Pesten, hanem elszerződik Debrecenbe. Nem is került színre Katona „Rózsá” című darabja, sem más darabja itten és ő végleg szakított a pesti színházzal, de nemcsak mint szerző, hanem mint színész is. Pedig Déryné szerint, sikerei voltak a színpadon, mint Abellino az *Abellino*-darabban, sőt *Hamletben* is. Tehát ez az ügyetlensége vetette végét annak, hogy a színházhoz közeledjék és véget vetett annak is, hogy Dérynének nemhogy szerelmét, de még csak barátságát is elérhesse. Ha ő az ünnepelt Széppataky Rózát feleségül veheti, az feltétlenül színre segítette volna őt, hiszen abban az időben rendkívüli tekintélye volt a színháznál és páratlan népszerűsége a közönség körében. Ügylátszik, Katonát szerelme mellett az érvényesülési ösztön is sodorta Széppataky Róza felé, akinek révén, a színpad világát elérhetőnek képzelte. De ha még nem is ment volna hozzá Széppataky Róza Katonához, akkor is még másképp alakulhatott volna közöttük a viszony, ha Katona a vígjátékkal ügyetlenséget nem követ el. Pedig Katona szerelme Dérynéhez igazi, sőt egy életre kiható szerelem volt. S itt van megint egy tragikus dolog, ami Katona sorsára súlyosan hatott: hogy mint minden zseni, koránérett volt és őnála az egész életre szóló nagy szerelem, amely más férfinál 30 éves korában lép föl, már 20 éves korában jelentkezett, egy olyan lány iránt, aki csak egy évvel volt nála fiatalabb. Ez is egy tragikus szál, az ő szomorú

sorsában, a koraérettség, mert az a szerelem, amit diákkorban érzett Rocsnik Bettihez, csak gyermekábránd volt, amely tovaftutott élete egén, de nem az igazi, nem egy életre kiható, a lelket egészen betöltő szerelem.

A „Bánk bán“ születése

A másik nagy baj volt, hogy Katona *Bánk bánját* vázlatos formájában is mutogatta az embereknek. Ez nem helyes, mert az emberek aztán a második átdolgozásra sohasem kíváncsiak, legyintenek kezükkel és azt mondják: „már ismerem“ s nem érdekli a dolog többé őket. Katona ugyan azt mondja: „Édes szemek olvasták és figyelmessé tették a szépre úgy, mint a rútra“. Bárány Boldizsár kritikái „Rostájában“ is foglalkozott vele. Ez mind közrejátszott abban, hogy az emberekben a vázlatos darab impressziója maradjon meg. Mikor 1819 nyarán nyomda alá készítette elő tragédiáját, az előszóban azt írja: „5-ik éve készíttem e darabot“ — tehát 1814-ben kezdte írni, mikor az „Erdélyi Múzeum“ egy kétszáz és egy háromszáz forintos pályázatot hirdetett drámára. Tehát, ha ő el volt határozva, hogy átdolgozza a darabot s addig senkinek sem mutogatta volna, a tragédia, minthogy előbb semmiféle formájában nem lett volna ismeretes, talán színre is került volna. Hogy a színháznál intrikák voltak és vannak, nyilvánvaló, sőt némelyek Döbrentei aulikusságát is hibáztatják, mások az akkori szerzők irígységét. Klikkék és uralkodó frói csoportok mindig voltak és mindig lesznek, úgy a múltban, mint a jövőben, de ezek nem voltak döntő befolyással Katona sorsára.

De van egy dolog, ami gátolta a tragédia színrekerülését: a befelé élete révén való akciónélküliség, saját érvényesülésével szemben. Ő tudta, hogy ő ki és büszkén viselte elzárkózottságát, azzal a felfogással, hogy: „a mű beszéljen helyettem!” Ebben neki teljesen igaza volt, mert ez a legbecsületesebb és legtisztább álláspont, de bizony nem elég az érvényesüléshez és az élet harcával szemben tehertétel és ebből folyik egyik legnagyobb mulasztása. Mert neki, aki jól tudott németül, hiszen Kotzebuet is fordította, sőt franciául is tudott — egyszóval az idegen nyelvekben járatos volt, különösen a németben — le kellett volna fordítani, vagy fordíttatni tragédiáját németre és bármi módon összeköttetést keresni Weimárral, ahol akkor még Goethe is élt, Schiller is és Wieland is, vagyis a legnagyobb irodalmi gócpont volt, amely hallatlan hatással volt az egész európai irodalomra és a magyarra is. Ha bármi módon ő oda be tudott volna kapcsolódni, csak a legkisebb összeköttetést tudja oda szerezni, azok az akkor ott élt nagy szellemek felkarolják, megértik, kiemelik és feltétlenül sorsdöntő változást hoznak életébe. S akkor Katona, aki úgy megérezte a tragédia lélekét, mint soha nálunk még sem azelőtt, sem azóta senki, teljes egészében kifejlődik és megteremti a magyar tragédiák sorozatát.

Mindenki tudja, hogy éppen a tragédia költője a legritkább. Csodálatos, hogy mily ritkán születik arra való ihletű költő, aki tragédiát tud alkotni. A *Bánk bán* megjelenése óta 130 évnél több múlt el és a magyar irodalomban, alig néhány tragédiát tudunk felsorolni, ez mutatja, hogy mily ritka termés volt a tragé-

dia. Itt van *Herczeg Ferenc* „*Bizánc*“-a, *Tardos Krenner* Viktortól a „*Néró anyja*“, *Bánffy Miklóstól* a „*Nagy Úr*“ és *Harsányi Kálmán* „*Ellák*“-ja. A többi tragédia legtöbbször, amit magyar nyelven írtak, halavány Shakespeare-utánpótlás, amelyek aztán hamar el is fonyadtak és letűntek a színpadról. De Katona személyében, a magyar irodalomnak, az a kiváló érték volt birtokában, hogy a világ előtt a tragédiák terén éppoly fenomenális erővel jelenjék meg, mint ahogy Petőfivel, a líra terén megjelent. De ezt a sors kiűtötte kezünkől, azoknak a kis hibáknak a révén, amelyek összegezve adták, a mi legnagyobb tragédiaíróknak saját egyéni tragédiáját.

Tanulságok

Nagy tanulság az ő élete. Nagy baj a koraérettség. Nagy baj, ha valaki megelőzi korát; nagy baj, ha valaki mesterművet pongyola alakjában mutogat kortársainak és nagy baj a kultúrember részére, ha nincs megfelelő környezete, nincs megfelelő keret, amelyben lelkileg élhet. De tanulság az is, hogy kultúrembernek nem szabad kelet felé menekülni, csak nyugat felé. Csak a nyugati kultúra adhatja meg azokat a lehetőségeket, amelyekre a lelkében lévő képességeknek szüksége van. Ha Katona nyugat felé megy, mikor elfordul a pesti színházról és környezetről, meg van mentve. De sajnos, ő keletre ment. Keletre, a mi Nagy Alföldünkre és ott aztán betemette őt a puszták homokja. És minekünk nem maradt más hátra, mint kutatni az ő nyomát és könnyek között idézni emlékét.

RABINDRANATH TAGORE.

Most tizenöt éve, hogy itt járt közöttünk Tagore 1926-ban. A Fészek Club estét adott a tiszteletére és meghívta az angolul beszélő írókat, hogy a nagy nemzetközi nagyságnak a társalgást megkönnyítse. Ott gyülekeztünk a szalonban, mikor Rabindranath Tagore belépett. Magas hófödte fejjel, mint a Himalája kimagasló csúcsa, úgy lépett elénk az exotikus vendég, mellette egy kis hindú nő, ugyancsak nemzeti viseletben. Olyan volt, mintha India földjéről egy virágot adtak volna melléje.

A bemutatkozás után csodálkozásomat fejeztem ki, hogy magas kora dacára ilyen ifjú tűzzel és akarrattal járja a világot és hirdeti költészetét.

— Más az ön helyében — mondtam — megelégedne a Nóbeldíjjal, nem fárasztaná magát földközi úttal és avval az állandó utazással, minden nap, más városban ébredni, minden nap más városban tartani előadást, teljesen idegen, másfajta emberek előtt!

Egy ideig hallgatta beszélgetésemet s aztán azt mondta:

— Nekem ez az életöröm egy formája. Mi hinduk elvesztettük, amink volt és nincs rá módunk, hogy azt

ménye otthoni életünk örömtelensége. De szemközt állni az emberekkel és bensőnket feltárni eléjük, ez egy örömteli pillanat. Minden felolvasás előtt úgy érzem magamat, mint mikor gyermekkoromban kinyitottam a szememet, az az érzésem volt, mintha hívogatott volna a vidám ébredező világ, hogy keressem fel, akárcsak valami játszópajtás. Akkor a perzselő déli ég, elvonta a pihenőórát, a csendes megfigyelése alatt, a munkanap világából. Elvitt remetelakának titkaiba. Az éj sötétje meg kinyitotta ajtaját részemre tüneményes útjaihoz és elvitt hét tengeréhez, tizenhárom folyamához, keresztül minden lehetőn és lehetetlenen, egyenesen el a csodák világába... S ez megmaradt bennem. Minden alkalommal, mikor felolvasó asztalnál állok, az az érzésem van, hogy most itt van a pillanat, hogy feltárjam azt, ami sejtésben él bennem s ami így leszűrődött emberek-ből, tájakból életem folyamán a lelkemben, azt ilyen alkalmakkor mind fel kell tárnom, vetítenem. Nekem képeket kell festeni hallgatóim előtt. Egy csomó nagy dolgot kicsinyíteni, a kicsinyeket meg megnagyítani, hogy mindenki kapjon valamit tőlem s mindenki találja meg a beszédeimben az ő lelkének egy részét. Még ha talán formában különböznének is az európai megszokottságoktól, azért mégis, hogyha örök emberi az, amit mondok, meg kell, hogy találjam a szívét az európai embernek is, még ha nem is ugyanazon ajtón keresztül, hatolnának be szavaim a szívükbe!

Ekkor hűsítőket szolgáltak fel, finom, hosszú ujjaival kezébe vett egy poharat és duzzadt ajkaival újból felépítsük európai színvonalra. Ennek az ered-

szüresölte a narancslevet. Ezt a pár pillanatnyi csendet használtam fel és megjegyeztem, hogy Kiplinget ismertem, Newyorkban találkoztam vele.

— Igen, igen, Kipling — mondta ő. Ő is India, de hogy úgy mondjam, angol India. Ott született s úgy tudom, hogy „Cast“ (Cast és Caste angol szavak, nép, törzs, réteg, fajt jelentenek).

— Mit ért azalatt, hogy „Keszt?“

— Nálunk Indiában azokat, akiknek hindú vér folyik ereiben, akár atyai, akár anyai, akár nagyszülői révén, azokat mi „Kesztnek“ nevezzük.

— Roppant érdekes! — feleltem. — Ha ez így van, ha Kipling ereiben van hindu vér, akkor megmagyarázva látok egy rejtélyt, egy nagy csodát, hogy egy európai ember úgy be tudott látni a Jungelba, megérezte a vadon állatainak ős tulajdonságait, kísérni tudta hangjaiknak utánzótt modulációit, regéket szőtt, amelyek azt az ismeretlen világot tükrözik vissza, annak minden titokzatosságát föllebbentik előttünk. India költője, bár nem írt sem bengáli, sem szanszkrit nyelven, de azért India lelkét közel hozta a fehér emberekhez. Ön pedig, aki az új hindu költészet apostoli alakja, ön, a sok száz millió hindunak, lelkivilágát varázsolta élénk regényeiben, színdarabjaiban, költeményeiben. Nekünk exotikus virágok ezek, de bámuljuk szépségüket, elismerjük varázsukat s valami olyan lélekrezgést érzünk, mintha a Ganges partján, lágy szél, surolná a pálmák bólogató fejét, vagy a Himalája tetejéről, szörnyű vihar süvítene végig India hatalmas földjén, vagy az esős korszak nyomvasztó, párás levegője nehezedne ránk.

Nagy skálát ad az ön hatalmas költészete és egészen új gondolatokat ébreszt az emberben. Az a szép, hogy a gyermek éppúgy meg tudja találni benne örömet, mint a felnőtt.

— Örülök, hogy ezt a szót kimondta, — szólt az ősz költő. — Mert én, megmondom őszintén, legboldogabb voltam, ha gyermekek között lehettem és sohasem volt tisztább örömöm, mint mikor gyermekeknek adhattam szívemet és az ilyen ajándékozás mindig tele volt érzéseim frissességével és túlaradó gazdagságával. Nekem mindig az volt a hitem, hogy a gyermekek könyve olyan legyen, hogy részben megértsék, részben nem. Mi mindig elolvastuk gyermekkorunkban a könyveket s volt dolog, amit megértettünk belőlük, volt olyan, amit nem, de azért az mind dolgozni kezdett a lelkünkben. A világ így hat a gyermek öntudatára. A gyermek magáévá teszi azt, amit megért és az, ami fölötte van, értelmének, az egy lépésre őt előre viszi.

Ekkor már többen sorakoztak körülöttünk és éreztem, hogy nem tartóztathatom föl tovább, mert hiszen ő nem azért jött Pestre, hogy egy emberrel beszélgessen, hanem a mi irodalmi világunkkal összeköttetésbe jöjjön. Mielőtt azonban elbúcsúztam volna kénytelen voltam elővenni egy papírlapot és kértem, adjon autogrammot.

— De mondja meg őszintén, nem haragszik-e, hogy ezzel terhelem. Őszintén megmondom, nem fárasztottam volna ezzel, de a hugaim nem hagytak békén. Nagyon szívemre kötötték, hogy ne hagyjam elmenekülni, zsaroljam meg a kézírásával.

Mosolygott, leírta nevét, aztán annyit mondott:
— Noblesse oblige!

Aztán elment Balatonfüredre és ott gyógyíttatta nehéz szívuját. Majd visszatért hazájába, ahonnan az idén érkezett a hír, hogy meghalt és aztán az, hogy tetemét elégették és hamvait a Ganges folyó szent habjaiba szórták.

PUCCINI

Először Magyarországon 1894-ben járt Puccini, amikor a Manon Lescaut operáját bemutatták a mi dalszínházunkban. Akkor ő 36 éves volt. Természetesen ekkor én még gyerekember voltam és nem tudtam vele találkozni. De akkor hallottam már, hogy nagyon szeretett fővárosunkban időzni és azt a mondását körözték színházi körökben: „Ha nem volnék olasz, magyar szeretnék lenni“.

Aztán eljött a Pillangókisasszony bemutatójára is, akkor láttam először életemben. Jellegzetesebb olaszt elképzelni nem tudok. Nem volt magas ember, inkább középtermetű, de arányos. Mozgásaiban amennyi élet volt, bámulatba ragadta az embert. Kromfekete haja, erősvonású feje volt, aránylag nagy orra, de ez mind olyan harmonikusan simult az egész lényéhez, hogy azt lehetett mondani, hogy szép volt, legszebb természetesen a szeme volt. Ez a szem sötét színezettel, ha beszélni kezdett, érdekesen fénylett, ha pedig extázisba jött, valósággal világított. Érdekes volt sűrű fekete haja, amely azért ápolt volt, tömött bajuszát nyiratta. Csupa izomember benyomását keltette, mintha nem is művészember lenne, aki a zene

finom szálaít bontogatja, hanem valami vasgyuró atléta.

Mikor harmadszor jött el hozzánk, az 1912-ben volt, február végén. Akkor az Operaház a Nyugat leánya című új dalművére készült, amelyben a főszerepet ő Szamosi Elzára osztatta, akit nagyon nagy művésznőnek tartott és szinte ragaszkodott ahhoz, hogy úgy, mint a Pillangókisasszonyban, új operájában is az énekelje a főszerepet. Az előadásnak óriási sikere volt, a külföldi kritikusok is nagy tömeggel jelentek meg a bemutató előadáson, úgy hogy nemcsak az Opera, de Szamosi Elza is világhírré tett szert, aminek következménye volt aztán amerikai turnéja, ahol kizárólag Puccini operáit énekelte.

Ezekről a dolgokról a sajtó részletesen beszámolt, minden aprólékosságával. Ezek a nagyvilág számára szóltak, hogy úgy mondjam, ez volt a kirakat. De e mögött a nagyközönségnek szánt, kirakatok mögött voltak az intim vacsorák, kávéházi beszélgetések, sétakocsizások, anekdotázások, meghitt csevegések, amelyeknek egy-egy morzsáját mindnyájan, akik akkor vele voltunk, kellemes emlékként megőriztük lelkünkben.

Akkor kétszer találkoztam vele. Egyszer a Fészekklubban, egyszer meg egy kávéházban az előadás után, ahol reggel két óráig elüldögelgettünk, bizalmas beszélgetésben. Mikor először bemutattak neki, akkor csupa udvariasságból mondta azt:

— Mi olaszok szeretjük a magyarokat, mert lelkünk rokonai ők. A művészeti szép iránti fogékonyságában és a művészetek lelkes kultuszában.

Nagyon jól tudtam, hogy ez csak frázis, amelyet

nekem, mint közpályán forgó embernek és frónak mond. És nem is tett rám akkor olyan mély benyomást az egyénisége, mint másodizben, mikor a kávéházban ülve, úgy éjfél felé melléje kerültem. Azzel kezdtem a beszélgetést, minthogy akkor már nagyon jó kedve volt és nagyon fujta a cigarettafüstöt maga elé s minthogy állandóan hölgycigarettaikat füstölte, azt mondtam neki:

— Kedves mester, ön nem tagadhatja meg magát. Ön a „hölgyek“ barátja.

Mosolygott.

— Nem tagadom és ma is, mikor a Stefánia-úton kocsikáztam, volt egy kis kalandom. Lassan ment a kocsí és egy nagyon szép nő ment el mellettem és kotta volt a hóna alatt. Képzelve el, megismertem az én „Tosca“ operám kottái voltak. Megállítottam a kocsit, kiugrottam. Elkaptam a leány kezéből a kottát és ráírtam az én nagy betűimmel:

„Ciacomo Puccini, a nagy komédiás.“

Ezzel visszaugrottam a kocsiba és elhajtottam. A leány annyira meg volt rémülve, hogy azt se tudta, mi történt. De aztán, mikor visszanéztem, integetett a kezével felém és láttam, hogy mosolygott is. És ez a mosolygás nagyon jól esett nekem. Ezért mondja ugye ön, hogy én a „hölgyek“ barátja vagyok.

— Ezért is, de most inkább azért mondtam, mert nálunk annak a cigarettának amelyet most szív, „hölgy“, „Donna“ a neve.

— Á, capisco, capisco, — és jóízűen nevetett.

Erre fölbátorodva azt mondtam neki:

— Ezek után úgy megengedi, hogy megzsaroljam. — És egy papírlapot tettem eléje.

Rögtön elérte a célzást és a Nyugat lányából egy pár akkordot leírt a papírra és aláírta a nevét. Ma is kedves emlékem.

Csak ezek után kezdtünk komolyan beszélgetni a zenéről. Minden szava nagy emlék. Ő így szólt:

— Legnagyobb hatást fiatalkoromban Rossini tett rám.

— A Pesaroi hattyú? Voltam Pesaróban s megnéztem a Casa Rossinit és a főtéren a szobrát.

— Én gyakran elzarándokoltam oda... — felelte Puccini, — mert vágytam látni a környezetet, amelyből a Sevillai borbély, „Rosina áriája“ fakadt. Ő a mi zenénk megalapozója. Tudja az a nagyszerű nála, hogy a nyitányai mind remekművek. A magyarázata pedig ennek az, hogy ezeknek nincs szöveggkönyvük. A szöveggkönyv mindig rontotta Rossini muzsikáját. Lehúzta, hogy így mondjam. A legtöbb nyitány dalformájú téma. Őneki az a szokása volt, hogy halkán kezdi az expozíciót, aztán erősödve lármás akkordokkal fejezi be. A legragyogóbb zeneképe neki a Tell nyitány.

— Ugy tudom, Rossini is legjobban a Tell című operáját szerette.

— Annyira — legyintett kezével Puccini, — hogy mikor mondták neki, hogy írjon új operát a Tell Vilmos sikere után, azt felelte:

— Tellnél jobbat nem tudok írni, rosszabbat pedig nem akarok írni.

— És én ezt nagyon tiszteltem a mesterben. És őtőle tanultam azt meg, hogy nagy gondot fektessek a szö-

vegkönyvre. Azok az operáim, amelyeket Belasco és Sardou szövegyönyveire írtam, azok lettek a legnépszerűbbek, a Tosca és a Pillangókisasszony, meg Murget Bohémélete. Innét látszik, hogy nagyon fontos az, hogy a szövegkönyv, hogy úgy mondjam, egy niveon legyen a zenész lelkével. Adjon esélyt neki, inspirálja. Én me-rem mondani, hogy ezek révén jöttem rá új harmóniákra. És szabálytalan quintmenetekre, amelyek aztán ma már nem szabálytalanok, hanem összhangzattani fogalmak lettek...

Eközben fujta a cigarettafüstöt és olyan kedves mozdulattal kavarta el maga elől, mintha a zenekarban jelt akart volna adni, hogy a finálét hangfogós zenekari pianisszióval, most már le kell zárni. Kedves, csodálatos jelenség volt, akik visszaemlékeznek alakjára, mindig megelevenedve látják őt, valahányszor végighallgatják akár a Bohéméletet, akár a Toscat, akár a Pillangókisasszonyt, vagy a Nyugat lányát, az ő csillogó hangszerelése, csodálatos hangszínei, amelyek néha oly valószínűtlenek, mint valami álomzene, gyakran meg sötétek, durvák, vastagon ömlők, néha alig egy ütem, egy meglepő akkord és megint nyugtalan csillogás... Ez mind ő, ez mind Puccini, az az ember, aki egész lényét beleöntötte a zenéjébe s aki ennek a század elejének legnagyobb muzsikusa volt.

Halála híre nagyon megrendített, olyan furcsa érzés volt, hogy tudomásul kellett vennem azt, hogy ő nincs többé, nem beszél többé élénk taglejtésekkel és nem fénylik többé a szeme. mikor az emberre néz, olyan csodálatos világító ragyogással, amilyennel csak egy lángész tekintete eshet az emberre.

STEIN AURÉL

Az idén lett nyolcvan éves, mikor utoljára itt járt, akkor már nagyon erős hetvenes volt s a Margitszigeten lakott, odamentem ki hozzá. Akkor egy óráig beszélgettünk az ő három nagy ázsiai utazásáról, de aztán eljött Loránt bátyám gellérthegyi házába s ott töltött egy délutánt s akkor is újabb és újabb dolgokat mondott el arról a tizennyolcezer kilométerről, amelyet három nagy, belsőázsiai útja alkalmával megtett. Amugy szükségű ember és nem igen szereti, ha kérdezik. Ő mond el dolgokat megfontoltan és látszik, hogy minden mondatot átgondolva, mint ahogy az az igazi tudóshoz illik, aki az angol kormány megbízásából éveket töltött el Ázsia belsejének térképezésével. Ő először egyetemi tanár volt Lahorében, s mint a legtökéletesebb szanszkrit tudóst, a brit kormány gyakran felhasználta, régi iratok megfejtésére és régészeti kutatásokra. Maga bevallotta nekem, hogy a brit kormány anyagi segélye nélkül sohasem tudta volna ezeket a nagy expedíciókat megcsinálni. Összesen hét évet töltött a legbensőbb Ázsiában. Minden útja két-három évig tartott, míg bejárta Turkesztánt, Okszusz vidékét, a Gobi sivatagot és a Kuen-lün hegységet. Mikor azt kérdeztem tőle, mondja meg, mi volt a legérdekesebb él-

ménye útjai alkalmával, egész határozottsággal azt felelte:

„A legizgatóbb dolog volt részemre mindig, a homok által betemetett romok föltárása. Itt mindig az az érzésem volt, mint a bűvárnak, mikor leszáll a tenger mélyére, hogy drágagyöngyöt hozzon a fölszínre. Valóságos belső izgalmat éreztem, hogy mit fogok előkaparni tudni a homoktakaró alól. A legérdekesebb két romtelep a nijai és miráni. De, hogy ezekhez eljuthattam, ahhoz fáradtságos út kellett s meg kellett az expedíciót mindig szerveznem. Volt hét tevém, tizenkét számaram és harminc munkásom. A teve azért nagyon alkalmas, mert egynegyed liter repceolajjal megelégszik egy nap és így könnyű ellátni. A számár pedig bogáncsot, kórót, mindent megeszik, azt nagyon könnyű kielégíteni. De azért, hogy milyen fáradtságos volt az út a homokbuckákon át, azt legjobban azzal tudom kifejezni, ha azt mondom, hogy egy óra alatt csak két kilométert tudtunk haladni, holott egy gyalogos ember 6 kilométert játszva megtesz, csak egy kissé is alkalmas terepen. Pedig kitünő emberanyagom volt, turki lovászok és mind az odavaló emberekből válogatott munkások. Két vadászom is volt, ugyanazok, akik Sven Hedint is elkísérték, sőt ők mutatták meg neki a romhelyeket, amelynek a felkutatására én indultam. Pompás két szál ember volt ez az Ahmad és Kaszim, egyenesnövésű emberek, edzettek, akik kóbor életükben megszokták a nélkülözést. Ide edzett emberek is kellenek, mert hiszen a belső sivatagja Ázsiának több ezer méter magasan van s éjszaka rendkívül a 0 alá száll le a hőmérséklet, nappalokon

pedig fagyos szél süvít, azon a kopár területen. Azt lehet mondani, hogy Ázsia belseje egy nagy magaslaton fekvő belső teknő, amelyet a hegyláncok osztanak, hogy úgymondjam, kisebb részekre. Kisebb részek alatt úgy kell érteni, hogy egy ilyen nagyobb teknőn való áthatolás pár hétig tart. Teljes vízhiány, ami aztán igazolja azt, hogy lakatlan és ember alig járta területekből áll, a legbelsőbb Ázsia!“

Szerényen megkérdeztem mit talált, mikor egy ilyen homokdombféléhez ért, amely alatt romokat sejtett. Hogyan kezdte el a munkáját.

„A homokréteget lassan kell leszedni, nem lehet mélyásást csinálni. Ez nagyon lassú munka és a munkásnak rögtön jelteni kell, ha valami felszínre bukkantik ásója, vagy kapája alatt. Ezek a benszülött munkások azt hiszik, hogy kincskereséssel foglalkozik az ember és aranyat keres, mert ők, ha bekóboroltak a sivatagba, a romokat azért túrkálták meg, hogy esetleg aranyat találjanak benne. De az írásos fatáblákat, vagy papirosra, vagy selyemre vetett tibeti írásokat, semmibe sem vették. A nijai ásatásnál, amelyet egy Ibrahim nevű ember (benszülött) útmutatása alapján kezdtem, ott egy fülkében, a Buddha szentély egy félreeső helyiségében, nagy rakáson találtam írásokkal tele fatáblákat, papirokat és selymeket. Általában az ilyen írásműveket, amelyek legnagyobb része a legrégibb török írásokkal egyidejű. Ott találja az ember, ahol a legtöbb szennyet elhajigálták. Legjobban örültem, mikor tibeti írásokra találtam, mert azok a legértékesebb adatokat szolgáltatatták!“

Mosolyogva jegyezte meg: „Azt mindjárt tudtam,

ha ilyen romhelyen ástam, hogy tibeti emlékekkel van-e dolgom, mert igaz, hogy nem kellemes hulladékok közt kotorászni, de a szennyes hulladékok között is a tibeti maradványoknak volt a legborzasztóbb orrfacsarító illata. S ami írásos maradványt föl tudtam közülük kutatni, azt aztán feldolgozva mindenki a legértékesebbnek minősítette. Megjegyzendő, találtam a nijai romhelynél egy régi széket, meg bőrokmányokat és faragott párkányokat a házromokon. Azok a falfreskók, amelyeket ezekben a romházakban és Buddha szentélyekben sikerült napfényre hoznom, mind a görög-buddhista iskola termékei voltak!“

„A legnehezebb az ilyen falfestményt megtisztítani a homoktól, mert ott nem szabad semmiféle szerszámot használni. Az ember csak a kezével dörzsölheti le a homokot a fal oldaláról. De érdekes a számomra az volt, hogy úgy a nijai, mint a Miraniban kiásott buddhista szentély romján lévő falfestmények, mind nagy nyíltszemű emberek, egyiknek sincsen kínai módjára metszett szeme, hanem mint a görög iskolának ragyogószemű és élénktekintetű alakjainak utánzata. Az egészen, a görög-buddhista iskola vonul át. A szobrok, amiket találtam ezeken a romhelyeken, Stukko-szobrok. A Turfani medencében pedig találtam egy kínai lovaszobrot, illetőleg csak olyan figurin lovon ülő alakot. A legmeghatóbb volt, hogy mikor sírokat bontottunk föl, azokban különböző szerszámok, írások mellett, süteményeket találtunk, amelyeket a halott mellé tettek. Sok évszázad óta homokkal betakart sütemények. A legnagyobb munka természetesen az volt, hogyan mentsük meg ezeket, hogy el lehessen szállítani a Bri-

tish Múzeumba. A falfestmények levétele is nehéz munkát adott, de elég szép számmal tudtunk levenni ilyen freskókat és Stukko-szobrokat!”

„Képzelem, milyen fenséges lehetett a vidék azon az óriás területen!”

„Hát azok a hegyláncolatok, azok mind sokezer méter magasak, mondta ő, amelynek szurdokain átkelni, hallatlan fáradság. A Lob-medence, a Tarim-medence, az Oxis vidéke, mind hatalmas méretek. Ötezer méteres hegyláncok tömegével vannak ott. De vannak völgyek is, melyek termékenyek és amelyben a faluk oázisféleképen vannak a homok és kősvatagban. Mikor Kína határában jártam, ott láttam azt az Ezer Buddha-templomot, amely több mint egy kilométer hosszú. Még Lóczy Lajos figyelmeztetett arra — aki 1879-ben gróf Széchenyivel járt ott —, hogy az a maga nemében egyik legnagyobb érdekesség és világkülönlegesség. Mikor a nagy Pamirt bejártam, akkor azt az utat követtem, melyet Marco Polo tett meg, a középkorban. Sőt nemcsak az ő útját követtem, de a nagy Pamiron levő magaslatokon magam láttam egy csapat vadjuhot, amelyről már Marco Polo beszélt.

„Szép látvány lehetett egy csapat vadjuh. Mindjárt él a természet, amint a környezet vadja előbukkanik rajta!”

„Na és ezek hatalmas állatok, ez az Ovis Poli a nagy Pamir vadja. Egyik kísérem lött is egyet, hatalmas szarva több kiló súlyú. De ilyen vadjuh szarvat talál az ember azon a környéken csoportba hányva, mert a farkasok, ha elpusztítanak a nagy hidegben egy-egy ilyen juhcsapatot, az elhagyott koponyákból

és szarvakból a benszülöttek gúlákat emelnek, amely útjelzésnek szolgál részükre!”

Aztán beszélt még a viharokról, amelyek lecsapódnak ezekre a nagy fennsík völgyekre és elviselhetetlenné teszik a klímát. Beszélt a nagy hegyekről, amelyeknek szakadékain át kellett mennie. A rohanó hegyipatakokról, amelyeken kecsketömlőn kelt át, kecskebőrből volt a tutajuk. A kínai falhoz való megérkezéséről és arról a nagy, európai méretekkkel fel nem fogható óriási Ázsiának vad belsejéről, ahol ő éveken át ment, ment, kutatott és ahonnét annyi értéket hozott az emberiség részére, amelyet ő mentett meg, hogy most már mindig fennmaradjon és örökké a kultúrembereké legyen. El lehetett volna hallgatni beszélgetését nem órák-számra, hanem heteken át. De ő másnap utazott Londonba s így egy pár órai látogatás után elbúcsúzott tőlünk.

Pár éve már ennek, de ez az élmény még most is úgy él a lelkemben, mintha csak pár óra múlt volna el azóta, hogy az ő érdekes elbeszélését hallottam.

Stein Aurél meghalt Kabulban azóta, Perzsia fővárosában; de az az érték, melyet a tudománynak megmentett, fennmarad örökre.

VÁMBÉRY.

Mikor harmadszor jöttem haza az Egyesült Államokból, ahol akkor a Kossuth-zarándoklat tagjai között voltam és a New-York-i Kossuth-szobor leleplezésénél a Petőfi Társaság koszorúját helyeztem el, nagy hazánkfia szobrának talapzatára. Mondom, mikor harmadszor jöttem Amerika felől Európába, a hajó reggel korán ért Southampton kikötőjébe, hogy a postát leadja és az angol utasok partraszállhassanak. Ekkor, dacára a korai óráknak, minthogy már napok óta nem láttam szárazföldet, hirtelen felöltöztem és felmentem a fedélzetre. Homályos, ködös idő volt, a kikötőbejáratnál haladt éppen el a hajó s a kikötő felől lassú mozgással gőzösök közeledtek, amelyek most indultak innét, tengerentúli útjaikra. Az egyik ilyen gőzös, mikor elhaladt hajónk mellett, elég közel volt hozzánk ahhoz, hogy mikor utánanéztem, megláttam a tehergőzös farán a hajó nevét, amely nagy betűkkel ezt a szót hirdette, hogy: Vámbéry.

Akkor föleszméltem arra, hogy milyen érdekes ember lehetett ez a mi Vámbérynk, aki olyan értékkel bírt Anglia szemében, hogy hajót neveztek el róla, mely a világtengerek habjait hasítja és egyszerre eszembe ju-

tott mindaz, ami vele összefüggött s ami kapocs mi-
közöttünk volt.

Először akkor voltam nála, mikor Törökországba készültem, hogy az Uránia színház számára megírjam a „Szultán birodalma“ című darabot. Nagyon szívesen fogadott és adott két ajánlólevelet. Az egyik szólt Ibrahim Beynek az akkori külügyminiszternek, a másik pedig Dselal Addin, a Mewlana dervisek főnökének Konjába. Nagy hálálkodva búcsúztam el tőle és indultam keleti utamra és valóban a leveleknek csodálatos erejük volt. Mikor Konstantinápolyba az Ildiz Kioszkba beküldtem a mellémrendelt Kavasz útján a levelet, Ibrahim Beyhez, pár perc múlva sietve értem jöttek és bevezettek az Ildiz Kioszkba levő külügyminisztériumba.

Ibrahim Bey, aki egy 60 év körüli szakállas török volt, íróasztal előtt ült és rózsafüzért morzsolgatott kezében. A török udvariasság szabályaival fogadott és azt mondta: „Nagyon örülök, hogy megismerhettem barátom barátját!“ S aztán rögtön meghívást adott a legközelebbi Szelamlikra, mikor a szultán, II. Abdul Hamid, a Mecsetbe megy imádkozni.

El is mentem a Szelamlikra, amely a legragyogóbb látványok egyike volt, amelyet az életben láttam. Akkor még a szultán birodalma nagy fényben ragyogott és a Szelamlík ünnepélyében felvonuló különböző csapatok díszes képet adtak, míg végre kinyílt a palota kapuja s a lovascsapat mögött feltűnt a szultán kocsija, amelyet két gyönyörű arab ló húzott, s a császár személyesen hajtott. Legérdekesebb alak a menetben egy két méter magas, néger testőrkapitány volt, ki kemé-

nyen táncoltatta arab ménjét és villogó szemekkel figyelt a rendre és a biztonságra. De különösen a biztonságra, mert folyton merényletektől tartottak, úgyhogy a Szelamlik ünnepély előtt, már órákkal előbb elzárták az útkeresztezéseket s csak nagy igazoltatás után engedték az embert fel a meghívó által jelzett erkély épületre. Mikor a Szelamlik végetért s a császár újra a kocsijába ült, hogy visszahajtsa palotájába, akkor láttam a legmulatságosabb dolgot, amit életemben odáig elképzelni nem tudtam, ami, hogy úgy mondjam, európai fölfogásunkban. Ugyanis, amint a császár kocsija megindult, a templomból kiözönlő összes miniszterek és pasák, tábornokok és török főhivatalnokok, versenylfutva szaladtak a kocsi után s igyekeztek annak legalább a sárhányóját megérinteni, mert a török kormánykörökben abban az időben az volt a felfogás, hogy az a leghűbb minisztere a török császárnak, aki a Szelamliki ünnepély után, úgy tud szaladni a császári hintó után, hogy legalább a sárhányóját megtudja érinteni kezével. Bizony nehezemre esett, hogy el ne nevessem magam, mikor azok a potrohos pasák, érdemrendekkel díszített tábornokok, ilyen galoppversenyt rendeztek, ott a Mecset előtt. Igaz, hogy Angliában is megvan a miniszterek kézcsókrendszere, a kinevezés alkalmával, de ez csak szimbólum, de itt a keleten minden ilyen külsőség rettenetes pontossággal tartatik be, mert ők az ilyen dolgoknak sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a nyugati népek.

Vámbery másik ajánlólevelét átadtam Konjában a Mewlana dervisek főnökének. Itt az ajánlólevelével beküldése után, még nagyobb megtiszteléssel fogadtak és

7—7, tehát összesen 14 teveszőrsüveges dervís vonult ki elém, akik két oldalra szétnyílv, mély meghajlással hajoltak meg előttem, amíg bementem Dselal Addin faművő palotájába. A látvány itt is nagyon elragadó volt. A márványpadozat és a termen keresztül folyó csergedező patak, a színes ablakok, a kert háttérében levő ciprusok, festői képet adtak. Dselal Addin, aki afgán eredetű volt, mézédés sziruppal és cigarettával kínált meg. Estére pedig meghívott a Türbéra, ahol a szent sírok között lejtik a dervisek keringőtáncukat, amelyben addig forognak kitárt kezekkel, a sírok között, míg eszméletlenül össze nem esnek. Ez is roppant érdekes volt a halavány mécsesek által világított meszetben, amelyhez csak a kívülről beszűrődő holdfény adott még misztikusabb, de egyben megdöbbentő színt.

Mikor hazatértem Kis-Ázsiából, első utam Vámbéryhez vezetett és elmondtam neki mindazt a nagyszerű fogadtatást, amiben engemet az ő ajánlólevelei révén, a Török Birodalomban részesítettek.

Mikor másodszor mentem Törökországba, akkor is adott ajánlólevelet. Megint jelentkeztem az Ildizpalotába, de nagy csodálkozásomra most egészen más dolog történt. Értem jöttek és bevezettek egy szobába s megmagyarázták, hogy nincs értelme, hogy sokáig Törökországban időzzek, mert Vámbéry nem barátja a portának. Mikor aztán hazajöttem, felmentem hozzá s elmondtam élményemet, erre ő azt válaszolta:

— Ügylátszik még nem felejtették el azt a cikksorozatot, amelyet a porta ellen írtam a Timesben. Nem tehettem másként, hiába haragszik rám a Porta,

énnekem úgy kellett cselekednem, ahogy azt tőlem kívánták.

— Nagyon helyes, — feleltem — csak nagy kár, hogy nem tetszett megmondani, mielőtt elindultam, hogy már nincs abban a jó viszonyban Abdul Hamiddel és kormányával, mint azelőtt!

— Nem baj! — legyintett kezével — majd megbékülnek s akkor mehetsz öcsém megint, hazzájuk!

Mosolyogva feleltem:

— Köszönöm, nekem elég volt. Én most már kétszer megjártam Törökországot, harmadszor nem akarom megjárni, mert akkor esetleg, hogy úgy mondjam „megjárom“!

Ezzel elbúcsúztam. Aztán már csak egyszer voltam nála, mikor üzent, hogy nagy teaküldeményt kapott és ha számot tartunk rá, átad néhány kilót. Olyan furcsa volt az nekem, mikor ez a nagy tudós, ott egy mérlegen, kis vörös fezzel a fején mérte a teát. Volt benne akkor valami a keleti dervisekből, akik elmentek Mekkába a szent köhöz zarándokolni. Ő is ott volt és hogy oda elmehessen, ahová csak bénák, sánták és nyomorékok mehettek el abban az időben, ő maga lábának egy inát elvágta s így elismerték sántaságát és így került abba a helyzetbe, hogy mint nem muzulmán, legelsőnek látta Mekka mecsetjében a szent Ká'bát.

Mikor a Vámbéry hajó eltűnt a nyílt tengeren, akkor már világosan láttam, hogy az ő nevével azért jár az óceánon ez az angol hajó, mert ő volt az, aki keleten és különösen a Portánál mindig Anglia érdekeit képviselte. S ime az angolok így hálálták meg az ő szolgálatait.

ÚJ BRILLAT-SAVARIN.

Mikor leültünk az étkezéshez, tréfásan üdvözöltem az én svájci barátomat. Monsieur Robert talán az egész európai kontinensen egyik legképzettebb mestere az ínycség tudományának. A múlt század elején élt Brillat-Savarin könyvét, a kisujjában hordja. Ezt a maga szakmájában elsőrangú embert tréfálkozó hangon csipkedni kezdtem.

— No, kedves Robert, most igazán eljött az ideje, az „Ínycség fiziológiájának“, mert napról-napra kevesebb az anyag. Aztán majd a semmiből tessék ízletes étkeket csinálni. Most megbukik a konyhaművészet. Elsőpri a háború, mint annyi sok mást...

Nem válaszolt mindjárt, aztán kissé elgondolkozva mondta, de látszott, hogy minden szavát mérlegeli.

— Mon ami! Rosszul ítéled meg a helyzetet. Ez a nézetnek látszó korszak az, amely hivatva van előrevinni a szakácsművészetet.

— De hogyan, amikor nincs semmi?

— Sőt ellenkezőleg! Nagyon sok minden van!

— Hol? — kérdeztem.

— Hát a földön, a föld alatt, a vízben, körülötünk a világban, csak el kell menni érte, meg kell keresni. Ez a korszak a kutatások korszaka. Míg nagy a

bőség, senkinek nem jut eszébe, hogy kutasson új ehető dolgok után, vagy újszerű ételeken törje a fejét, mindenki megelégszik azzal, amit ismer és készít a megszokott ételeket a megszokott anyagokból. De ily módon soha egy új ötlet nem születhetik, új étel nem jön létre, új íz nem termelődik ki. Már pedig a gasztro-nómia tudománya nem más, mint a különféle ízek összjátéka. Adjunk minél többféle és minél kellemesebb ízt a szánkknak, hogy az étkezés alatt nyenenségünk ki-elégülést nyerjen.

— És most milyen ízeket akarsz nekünk adni?

— Még nem tudom, de nap-nap után kísérletezem. Nézd, vannak gyökerek, amiket még nem ismerünk. Ahogyan rájöttek, hogy a feketegyökér élvezhető, úgy vannak más növénygyökerek is, amelyek vagy leves alakjában kifőzve, vagy mint a spárga elkészítve élvezhetőkké válhatnak. Némely növények levelei kellő párolással a káposzta, a podlupka és a karfiolhoz hasonló ízeket nyerhetnek. Keresni kell a kiegészítő (complementaire) ízeket. Úgy mint a színek közt vannak kiegészítő színek, úgy vannak az ízek közt is. Mit gondolsz, mennyi kísérletbe került már idáig az embereknek, míg egy-egy étel jóságát megállapították? Vagy a tengerparti lakók hány puhányt, kagylót szűr-csöltek fel, míg megállapodtak az osztriga élvezeténél. Azokat a kísérleteket ők végezték el és magukon próbálták ki, a tengeri állatok táplálkozására való használhatóságát. De minthogy a mindenség olyan nagy, van benne ásvány, növény, állat, melegvérű, hüllő, négylábú, ezért folyton kutatni kell és gazdagítani az ételek sorozatát.

— És most mivel gazdagítod?

— Pótanyagok kutatásával. A szurrogátumok, amelyek az idáig használatban levő anyagot helyettesítik, ezek ma a kutatás céljai. Természetesen nagyon vigyázni kell, hogy a pótanyag az alapanyaggal összekeverve megadja a kiegészítő ízt, mert különben élvezhetetlenné válik.

— Egyszóval, akkor még mindig lehet lucullusi lakomákat rendezni?

— Mindig mindent lehet, csak a mód, a forma változik. Lucullus csinált 500 énekesmadár nyelvéből pástétomot, sokszáz páva agyvelejéből előételt, hozott örmény kajszinbarackot, perzsa őszibarackot, szidoni birsalmát, az Ida-hegységből málnát, a pontusi királyságból cseresznyét. Ma ezeket a környezet gyümölcsei helyettesítik. Nekünk most nem kell afrikai gyöngytyúk, vagy Spanyolországból hozott házinyúl, Görögországból importált fácán, vagy Kisázsziából való páva, az ingyenséghez szükséges dolgokat elő tudjuk teremteni a körzetből és a különlegességeket az ízekhez a művészetünk révén adjuk meg!

— A szakácsművészet, ez az a tudomány, amely pótolja mindazt a bőséget, amelyet Lucullus idejében az anyag nagy mennyisége nyújtott. Hogy ez milyen fejlődésen ment át, azt az új ételek sokfélesége s a cukornak a tésztákban való szerepe bizonyítja legjobban. Mindenki tudja, hogy egy jó étkezés után kávé is kell.

— No de, mondtam, ha elfogy a kávé?

— A kávé elfogyhat, de a kávéíznek nem kell a szánkából eltűnnie. Az egyszeri arab pásztor őrizte a

juhait és észrevette, hogy azok, ha lelegelik a kávécserejét, sokkal vidámabbak és élénkebbek lesznek. Erre ő is szedegetni kezdte annak a cserjének a bogyóit, elsőnek ismerte így meg a kávé ízét. Nos, kell lenni ilyen magoknak és bogyóknak, amelyek mindig meg tudják adni nekünk a kávé ízét. Csak keresni és kutatni kell. Ez a legjobb korszak, az anyaghiány korszaka erre nézve.

— Egyszóval, nem kell félni! — mondtam.

— Az evés Múzsája nem hagyja cserben az embereket. Annál is inkább, mert a konyhaművészet a gazdasági életbe úgy van bekapcsolva, hogy az egész gazdasági élet megállana, ha nem foglalkoznának az ingyenség tudományával. Hány termelőnek és hány embernek ad kenyeret a száj, amely kielégíti a gyomrot. A száj a műhelye az ingyenség élvezetének, az orr a kürtője s a nyelv segít az élvezethez, amely mennél szemcsésebb, annál több ízt tud az ételekből kiváltani. Némelyek panaszkodnak néha, hogy rövid a nyakuk és kicsi a gyomruk befogadóképessége. De ezek nem igazi ingyencek, mert az igai ingyenc nem a gyomrának eszik, hanem az ínyének. Régi mondás az: „Mondd meg mit ettél, megmondom ki vagy!”

— No, beszélj még valamit! — biztattam barátomat.

Erre ő azt felelte:

— Most nem beszélni kell, hanem törni a fejet, megoldani az olyan problémákat, amelyek ma még rendkívül nehezeknek látszanak. Itt van a kakaó és a csokoládé kérdése. Kakaóbabot csak olyont ismertünk elfogadhatónak, amely Délamerikából jött és a Mara-

caiba partján, a Caracas-völgyében termett. A csokoládét cukor, fahéj és vanília nélkül nem tudtunk elképzelni. Most hogyan pótoljuk ezeket az anyagokat? Ezek a kérdések bonyolult egyenletek megfejtését követelik, szellemi munkát, amelynek sikere aztán kitermelne egy új ízt. Az emberiség tudományaival mérkőzik a gasztronómia tudománya, mely az embereknek segít a táplálékot élvezhetővé tenni, hogy a munka révén elvesztett életerőt testük visszaszerezhesse.

— Ki kell használni ezt a korszakot, amelyet anyagpótlás korszakának nevezhetünk, ki kell használni arra, hogy a körülöttünk levő erdőből, vízből, földből olyan új anyagokat találjunk meg, amelyeket beállíthatunk a gasztronómia szolgálatába. Mert jöhetnek háborúk, jöhetnek inséges idők, de azért az idő soha nem fog megállni és még kevésbé az ingyencség tudománya, mert ez van hivatva az emberi életet fenntartani!

KOSZTOLÁNYI.

Mennél inkább múlik az idő, Kosztolányi Dezső annál frissebbnek, fiatalabbnak és élőbbnek tetszik az embernek, ez a halála után való növekedése és feltámadása a legjobb bizonyítéka annak, hogy milyen érték volt. Legtöbb művét én is csak újabb időben ismerem meg, részint mert nem voltak még összegyűjtve, részint, mert az éltöt sokszor láttam és így előszóval beszélgettem vele, ami most már nem lehetséges és így csak könyvei révén tudok vele társalogni. Igaz, hogy ez egyoldalú társalgás, mert hiszen csak ő beszél hozzám írásai révén és én hallgatok, figyelek, magamba szívom szavait. Mennyi életet, mennyi frissességet adott már nekem. És mennyire örülök, mikor egy-egy posthumus könyvét kezembe veszem, de aztán mindig nagy fájdalom, szomorú levertség vesz rajtam erőt, mert nem tudok megszabadulni egy gondolattól, amely mindjobban erőt vesz rajtam és amely azt hirdeti nekem: „Kosztolányi Dezső egy tragikus alakja a magyar irodalomnak!“ Nem korai és szörnyű kínokkal teli elmúlására gondolok, hanem arra a nagy értékre, mely Kosztolányiban elpusztult, mert nem fejlődhetett ki úgy, ahogy képességei azt megengedték volna, ha ő szabad lett volna! De ő nem volt

szabad, — őt a napi sajtó kenyérkereső sorvasztó munkája láncolta le és szívta ki életerejét, briliáns tehetségét. Nyíltan merem mondani, ha Kosztolányi nem kénytelen napi kuli munkát végezni, a szerkesztőség lázas légkörében, akkor belőle kifejlődött volna a legnagyobb magyar essay író, nagyobb, mint Riedl, talán épp oly érték, mint Péterfi Jenő.

Szeretem állításaimat bebizonyítani, nemcsak azért, mert mindig hiszek abban, amit mondok vagy leírok, de azért is, hogy okfejtéssel alátámasztva, azt mindenkivel el tudjam fogadtatni, mint döntetlen valóságot. Azért én most nem fogok foglalkozni sem Kosztolányi regényeivel, sem lírai verseivel, sem hírlapi cikkeivel, avagy műfordításaival, hanem csak essay-ivel, melyek a „Lángelmék“ című könyvében vannak összegyűjtve. Ez a könyv a magyar essay irodalom gyöngyszem-gyűjteménye, mégpedig nagyértékű gyöngyökből álló gyűjtemény, melynek mindenike egyenértékű érték.

Az első tanulmány Horatius. A 2000 év előtt élt költő. És ezt a Melpomené koszorújával övezett öreg klasszikust ő lehozza a jelenbe, ideállítja mellénk, hogy olyannak lássuk őt, amilyennek évezredek előtt valójában volt, míg élt és járta a szabini gazdaságát vagy tiburi nyaralójában heverte ki a Rómában átélt napok izgalmait. Nem tudom, hogy Kosztolányi nem *Cristophor Morley*-től vette-e ezt a megjelentetési formát, de ez nem is érdekel. Fő az, hogy Kosztolányi amit Horáciusról mond, az mind él és a költői alkotás mivoltával foglalkozik. Azt is mondhatnám, hogy úgy állítja elénk a 2000 éves Horatiust, mintha

ott volna a szobában mellettünk és nekünk csak meg kellene fordulni, feléje nyújtani kezünket, és azt mondani: „Örülök, hogy személyesen megismerhettem, ismerem munkáit és csak annyit mondhatok, hogy Önnek volt igaza, mikor azt mondotta róluk: „Emléket hagyok itt, mely ércnél maradandóbb s a királyi gulák ormánál magasabb“.

Mondom, lehet formai hasonlatosság Christophor Morleynek a Vaikiki-folyamon Shakespeare-ről tutajon tartott előadása és Kosztolányinak 2000 éves költőtársához intézett üdvözlése között. De ez a hasonlatosság is Kosztolányi javára billenti a mérleget, mert helyes gondolatot kitűnően használt fel és remek formába öntött. Ahogy írásait nézem, világosan áll előttem, hogy Kosztolányi legmélyebb szerelme Shakespeare volt. Vele foglalkozik legtöbbet, de először lekaparja róla a klasszikus-rozsdát, hogy közelebb hozza magához és hozzánk. Legjellemzőbb rá az, hogy mikor „Romeo és Juliát“ fordította, ennek II. felvonásába úgy belefeküdt lelkileg, hogy nem állt meg az eredeti szövegnél, de tovább fejlesztette a jelenetet és ember legyen a talpán, aki kiismeri, hol végződik Shakespeare és hol kezdődik Kosztolányi szövege. Ő akkor úgy át volt itatva Shakespeare szavaitól, hogy az „Avoni hattyú“ nagy lendülete vitte magával Kosztolányi lelkét és ő dalolt tovább, az angol költő hangján!

Ami Kosztolányinál nagyszerű, azok az Ő „*meglátásai*“. Ilyen pl. a „Szentivánéji álm“-ról szóló sorai-ban az, hogy meglátja, hogy Thesus, az athéni király éppen úgy beszél az életről, a színjátszásról, a költő-

ről, mint később Hamlet, a dán királyfi! Micsoda fényes tanulmányt lehetett volna ebből kikerekíteni Kosztolányi eszével, vibráló tehetségével, ha öneki nyugalma, ideje és biztos léte van. Egészen újszerű dolgot! Így meg csak egy vakítóan felvillanó magneziafény lett belőle, amellyel rávilágított, egy meglátásra! A Szentivánéji álomban írt cikkében áradozva írt Arany duzzadó erejű magyar nyelvéről, amit teljesen megérték, de ugyanakkor azt nem értem, mért fordította ő le a Reinhardt által készített, Szentivánéji álom filmjéhez a verseket és mért nem Arany János halhatatlan sorait írta a képek alá. Esetleg hozzásimítv aa képekhez!

Hamlet „csodája“ közel van szívéhez. Ő is izgott, felajzott ember volt és minden sorát „az ihlet fehéren izzó önkivületében“ írta. El is mélyed benne, sőt megkísérli elemezni is, legalábbis ízelítőt ad belőle. Mikor Claudius, Dánia új királya, az I. felvonás 2 színében valami beköszöntő „trónbeszéd“-félét mond. Gyönyörű ez az írás és ahogy Claudius szavait boncolja, de sajnos, csak 16 sort vesz boncolása alá, de milyen gyönyörű ez a kis tanulmány is. Mennyi új ötlet, milyen robbanószemű meglátások, fénycsóvák villannak fel, amelyek levilágítanak a Hamlet tragédiája megalapozásába. Valósággal górcső alá tette ezt a 16 sort, de nem a mi korunkban ismert 22 ezer nagyítást adó górcső alá, hanem az új, úgynevezett hypergórcső elé, mely elektr onokkal dolgozik és 72 ezerszeres nagyítást ad. Vagyis egészen ismeretlen dolgokat láttat meg.

Azt kérdem ezek után, ha Kosztolányi nyugod-

tan leülhetett volna íróasztala mellé és lett volna ideje egy évig csak Hamlettel foglalkozni, minő grandiózus Hamlet-tanulmányt írhatott volna. Sajnos, ezt nem kaptuk meg, ez elveszett Kosztolányival, pedig benne volt, mert lelke fel tudott emelkedni arra a lélekrezgésre, amelyen a Hamlet-tragédia áll, sőt fölője, mert minden sorába felülről tudott belenézni. Andersenről írt kis tanulmányában úgy ír a nagy dán költőről, mint egy varázslóról. Milyen szép hasonlat! Csak gondoljunk vissza arra a sok bájos gyönyörűsége, amelyet Andersen nekünk szerzett és akkor érezni fogjuk Kosztolányi szavaival „a zenélő dobozt“, mely tündércsengettyűket rejt belsejében és ez az igazi Andersen! Szépen világítja meg Kosztolányi ennek a rejtélyes embernek belsejét, mikor szomorú gyermekkorát felidézi, amelynek nyoma átlebeg egész életén, át úgy, hogy Andersen öregkoráig gyermek marad. Ez megint egy téma, melyet Kosztolányi megérint, de azután elmegy mellette. Ha elmélyedhetett volna és végig tudta volna vezetni Andersen egész életén át a gyermekkor szálait, milyen új világításban tárta volna fel az emberek előtt Andersen egész költészetét.

Kosztolányi megjegyzések alakjában elejtett meglátásai annyira megdöbbenően újak, hogy mindenik szinte kiáltja az emberek felé: „Jöjjetek segítségemre, itt felejtettek és nagy kár volna, ha így pusztulnák el!“ Kétségtelen, hogy Kosztolányi sok essay-írónak adott anyagot, útmutatást, hogy egyes költőket, mely irányból világítsa meg, milyen nézőpontból induljon ki méltatása alkalmából. Ezért mér-

hetetlen kincs Kosztolányi műve, mert sokideig termékenyítőleg fog hatni energiánkra. Nem szándékozom minden tanulmányát külön méltatni, pedig amit Goethéről, Rilkeről írt, vagy a Kalavaláról írt, mind megérdemelné, hogy mindegyiket külön cikkben bemutassam és méltassam, de én nem „fölfedezni“ akarom Kosztolányit, csak rávilágítani nagy értékére, a kis essayban rejlő kincsekre, melyekből jövő nemzedékek bányászhatnak majd, hisz nemes érre mindegyikben bukkannak. Azonban nem tudok szónéklül elmenni a „Kínai költészet“-ről írott tanulmánya mellett. Mert ez valami olyan hallatlan élmény, amelyhez foghatót, a mi nagy irodalmunkban nem tudok. Egészen új hang, mintha folyton rakéták szállnának fel a levegőbe és csillogó színes fénysávokkal világítanak meg az eget. Milyen fenséges hasonlat az, amit a kínai versről mond: „Minden kínai vers idegzsongító sejtés, szavak ürügye, mert nincs befejezve és az olvasó fejezi be lelkében, azért minden kínai vers ezerféleképpen él, aszerint, amint olvasója kitermeli, átéli!“ Mennyi gondolatot dob ezzel az egy mondattal az ember elé és mennyi eshetőséget tár fel azáltal az ember előtt, a kínai versek tanulmányozására, ismeretetésére!

Kosztolányi nemcsak zseni volt, de hasznos zseni, mert nemcsak alkotott, de termékenyített és egy hatalmas örökséget hagyott hátra, melyet jövő nemzedékek kifejthetnek, belőle élhetnek és sokat, nagyon sokat alkothatnak. Kosztolányi kis essay-i mind gyémántszilánkok, amelyeket a mester tehetségéből lecsiszolt, de, sajnos, nem volt ideje az igazi nagy gyé-

mántot egy darabban kitermelni lelkéből. Azért, mikor olvasás után letettem könyvét, az a fájó érzés fogott el, amely ma már szent meggyőződésé érlelődött bennem: hogy Kosztolányi korai halálával ugyanolyan veszteség érte a magyar essy-irodalmat, mint Katona József halálával a dráma irodalmát. A viszonyok, körülmények, a mi magyar berendezettségünk, illetőleg be nem rendezett kifejelettségünk megakadályozta az ő igazi nagyságuk kifejlődését, mindnyájunk végtelen veszteségére.

FÜREDI EMLÉK.

Az 1900-as évek elején történt...

Balatonfüreden voltunk és Fesztyné Jókai Rózával sétáltunk a vízparti fák alatt. Mikor a gőzhajó túlkölt, mi is a kikötőhídhöz mentünk és az érkező vendégek sorából egyszerre csak elénklépett Endrődi Sándor. Egyenesen Fesztynéhez sietett és nagy szeretettel üdvözölte.

— Hát maga hogyan kerül ide? — kérdezte Fesztyné.

— Emlékeket és pihenést keresek, — hangzott a válasz. — Ezért lejttem a Balaton mellé. Vize, levegője, környéke majd csak megnyugtat.

Pár percig elbeszélgetett még, aztán azzal búcsúzott, hogy még bevásárlásokat kell tennie. Nem marad soká, de majd a napokban jelentkezik.

Mikor elment, Fesztyné sokáig beszélt róla:

— Lássá, ez az igazi költő — mondta. — És nemcsak költő, hanem őre is a magyar lírának, amely Petőfi óta hanyatlásnak indult. Ő költeményeinek erejével belopta magát szívünkbe. Mikor felhangzik a neve, halljuk a kurucnótákat, az anakreoni verseket, legszebb alkotásait.

— Érdekes — jegyeztem meg — hogy ez a nagy

magyar költő szláv származású, de a Balaton mellett mégis felszívta magába a magyar faj összes adottságait. Mikor először pendítette meg lantját, Petőfivel rokonérzésű dalokba fogott, ami a kor hangulatának megfelelt. Emlékszem, a Petőfi Társaság adta ki ezt a versgyűjteményét. Aztán később mind egyénibb lett a hangja!

— Mert a költő szemével nézte, a költő szívével érezte és a költő hangján fejezte ki a napi életet — folytatta Fesztyné. — Milyen egyéni az ő „Himnusza a naphoz“, vagy a „Viharmadár“, vagy „Leborulsz a sírra“ ...

— Sokszor tépázta az élet! — mondtam. — Legjobban akkor, mikor meghalt Écsy Antónia, a hitvese. A kesergő szerelmet rendkívül mélyről zokogta akkor. Érdekes, hogy ez a szomorúság, amely fátyolként borult a lelkére, ez vitte őt közelebb Heinéhez. Valósággal azt merném mondani, ennek a fájdalmanak köszönhetjük a legszebb magyar Heine fordításokat. Mert Endrődi nemcsak lefordította ezeket a verseket, hanem az ő mélyenérző zokogó szívével érezte is Heine keserveit, hiszen Endrődi is a szív, mégpedig a „nagyszív“ embere. Szívember, tiszta líra ő, aki folyton figyel és keresi a lírát. És amikor látja, hogy halkul a magyar líra, akkor visszanyúl a kurucköltészetbe, annak frissebb ütemét beviszi a mi bágyadó líránkba, tudatosan cselekedve ezt, hogy élénkebb ütemet, magyar temperamentumot, magyar zokogást és a kuruc korszak hangját vigye be líránkba!

— Igen, felelte Fesztyné. — Érzései mind intenzi-

vebbek lettek, képei, hasonlatai, metaforái, mind több és több életet adók, vagyis fejlődése az volt, hogy az élet egész heve és ereje egyre hatásosabban lüktetett költeményeiben. Aztán így fejlődve jutott el az Anakreoni dalokig. Itt már teljesen leszűrt, kiefjlődött egyéniség!

— Az Anakreoni dalok! — ismétetem Fesztyné szavait — azt hiszem ezek megint abból a gondolatból születtek benne, hogy féltette a líra tespedését. Ezért visszanyúlt a múltba. De most már nem a magyar múltba ütemekért, mint a Kurucz-nótáknál, hanem a klasszikusba — formáért.

Sokáig beszélgettünk még a költőről, aztán napok multak el és nem hallottunk Endrődiről hírt. Egy naplementekor, mikor kint sétáltunk a vízparti sétányon, kis csónak evezett a kikötőhíd felé. A csónak végén hajadonfővel ült a kormányos, uti köpeny volt hanyagul vállára vetve. Mikor a hajóhídhöz értek, odamentünk és Fesztyné felismerte benne Endrődi Sándort.

— Hol járt maga? — kérdezte tőle.

— Találkoztam emlékeimmel, Yachtot béreltem, ételt, italt vittem magammal és éjjel-nappal kint voltam a vizen. Nekem volt az első yachtom a Balatonon, a „Vészmadár“. Hét évig hajóztam vele. Most visszajöttem, viszontlátni az emlékeimet. De azt hiszem, utoljára jöttem és kezével lemondóan intett.

Meghatottan hallgattuk a költőt.

— Beszéljen még a „Vészmadár“-ról! — kérte Endrődöt Fesztyné.

— Pompás hajó volt — kezdte Endrődi a mesét —, két árbocos, erős kutter, tengeren is megállta volna

a helyét. A legnagyobb viharban is nekiementem vele a Balatonnak. Rajta éltem, itt Füreden például soha nem vettem szobát, hanem a hajókabinban laktam. Néha hetekig bolyongtam a vizen, csak éppen élelmisszer felvétele miatt kötve ki itt-ott. Ha éjszakai vihar lepett meg, bementem a hajóval a nádasba. Ott mindig csendesebb a víz és pompásan lehet aludni a nádzúgás mellett. Hűséges matrózom, Csapó Jóska kísért minden utamon, aki most már nyugdíjban van. Kis szőlőjében lakik itt Füred felett, meg is látogattam, ő ajánlotta ezt a vitorlást is, amit béreltem. De a mostani útra már nem kísért el. Azt mondta, jobb házikójában üldögelni és a bor jobb lévén, mint a víz, bizony ő már nem ül hajóra.

— No és hogy állunk a többi emlékekkel? — kérdezte mosolyogva Fesztyné.

— A régi vágyak egy-egy pillanatra újra körülrajongtak, — folytatta Endrődi. — Mint megmozdul az óbor is, mikor odakünn a szőlő virágzik.

— Ebből még vers lesz! — velettem közbe.

— Az lesz! — bólintott ő. (Az is lett.)

— És mi az eredmény? — kíváncsiskodott Fesztyné.

— Egyelőre ennyi, — mondta Endrődi és papírlapot vett elő.

Halkan felolvasta a rárótt sorokat:

*Sohase járj olyan tájon,
Ahol egykor boldog voltál,
Nincs szomorúbb temető a
Láthatatlan sírhalmoknál.*

*Körülötte minden fénylik,
Benned minden elsötétül, —
Fejfaként állsz multad romján
És zokogsz, sírsz könnyek nélkül...*

— Nagyon szép! — könnyezett Fesztyné igazi könnyekkel...

Mindez az 1900-as évek elején történt.

Még most is hallom, amint Endrődi azt mondja a hajóhídon:

— Mit tudják ezek a fürdőzők, akik itt a parton laknak, hogy mi az, mikor a Balaton felett megvirrad. Hogy mi az, mikor a lassú derengés után felébred a fény és végig siklik a tó sima felületén, az első arany-sugár. És honnan tudnák, hogyan lesz este biborszínű a tó, a hanyatló nap vörös fényében. És hogy játszik az opálszín a vizen és türkiz, gyöngyház, rubin, smaragd, jáspis és az összes drágakövek csillogása hogy jelenik meg egyenként és összesen egy-egy hullámtaréjon, vagy hullámvölgyben. Igen, a Balaton csak annak mutatja meg magát igazán, aki vele él. Aki távolról nézi: annak nem ad igazi lényéből semmit...

— Mindez — ismétlem — az 1900-as évek elején történt.

És még most is látom a költőt, amint siet, az érkező gőzhajó felé a kikötőhídon és búcsút int felénk a fedélzetről.

Megy, megy... viszi az emlékeit, fájó szívét... és eltűnik az alkonyatban...

GYULAI PÁL ÉS A VELENCEI KALMÁR.

Még a régi Nemzeti Színházban történt, mely ott állott a Múzeum-körút és Rákóczi-út sarkán, hogy a színház műsorán a Velencei kalmár szerepelt. Gyulai Pál is megjelent az előadáson a földszint baloldali 8-as páholyban, ahova minden bemutatóra vagy felújításra el szokott járni. Ez irodalmi páholy jelleggel bírt, Dóczi Lajos báró is odajárt, asszonyok társaságában. Az öreg Gyulai kis zömök testével, mindig felült a hátsó emelvényen levő ülésre, aztán onnét felvonásközökben, mint valami katedráról, elmondta véleményét színészekről, darabról, színházzal. Dicséretet nem igen szokott mondani, az nem igen tellett tőle, természete nem engedte. Úgy volt vele, mint az egyszeri paraszt a lovával, ütni ütötte, de megsimogatni nagy ritkán szokta, mert félt, hogy elbízza magát. Gyulai is így volt a dicsérettel. Valószínűleg attól tartott, hogy majd visszaélnék vele. Mert, ha valaki majd elmondja, hogy őt Gyulai Pál megdicsérte, az abból esetleg tőkét kovácsol s azt igyekszik kihasználni a maga javára.

A Velencei kalmár felújításán én is bementem a páholyba a IV. felvonás után, mikor Portia nagy törvényszéki jelenete végetért. Gyulai nem volt jókedvben. Házsártoskodott, a fordítást szidta, mely Ács Zsig-

mond műve lévén, nem volt oly értékű, mint Arany, Petőfi, vagy Vörösmarty Shakespeare fordításai. Miközben azt hajtogatta, hogy a Velencei kalmárt újból le kell fordíttatni valakivel, aki jól tud angolul és aki nek a kezében hajlékonyabb a nyelv. Leszállt az emelvényről és haza akart menni. Megkérdeztük, hová indul? Fursán nézett náink: — Hová mennék? Haza!

— Nem nézi meg az utolsó felvonást? — kérdeztem tőle.

— Micsoda felvonást?

— Az utolsót, az V-iket?

— Nincs több felvonás — felelte ő —, ezzel a darab be van fejezve!

— Hogyne volna, — erősködtem, — még van egy felvonás, az V-ik. Tessék, itt a színlap, ez is jelzi. Velencei kalmár, színmű 5 felvonásban.

Az öreg erre sem adta meg magát, megint csak azt mondta:

— Hát hiába hirdeti a színlap, hogy öt felvonás, mert ez a darab IV-ik felvonásával be van fejezve. Jegyezze meg öcsém, hogy egy darabnak akkor van vége, amikor az akciója véget ér. Ennek a darabnak az akciója pedig ezzel a törvényszéki jelenettel teljesen be van fejezve!

Én sem hagytam magamat és tovább vitatkoztam vele.

— De kérem, az V-ik felvonás nagyon fontos. Az Belmontban játszik, Portia háza előtt, ahova ő hamarabb érkezett vissza Velencéből, mint férje. S itt adják vissza férjeiknek, úgy ő, mint kísérőnője Nerissa, a gyűrűt, melyet a velencei tárgyaláson azok

nekik adták jutalmul, bár az nejeik jegyzőloga volt, amelyre esküt tettek, hogy sűrig megtartják. Mikor aztán ezek visszaadják ámuló férjeiknek a gyűrűt, akkor sül ki, hogy Portia volt a „Nagybíró“ az „Új Dániel“, akinek bölcsességét a Doge is megbámulta!

— Ennek semmi köze a darabhoz — jegyezte meg Gyulai — ezt a kibeszélést el lehet végezni a törvényszéki teremben, amikor egyedül maradnak, ezért nem kell egy új felvonást írni, nincs benne annyi anyag, hogy az egy felvonást megbírjon!

Ezzel levette kabátját, fejébe nyomta kalapját és indult hazafelé.

A dolog vége az lett, hogy én is vettem kalapom és kabátom és hazakísértem az öregot, Baross-utcai lakására. Míg hazafelé mentünk, egyre beszélt az öreg, de inkább önmagával évelődve, mint hozzám intézve szavait. Jól figyeltem és emlékezetembe véstem mindazokat, amit mondott:

— A dráma összes szabályai az akcióhoz alkalmazkodnak, s ez a tulajdonképeni felépítése a darabnak, ezért nem lehet utójelenetet hozzáakasztani egy darabhoz, mert az már nincs benne az akcióban. Hiszen mindjárt megérezni, amint az akció lendülete elfogy: lelankad a színpad, s nincs az a feszültség a közönség és a színészek között, amíg viszont az akció él, ébrentartja a figyelmet!

— Azért nagy ember volt ez a Shakespeare — jegyezttem meg.

— Nagy elme, nagy romantikus drámaíró, nagy lélek, de azért Aischyloshoz képest kicsi. Az volt idáig a legnagyobb!

— És Sophokles? — kérdeztem.

— Az közelebb áll Shakespearehez, az nincs feltétel!

Aztán még mondott valamit, amin sokszor gondolkoztam azóta. Míg a drámáról beszélgettünk, egy megjegyzést, amely körülbelül így hangzott:

— Jegyezze meg öcsémuram, hogy a dráma, a novella és a ballada lényegileg egy és ugyanaz, csak formailag van különbség közöttük. Minden ballada kiszélesíthető novellává, s minden drámai maggal bíró novella fölépíthető, mint dráma. Visszafelé is meg lehet csinálni. Drámából novellát, novellából balladát!

Azután eltűnt a Baross-utcai kapun, én külföldre kerültem, soha sem láttam többet az életben. Halálhíreről is Angliában értesültem s éppen akkor este a Garrick-Theaterben hirdették a Velencei kalmár előadását. Nem sokáig haboztam és elmentem az előadásra. S mikor a londoni földalatti vasúton hazafelé mentem Hammersmith-i lakásomra, az az érzésem volt az angol nyelvű előadás után, melyben teljes tisztaságában kaptam Shakespeare szövegét, hogy Gyulainak igaza volt!

A Velencei kalmár be van fejezve a IV-ik felvonással, mert hisz az Shylock tragédiája, az pedig abban a pillanatban, mikor a Doge kihirdeti az ítéletet — be van fejezve!

EÖTVÖS KÁROLY ÉS GYULAI PÁL.

Nem igen jártak egy úton és nem sokszor találkoztak az életben. Hisz ellentétes jellemek és egyéniségek voltak. Gyulai Pál Erdélyből származott, Eötvös Károly Dunántúlról. De azért mindenkiben volt valami közös vonás, amit nemesi származásuk és kálvinista voltuk csöpögtetett beléjük. És ez a dac volt, a magyar makacsság. Egyik sem engedett elveiből és körömszakadtáig védte a maga álláspontját. Ujságcikkekben sokat polemizáltak, de élőszóval ritkán csatáztak. A véletlen úgy hozta magával, hogy jelen lehettem, mikor valami irodalmi ünnepély díszülésén összehgyültek. Akkor már megjelent Eötvös Károly „*Utazás a Balaton körül*“ könyve, amelyben Gyulait állandóan Gyulai úrnak szólítva — piszkálgatta. Gyulai sokkal erősebb lélek volt, minthogy ilyenre válaszolt volna, de azért tudott a dologról, amelyet vitatkozása során szavai elárultak.

Úgy fordult a dolog, hogy az Akadémia képteremben, mely a nagyteremnek — hogy úgy mondjuk — előszobája, egymás mellé kerültek. Gyulai szúrós tekintetével mérlegelte a köpcös, kerekfejű Eötvös Károlyt,

az pedig fürgén pörgött körülötte. Egyszerre csak Gyulai úgy félvállról rászólt Eötvös Károlyra:

— Aztán hogy is volt azokkal a Deák Ferenc-féle levelekkel?

— Micsoda Deák Ferenc-féle levelekkel? — kérdezte Eötvös Károly.

— Hát már nem emlékszik rá? Hiszen megírta, hogy én vittem el Deáknak Vörösmartyhoz írott leveleit, megkérdezni tőle, hogy szabad-e azokat közzé adni.

— Úgy is volt, mert ha megírtam, akkor úgy volt! — vágott a szavába Eötvös Károly.

— Amiért megírta, azért még nem bizonyos, hogy az úgy volt! — felelte Gyulai.

— Már pedig én nem írok le mást, mint a színtiszta igazságot!

— Az a kérdés, mit nevez maga igazságnak! Mert amiért elképzelt valamit, és azt el is hiszi, az még nem jelenti azt, hogy az igazság!

— Az igazság az, amit én igazságnak mondok! — replikázott Eötvös Károly.

De Gyulai Pál se volt rest, rögtön válaszolt rá:

— Ilyenképen annyi igazság van, ahány ember van. Én úgy tudtam, hogy az igazság az nem egy emberé, hanem az mindenkié!

Eötvös Károly megérezte Gyulai erős szavait és töretlen logikai menetét és érezte azt is, ha ilyen alapon vitatkozik Gyulaival, akkor feltétlenül ő marad alul. Ezért elkezdett nagy kitéréssel beszélni:

— Mi dunántúli emberek mindent úgy veszünk,

ahogy az van, ez a mi ismertetőjelünk, ez a mi magyar voltunk, tiszta fajiságunk bizonyítéka. Az erdélyi ember mindent úgy vesz, amint azt neki beállítják, elmagyarázzák. Ennek oka is a fajiságban van, mert Erdélyben a magyarság nagyon sokat keveredett, van abban török vér, örmény vér, tatár vér, oláh vér, szász vér, aztán így akad közte magyar vér is!

— Úgy! — mondta Gyulai lenézően. — Eszerint az erdélyi magyar nem igazi magyar!

— Így is van! — pattogott rá Eötvös Károly. — Az erdélyi magyar, magyar — de nem tiszta magyar!

— Aztán honnét veszi ezt a megállapítását? — kérdezte tőle Gyulai Pál.

— Arra is megfelelek — válaszolt Eötvös Károly. — Már pápai fiskális korom óta, tanulmányokat készítettem és bűvárlatokat végeztem az ember fajiságának megállapítása irányában. És arra jöttem rá, hogy a legkitünőbb fajmegállapító az emberi szem!

— Miként gondolja ezt? — kérdezte Gyulai.

— Nagyon egyszerűen — felelte Eötvös. — Az emberi szemben fénypontok vannak. És minden faj szemében más mennyiségű fénypont él. A legtöbb a magyaréban és leginkább a Tisza-Duna köze közt és a Dunántúl élő magyaréban. Mert az a tiszta magyar faj. Az Erdélyben élő magyaréban nincs annyi fénypont a szemben, ami elárulja, hogy az nem tiszta faj, az nem igazi magyar ember!

— Azt akarja ezzel mondani, hogy én nem vagyok igazi magyar ember! Ez csak olyanféle megállá-

pítás, mint az, hogy Deák Ferenc engem leszidott, mikor a Vörösmarty-levél ügyben nála jártam és úgy ráncbaszedett, mint valami gyerkőcöt. Így volt? — kérdezte Gyulai.

— Nem voltam ott, nem tudhatom! — felelte Eötvös.

— De hiszen azt írta a könyvében, hogy Deák engem úgy lehordott, hogy olyan lecsepülést és pironkodást, mint amilyenben engem akkor Deák részesített, még sohasem kaptam. Se azelőtt, se azóta!

— Ha megírtam, akkor így is volt! — motyogta Eötvös.

— Aztán honnét tudja azt, vagy kitől hallotta. Volt ott valami tanuja, aki a köztünk folyt beszélgetést kihallgatta? — folytatta Gyulai.

Eötvös ekkor már nagyon kényelmetlenül kezdte érezni magát és egyre csendesebben motyogott. Gyulai szavai meg egyre keményebbek lettek. Az a kis öreg a logika kérlelhetetlen szavaival szorította falhoz a feleségő Eötvös Károlyt, úgy mint Falstaffot a falhoz szorítják, mikor nagy fennhéjázási hőstetteit leleplezik.

Eötvös Károly megérezte, hogy baj van, azért nagy kerülővel kezdett újra beszédbe. Természetesen megint Dunántúlról indult el.

— Mikor Veszprémbe ügyvédkedtem, volt egy pöröm, melyben behizonyítottam, hogy két ember között micsoda párbeszéd folyt le a betett ajtók mögött, pedig tanuja nem volt a beszélgetésüknek. Oly pontosan adtam elő beszélgetésük tartalmát, hogy a felek beismerték, hogy úgy történt a dolog, azt mondták

egymásnak, amit én, aki jelen sem voltam — állítottam. Mert Gyulai Pál uram — szólt Eötvös — a legfontosabb az életben a logika!

— Amiből magában jóformán semmi sincsen! — vágott vissza Gyulai.

— Ezt rám szokták fogni! Aztán azt mondják: ez a kritika! De én nem törődön ilyenekkel! Miattam mondhatnak, írhatnak amit akarnak! Kritika ide — kritika oda a kritikus uraknak ajánlom magamat!

Ezzel sarkonfordult és elment.

LUJZA NÉNI (A 80 ÉVES HERCZEG FERENC)

Én mindig úgy képzeltem, hogy egy nyolcvan éves ember botra támaszkodva jár, szemüveget visel és hosszú fehér szakállá van. De azt nem tudtam még álmodni sem, hogy mikor egy jourban nyílik a szalonajtó és azon belép egy elegáns, nyulánk , fiatal arcú ember, hogy az nyolcvan éves, hisz az összes fiatal táncosok összenéztek, mintha azt mondták volna egymásnak: Ez felveszi velünk a versenyt!“ Már pedig Herczeg Ferencnek ilyen sikerei vannak és ezek nem színpadi sikerek, ezeket nem lehet megrendezni, mert itt neki személyesen kell megjelenni, úgy ahogy van, teljes mivoltában. Hogy aztán hogyan lehet ez, erről különböző verziók vannak forgalomban. Egy fiatal bakfislány, aki nagy rajongója, azt beszélte nekem róla, hogy Herczeg Ferencnek egy nagy titka van, amelyet senki sem tud róla, de ő tudja. Érdeklődve kérdeztem tőle:

— És mi az a titok?

Rám nézett nagy szemeivel és aztán halkán súgva kérdezte:

— Mondja, ismeri a Sziriuszt? Herczeg regényét?

— Hogyne — feleltem.

— Nos akkor megmondom magának, az a Sziriusz mester nem képzelt alak, az valóban létezik és Herczeg Ferenc legbensőbb intimusai közé tartozik!

— Ugyan — mondtam csodálkozva.

— Igen — folytatta a fiatal leány. — És ennek a Sziriusz mesternek sok találmánya van. Az egyik az, amelyiket Herczeg a regényében leírt, a másik az, amelyiknek titkát ő Herczegnek adta ajándékba, de csak saját használatra, a titok szent megőrzése mellett!

— És mi az a titkos találmány — tudakoltam.

A fiatal lány a fülemhez hajolt és bizalmasan megszúgta:

— Herczeg Ferenc meg tudja állítani az idő kerekét, hogy míg az mindenkinél tovább vágat, őt kikapcsolja, őt meghagyja fiatalságában és nem engedi, hogy a múltó napok megöregítsék!

A kislány szavai élénken felcsigázták kíváncsiságomat és egyszer, mikor nála voltam, úgy melleleg megemlítettem a Sziriusz regényét, amelyből azidőtájt darabot is írtak. Úgy gondoltam, talán valami elejtett szó, vagy megjegyzés útbaigazít, az ő rejtélye iránt. De nagy csodálkozásomra ő nem a saját regényét dicsérte, hanem a fiatal szerzőt, aki a regényt a szinpadra alkalmazta (Földes Imrét). Erre fordítottam a dolgon és azt mondtam:

— Szeretem a Sziriusz regényt, mert sok titokzatosság van benne és az embert mindig a titok érdekli.

Erre ő lassan válaszolt:

— Minden embernek van egy titka, mert minden

élet egy rejtély. És mindenki különbözőképen oldja meg a benne lakozó rejtélyt — ez az ő élete!

Erre éreztem, hogy jó nyomon vagyok és most kiszorítom belőle az ő fiatalságának rejtélyét, azért azt mondtam:

— De borzasztó, hogy mennyi összeroppant embert lát az ember és mennyi alvó lelket, kiknek már régen megállott az életük!

— Igen — felelte — mert az élethez érteni kell. Az idő, mely felénk jön, egy ür, most ezt az ürt ki kell aknázni!

— De hogyan? — kérdeztem.

— Ez látod az élet titka! Szerintem csak egy mód van, a múltó idő kijátszására!

Szívem hevesen dobogott, most megtudom Sziriusz titkát.

— És mi az szerinted? — kérdeztem.

— A munka! A rendszeres, célirányos munka. Én valahányszor új mű megírásához kezdek, lelkileg mindig újjászületek, fiatal leszek és ez a munkádat lelki üdeség az, amely megőrzi testem fiatalágát is! Ha az ember dolgozik, akkor nem röpöppenik el az idő — de megmarad — a munkában...

— Nem feleltem, éreztem, hogy Sziriusz találmányak titkát elárulta és éreztem, hogy annak a fiatal lánynak igaza volt, mikor észrevette, hogy Herczeg Ferencnek egy titka van az élettől szemben. Könyvtárában ott állt az ötven kötet könyv díszkiadásban, Herczeg összes munkái — ott volt Sziriusz mester ajándéka.

Egy nagyon szép urinővel beszéltem egyszer Herczeg Ferencről, aki akkor hetven éves születésnapját ünnepelte és azt mondtam neki:

— Mit szól, milyen fiatal, nem néz ki negyven évesnél többnek.

— Ja, könnyű neki! — felet az asszony. — Az ő helyében én is fiatal tudnék maradni!

— Hogy-hogy, nem értem? — kérdeztem.

— Nagyon egyszerű — felete az asszony. — Könnyű fiatalnak maradni annak, akit a siker állandón kísér és kitárt vitorlákkal röpít a dicsőség felé!

— Úgy gondolja, hogy a siker éltető erő? — kérdeztem.

— Egyik a legnagyobbaknak az életben! A siker az minden, a siker az fokozza az életkedvet, a siker fokozza az önbizalmat, a siker fokozza a test ellenálló képességét, a siker fokozza a munkakedvet, a munka pedig a leghívebb tükre az energia kapacitásának, a munka az élet legbiztosabb mérője! Mert a siker minden részében lendületet ad az élet-hez és ez a lendület átsegíti az élet szűkös vagy keserű napjain és fiatalnak tartja a lelket és ösztönzi új munkára, új lendületre, az élet új iramára, ami nem más, mint a fiatalság. Mindenki annyiszor fiatal, ahányszor lelkét újra tudja alakítani, vannak emberek, akik a szerelem révén őrzik meg fiatalságukat, de vannak, akik az alkotás révén maradnak örök fiatalok. Herczeg az utóbbiak közé tartozik. De alkotás nincs, igazi siker nélkül, mert a sikertelenség halálos méreg! És Herczeget megkímélte a sors, ő

nem érzett mást az életben, csak a siker szelét és az vitte, emelte és még most is emeli. De megérdemli!

Ez volt a szép asszony véleménye Herczegről!

*

Egy nyolcvanév felé járó kedves matrónával beszélgettem egyszer Herczeg Ferencről. Akkor még élt a jó Lujza néni, Herczeg édesanyja és ők ketten együtt laktak a hűvösvölgyi villában. Az öreg matróna sok művét olvasta Herczegnek és nagy tisztelője volt; ezt mondta róla: „Szerencsés ember, a legszerencsésebb ember, a kit valaha ismertem!”

— Megérdemli a szerencsáját — mondtam — egész életén át dolgozott érte!

— Maga félreért engem, — válaszolta a matróna — nem azért szerencsés ember ő, mert ilyen csodálatos írói pályát futott be. Hanem ...

— Nos? — kérdeztem.

— Nem tudom, meg tudja-e azt érteni, amit mondok. Herczeg azért a legszerencsésebb emberek egyike a földön, mert dacára annak, hogy öreg ember, most is van neki hova, haza menni!

— Hogy érti ezt, asszonyom?

— Értse meg, hogy az ég nem adhat, nagyobb kegyet földi halandónak, mint azt, hogy ő még most is haza siethet — az édes anyjához. Az őt mindennap szeretettel várja és az anyai szeretet melegségével, veszi körül. Tudja micsoda éltető erő ez, az anyai szeretet ...

*

Most mikor e sorokat írom, újra látom a hűvös-völgyi házat, a hol a jó Lujza néni ott ül emeleti szobájában és aranyos lelkével fogadja az embert. Eddig Herczeg Ferencről írtam, de nem lehet ő róla írni, a nélkül, hogy az ember ne emlékezzen meg, az ő csoda szívű édesanyjáról. Csodálatos nő volt, régen túlhaladta már a kilencvenedik évét, de szellemi frissességéből semmit sem veszített. Minden érdekelt, politika, ép úgy mint az irodalom. Mindent tudott és mindent meglátott emeleti szobájából. Félrevezetni nem lehetett, kitűnő emberismerete és judiciuma volt. Soha sem felejttem el, egyszer az egyik színháznál, nagy gonoszságot követtek el a „*Riport*” című darabommal. Csúnyán meghurcoltak és a darabot irigységből tönkretették. Napokig nehéz óráim voltak, leginkább az erdőben bolyongtam és csak este mentem haza. Egyik ilyen estén, mikor haza mentem, ott várt levele: „Rég nem láttam, mért nem keres fel’ . . . Másnap kisiettem hozzá. Ekkor Paula unokája előtt, így szólt hozzám: „Magát irigységből meg akarták ölni, de én maga mellett állok és imádkozni fogok magáért, hogy sikerüljön életed!” Meghatottan csókoltam meg kezét. Mennyi fájdalmamat eloszlatta ez a pár szó . . . és csodálatosan az ő áldása valóra vált. Attól kezdve kezdett a külföld érdeklődni munkáim iránt és kezdődtek külföldi sikereim. Indiában, Egyiptomban, Japánban és én nagy büszkén vittem hozzá a japán nyelven megjelent könyveimet, az urdu és bengáli nyelven megjelent elbeszéléseimet. És ő úgy örült azoknak, mintha azok az ő fia, munkái lettek volna, mert belőle a jóság egyformán áradt mindenkire, a kit egyszer szívébe fogadott...

Kilencvenhat éves korában is elküldte karácsonyra befőtteit, melyeket ő főzött be számomra, melléje kis karácsonyfát küldött pár sorral: Nem akarom, hogy a Szent estén, a maga lakásában ne legyen karácsonyfa, azért az én Jézuskám küldi ezt magának!

Közel a százas életévhez, ennyi figyelmet, ennyi emberi érzést sugárzott magából ...!

Ezt el kellett mondani Lujza néniről azért, hogy megértsék az emberek Herczeg Ferenc tüneményes életpályáját. Mert Herczeg Ferenc sohasem lett volna az ország aranytollú írófejedelme, ha nem Hoffman Lujza az édesanyja. Mert ez a nagyasszony hagyta örökül fiára nagy emberismeretét, biztos ítéletét, hihetlen reális okosságát és az embereken felülemelkedő tiszta szívét. Ő volt a varázserő, mely Herczget végigkísérte életén!

Áldott legyen emléke!

FRÁTER LÓRÁND.

Egy film pereg a mozgósínházakban, mely ugyan nem hűen tükrözi vissza Fráter Lóránd alakját, mert csak egy kedves szerelmi történetbe befűzött „mozgató erő“ az ő alakja, aki kibogozza a fiatalok szerelmi bonyodalmát. De ő más volt, mint ahogy itt előttünk megjelenik, s ez a film csak legfeljebb arra jó, hogy visszaemlékeztessen rá, s felidézzem olyannak, amilyen valójában volt, mikor huszárcapitányi ruhájában, karddal az oldalán berobogott közénk, s aztán a köpenye alól egyszerre előbukkant a hegedű, vállához tette s hol ráborult, hol hegedűjét is magasra tartva, énekelte a: „Száz szál gyertya“ dalát, amelyben benne volt az Alföld pusztá levegője, zuhogó esője, kavargó fergetegje és zúgó szélviharja. Ahogy ő rikoltotta: „Száz szál gyertyát, száz itce bort az asztalra“, abban egy világ volt, az egész betyárromantika ott vibrált az ember előtt, ott suhogott a fokos az ember feje fölött, ott vigyorgott a betyárok arca az ember felé, abból az egy rövid versszakaszból. Nem is a szavak tették a hatást itt, hanem az ő lelke, az ő egyénisége, mely akkor kinyílt és egész bensejét feltárta a hegedű hangjai mellett az embernek. Valami egészen más volt ő, mint a többi muzsikusk. A cigányok, akik kísérték játékát, csodál-

kozva néztek rája, amint ott állva az asztal mellett, bontogatta a nóta szálait, melyek szakadozva szálltak föl bensejéből és a hegedű rázokogott az „Őszi rózsá” szomorú szavaira, s felidézett egy olyan csodálatos hangulatot, amely nem zene volt, amely nem dal volt, amely nem költemény volt, hanem — Fráter Lóránd volt. Ő maga, a dalaival, a hegedűjével összeforrott, nótás kapitány!

Eredetiségét a köznapi életben is megtartotta. Vígkedélyét mindig megőrizte. Egész más volt ő, mint a többi ember. Ahogy az életet nézte, ahogy a dolgokról beszélt, az nem az átlagember volt, az ő volt — Fráter Lóránd!

Sohasem felejttem el, a Kaszinó könyvtárában ültem, mélyen elmerülve olvasmányaimban, egyszer csak nyílik az ajtó és bepördül rajta Fráter Lóránd. Magunk voltunk a teremben, ő egyenest felém jött, kitérta a két kezét, nagyhangon azt mondta:

— Csakhogy megvagy, édes komám!

— Hát mi baj van?

— Baj az nincs, de kaptam egy angol levelet, arra kellene válaszolni. Most jöttél meg Amerikából, hát segítsél megszerkeszteni valami választ.

— Mutasd azt a levelet.

— Kezembe adta, ajánlott levél volt, „Registered”, Londonból jött. V. György angol király kabinetirodájából.

— Nos, aztán mi van ebben a levélben?

— Hiszen azért hoztam, hogy olvasd el.

Elolvastam a levelet, az meghívó volt, amely-

ben V. György koronázására, mint családtagot, meghívták Fráter Lórándot.

— Gratulálok, úgy látom rokonok vagytok.

— Hát igen, tudod, a Claudine nagymama révén.

— Hát aztán ki volt az a Claudine nagymama?

— Rhédey Claudine grófnő anyai nagyanyám, akit Teek herceg vett el feleségül és annak az unokája ez a György, aki most lesz majd megkoronázva királynak.

— Én császárnak mondtam.

— Miért császárnak? — kérdezte ő.

— Mert ő Irland és Anglia királya, de India császára!

— Ejnye, de fölvitte az Isten a dolgát, én meg bizony lemaradtam tőle!

— Jó, jó, de most mit csináljunk, mit írjunk neki?

— Hát légy jó, írd meg azt neki, hogy sokszor csókolom őt, a királynénak meg mindkét kezét és mindkét arcát, de most nem tudok elmenni erre a szép ünnepélyre, hanem egész szívemmel vele leszek és majd egy pohár bort ürítek az egészségére, mikor koronázzák. De most csak hamar írd meg, mert dolgom van, sietnem kell!

— Hát ez nagyon szép, csak egy baj van, még pedig az, hogy az angol királynak nem lehet azt írni, hogy sokszor csókolom, meg a királynénak mind a két arcát.

— Hát nem is az angol királynak mondom én azt, hanem a rokonomnak.

— Igen ám, azonban most az angol király össze van nőve a te rokonoddal, mint a sziámi ikrek!

— Hát akkor mit lehet csinálni?

— Hát majd megírom én a levelet, amit Te le fogsz másolni V. György kabinetirodájának, s abban nagy tisztelettel meg fogod köszönni a királyi felségnek irántad tanusított jóságát és egyrészt pedig azt a sajnálatos dolgot, hogy körülményeid folytán nem mihetsz ki erre a gyönyörű ünnepélyre.

— Hej, komám, nem szeretem én a ceremóniákat — mondta ő. — De azért, ha Te azt mondod, hogy ez így szokás, mert Te sokat jártál arrafelé, hát akkor úgy lesz, ahogy mondod.

És úgy is lett. Megírta a lemondó levelet a kabinetirodának.

Még kedvesebb esete volt az, mikor Horvay János-sal, a kiváló szobrássszal és Farkas Imrével elment Rómába. Horvay a vatikáni múzeumban tanulmányokat végzett, s kitűnő ajánlólevelei voltak. Ezért magával vitte Fráter Lórándot is, hogy megnézze a Vatikánt, múzeumait, könyvtárait, kertjét, a pápa fogadótermét. Horvay ajánlólevelei révén a Vatikán egy titkárt adott kíséretül melléjük, aki nagyon finom, művelt ember volt és németül is jól beszélt. Így aztán a Monsignore Secretario vezénylete alatt megnézték a múzeumot, s ott Homeros szobránál megállt Fráter Lóránd, azt mondja a barátjának:

— Nem tudtam, hogy így néz ki, sokszor szidtam gyerekkoromban, majdnem megbuktam miatta az érettségim. De nézd, most már nem haragszom rá, nézd csak meg jól oldalról, olyan a fejformája, mint a magyar mésemondónak — Jókainak.

A Monsignore Secretario is nagy érdeklődéssel hallgatta ezt a megjegyzést, hogy a két nagy mesemondó koponyaformája egyforma és tovább kalauzolta a vendéget. Annyira mentek velük szemben az előzenységben, hogy még a pápa magánlakosztályát is megmutatták, kivéve a dolgozószobát és a hálószobát. Fráter Lóránd el volt ragadtatva a látottaktól, nem győzte a legmagasabb dicsérő kifejezésekkel hirdetni elragadtatását, ami a Monsignore Secretarionak nagyon jól esett. Mikor azonban a pápa magánlakosztályát nézegették, akkor Fráter odafordult a paptitkárhoz és fontoskodó arccal azt mondta neki:

— Hát szép, szép, de itt már hiba van!

A Secretario csolálkozva nézett rá, mi hiba lehet. Meg is kérdezte:

— Mi a hiba?

— Asszony kéne ide!

A paptitkár majdnem összeesett ijedtében, kezét imára kulcsolta, aztán nagy gyorsan kifelé terelte őket, s ezzel be volt fejezve a vatikáni vizit.

Azt mondják, hogy a Vatikán örök — ez igaz — de Fráter Lórándot is túlfogja élni ez a mondás.

MIKSZÁTH GAZDÁLKODIK.

Boldog mosoly ül az arcomra, valahányszor Mikszáthra gondolok, mert az az aranyos napfény, amely munkáiból sugárzott, annyi örömet szerzett lelkemnek, hogy a rá való emlékezés mindig boldoggá tesz. Kálmán fia sokat beszélt nekem, halhatatlan apjáról.

*

Tudod — mondta Kálmán — Horpács Nógrád-megyében van. És Szklabonya is, ahol Mikszáth született, de azt most már Mikszáthfalvának hívják. Horpácson van az ezerkétszáz holdas birtok a Drégelyvár tövében. Ide építtetett apám tizennégyszobás kastélyt s teletrakta a legszebb műkincsekkel. Vett egy Napoleon-korabeli hatalmas íróasztalt is, az tele volt írásokkal, meg folyóiratokkal, de apám sohasem ezen az íróasztalon dolgozott, hanem a gyerekszobában. Míg mi ott hancuroztunk Berci öcsémmel, ő lesöpörte az asztalról tankönyveinket, odakuporodott az asztal sarkához és apró betűvel ott írta elbeszéléseit. Nem zavarta a mi lármánk, úgy elmélyedt önmagába, hogy nem kellett neki kényelem, az ihlet feledtetett vele mindent, ami másra zavaróan hatott volna.

Egyet azonban nem szeretett: ha gazdasági dolgokkal zavarták.

Egyszer jelentette neki az ispán:

— Kérem, egy birka megkergült, de fel is fordult estére.

Erre nagyon megharagudott:

— Minek jelentik ezt nekem? Úgy elvették a kedvem, hogy egy hétig nem tudok dolgozni.

— De kérem — mondta az ispán — be kellett jelentenem, mert a birka legalább tizenöt forintot ér. Veszteség érte az uraságot.

— Hát persze, hogy veszteség ért — felelte Mikszáth — mert most felbosszantottak és megzavartak! Az a birka mégér tizenöt forintot, én meg, ha dolgozom, egy hét alatt megkeresek háromszáz forintot. Magának van igaza: kétszáznyolcvanöt forint a veszteség. Nekem ezután ne jelentsen semmit. Ha birka döglük, tehén felújódik, ló megsántul, ökör, borjú megbetegszik, arról nekem egy szót se szóljon. Ha mindenáron jelenteni akarja ezentúl, jelentse a feleségemnek!

Aztán így is folyt a gazdálkodás. Édesapám fogadta a kocsist, a kertészt meg az édesanyám. A gazdálkodás abból állott, hogy amit a kocsis tett, az édesapám szerint rendben volt, amit pedig a kertész tett, az rossz volt. Anyám meg a kertészt dicsérte és a kocsist szidta. Ez így ment egész éven át.

Egyik tavaszon anyám felásatta a kertet, magot hozatott és bevettette idejében, úgy, hogy mire édesapám megérkezett, már szépen zöldelt a fű a kertben. Szép selymes, síma volt a pázsit, mint az angol parkokban. Édesapám elnézte egy darabig, aztán így szólt:

— Ez nem jó, nem ilyen fű való kertbe.

— Hát milyen?

— Majd én megmutatom nektek!

Azzal behívta kocsisát és azt mondta neki:

— János, menj ki a birkalegelőre, szedjél magvakat az ott tenyésző virágokból és hozd el nekem.

A kocsis behozta a birkalegelő magvait, belevetették a fű közé. Nőtt is ott a finom fűszálak között bogács, szarkaláb, kutyatej, meg nadragulya. Mert apám azt tartotta, hogy csak az a kert, ahol ilyen virágok nyílnak.

Nagyon szeretett az egyszerű emberekkel beszélgetni. Egyszer az istállóhoz toldalékot kellett építeni. Napszámosokat fogadtunk, úgy gondoltuk, tíz nap alatt meglesz, mert hiszen nem nagy dolog volt. De bizony ez a csekély építkezés hat hétnél is tovább tartott. A napszámosok nem tudtak dolgozni, mert édesapám úgy tíz óra körül leballagott hozzájuk, és egyenként elővette őket. Megkérdezte tőlük:

— Melyik megyéből való vagy?

Az ráfelelte:

— Hontból!

— Tehát nem vagy nógrádi?

— Nem, uram!

— És milyen világ jár arra tifeleitek?

Erre az elmondta történetét, életének eseményeit, atyafiságát és ez így ment délig. Akkor a munkások ebédeltek. Apám is ebédelt. Aztán pipázott, szunyókáit egy keveset, aztán megint beszélgetett háromtól ötig. Persze a munkások szívesen válaszolgattak kérdéseire,

mert dolgozniok nem kellett, a napszámot pedig megkapták. Meg is mondtuk neki:

— Drága istálló lesz ez!

De ő azt felelte:

— Ne törődjetez ezzel, sokkal nagyobb érték az, amit ezek az emberek elmondanak. Abból nem istállót, de palotát lehet építeni. Tegnap is eldicsekedett az egyik, hogy mindig ő járt kaszát vásárolni a városba. Elmondta, hogyan szokta megforgatni a kaszát és miről ismeri meg, hogy jó-e a kasza. Mondom nektek, ha ezt meg tudnám írni, azon a pénzen sok kaszát tudnék venni. Kincset hordoznak ezek az emberek a belsejükben. Csak ki kell kaparni belőlük.

Egy Sívó nevű kőműves, egyszer odaállt eléje és azt mondta:

— Megkövetném a nagyságos urat egy kéréssel.

— Mi az, barátom?

— Hát volna egy régi ajtó, fenn a padláson, nem használja senki, ha megengedné a nagyságos úr, hazavinném.

— Jól van barátom, vigye el!

Sívó nekiállt az ajtót keresni. Két napig kereste, de a napszámot ezalatt is fölszámította. Erre aztán már kifakadtunk:

— Ez mégsem megy, ajándékot kap, és az ajándék keresésére felszámít két napi napszámot, ezt nem szabad kifizetni.

Apám makacskodott. Azt mondta:

— Csak fizessétek ki, mert én ugyan két hét alatt sem kerestem volna meg a padlás szemetje közt azt az ajtót, de még azon a meredek lépcsőn sem mentem

volna fel, nem két napi napszámért, de egy havi fizetésért sem. Aztán meg ez a Sívó, a legjobb figura közöttük. Nem akarom, hogy rövidséget szenvedjen.

Egyszer beállított Horpácsra egy rokonunk és nagyban dicsekedett apámnak:

— Na, Kálmán bátyám, megint találtam egy őst a kamarásságomhoz, már csak egy hiányzik.

Az öreg rámordult:

— Hagyj nekem békét öcsém, azzal az őskutatással, mert, ha még egyszer előhozod, leveszem rólad a kezemet.

— Miért, Kálmán bátyám? — kérdezte meglepetten a fiatalember. — Hisz én igazi Simay vagyok.

— A cserebogár is igazi cserebogár! De mégse kérdi tőle senki, hogy valóban az-e.

Horpács — Mikszáthfalva, régi Sklabonya.

Mind megvannak, csak a gazdájuk tűnt el. De ő sem egészen, mert a lelke, minden szaván át, itt ragyog közöttünk.

A NAPSUGÁRLELKŰ ORVOS

Nagyon szeretem a nagy emberek életrajzát olvasni, hogy mi mindenen mennek át, hogy dobálja őket az élet, míg eléri a világhírt, az emberek elismerését. Dickensről olvastam, hogy egyszer nagyon, de nagyon beteg volt. És akkor Viktória királyné, akinek ő kedvenc írója volt, elment hozzá, meglátogatta a beteget és azt mondta neki:

— Ha ön nem volna Dickens saját személyében, azt a tanácsot adnám, hogy olvassa Dickenst és akkor meg fog gyógyulni.

Megmaradt emlékezetemben ez a mondás. Egyszer, mikor nagy lelki válságban voltam, elővettem a mi magyar Dickensünket, neki ültem és nap-nap után olvastam Mikszáth műveit. Oly jóleső melegséggel töltötte be aranyos soraival bensőmet, hogy végül nem szerencsétlennek, de boldognak éreztem magamat. Később is sokszor visszaemlékeztem műveinek jótékony hatására.

Pár évtizeddel ezelőtt történt, hogy családukban valaki, aki közel állt hozzám, súlyos lelki bajba esett. Nagy lelke úgy összeroskadott, mintha megcsónkított hazánk minden bajával rázuhant volna és valósággal összelapította volna bensejét. Éjjel-nappal

fetrengett kínban, önmarcangolásban. Az orvosok, a szanatóriumi kezelések, nem tudtak rajta segíteni. Lelki egyensúlyát, megnyugvását nem voltak képesek visszaadni, — nemhogy derűjét feltámasztották vagy jókedvét felidézték volna. Arcán állandóan fájdalom ült s a mosoly egyszer sem villant át rajta. Éjjel-nappal törtem fejemet, hogyan tudnám meggyógyítani lelkét, felderíteni kedélyét. Az egyik orvos egyszer csak azt mondta úgy megjegyzésképpen:

— Napsugár kellene neki!

Megütődtem.

— De tudtommal doktor úr, a napsugár bántja az idegeket, Hamlet is azt mondja anyjának: „Bánt a napfény, anyám!”

— Nem is ilyen napsugárról beszélek én — válaszolt az orvos. — Lelki napsugárról!

— Lelki napsugár! — ez a kifejezés gondolkodóba ejtett. Emékezetembe idézte évek előtti saját melankóliámat s azt, hogy akkor az én lelki bajomban, milyen jót tett velem Mikszáth. Ezek után nem sokat haboztam. Összeszedtem Mikszáth legkedvesebb írásait és bevittem betegemnek. Első szava ez volt:

— Nem tudok én olvasni, nem érdekel semmi! Nem fog az agyam, nem tudom követni a szavak értelmét!

— Jó, jó! majd meglátjuk!

— És te mit akarsz Mikszáth-tal, hisz ő nem orvos!

— De egyszer az volt ... — feleltem.

— Ugyan hogy lett volna, összezavarsz mindent!
— válaszolta és lemondólag legyintett.

De én nem hagytam magam. Kikerestem Mikszáthnak azt az írását, amely azóta megjelent „A saját ábrázatomról“ szóló posthumus kötetében és eléje tettem.

— Itt van ni, Mikszáth, az orvos.

— Miről szól? — kérdezte.

— Vucsetics István zágrábi érsekről, akivel együtt nyaralt egyszer Gleichenbergben. A fürdőorvos mutatta be neki Mikszáthot. Az érsek azt hitte, hogy Mikszáth is orvos és valahányszor találkozott a kútnál az íróval, mindig elpanaszolta neki testi bajait. Így jutott Mikszáth abba a helyzetbe, hogy mikor az érsek köszvényéről panaszkodott, meleg fürdőt ajánljon neki — korpával! Aztán, hogymint történt a dolog, azt már nem tudom, de tény, hogy az érsek köszvénye meggyógyult Mikszáth tanácsától, s az érsek magasztalta is új barátját, mint kitűnő orvost, aki neki ezt a korpafürdő tanácsot adta. De fogalma sem volt arról, hogy az az ember, akit ő ennyire dicsér, nem diplomás orvos, hanem Mikszáth Kálmán, az író.

— Biztosan anekdota — felelte betegem.

— Nem tudom... — válaszoltam. — Olvasd el, hisz csak pár oldal az egész!

Fáradtan nézett az olvasmányra, aztán egyszer csak láttam, hogy szeme követi a sorokat. Olvasott! — olvasott hosszú évek után először. De aztán eltolta magától az írást, megint lehangolt lett:

— Lehet... talán... Mikszáth aranyos...

Pár nap múlva megint vittem hozzá egy pár Mikszáth-írást.

— Nézd, egyszer Mikszáth is nagybeteg volt, majdnem elpusztult, egy nyultól félt.

— Nyultól?

— Igen, azt hitte, hogy ha a fia házinyula a lakásban marad, akkor a halál eljön érte. Mert ketten nem élhetnek a házban. Vagy neki kell elpusztulnia, vagy a nyulnak. Végül is a nyulat vitték el a háztól és ... Mikszáth meggyógyult!

— Képzeldés! — felelte betegem.

— Lehet ... — mondtam. — De nézd, milyen kedvesen írta meg!

És addig-addig beszéltem neki, míg átfutotta a kis visszaemlékezést. Ekkor aztán már tovább mentem. Megvettem a „Gavallérokat“. Kis könyv volt, de szép nagybetűs nyomás. Odaadtam betegemnek.

— Ez ám az aranyos írás! — mondtam neki. — Az ember annyit nevet rajta, hogy belefárad.

— Én már belefáradtam az életbe — én már nem tudok nevetni!

— Nézd meg az első pár oldalt, csak úgy futólag lapozd át, nem kell olvasnod sem, ha fáraszt, csak úgy böngésszél benne ...

Kezébe adtam a füzetet, ő nézegette, nézegette és egyszerre észrevettem, hogy olvas. Lélekzetviisszafojtva ültem mellette s ő olvasott. Olvasta Mikszáthot. S ime egyszerre csak halavány mosoly futott át arcán! Az első mosoly, annyi keserves év tépő napjai után. Lassan kiderült az arca és mire elolvasta a „Gavallérokat“ — arckifejezése fölvidámódott. Mikszáth

derűje ott ragyogott szomorú szemében. Az aranylelkű író legyűrte a melankóliát.

Ezután sorra kezébe adtam Mikszáth kedves könyveit, de most már nem kellett unszolni, hogy olvasson belőlük, mert ő maga mohón nyult a könyvek után és falta a Mikszáth-köteteket, olyan vágyakozó hévvel, mint a kiéhezett ember, mikor hosszú koplálás után először ül megint terített asztalhoz. Mikszáth lelke meggyógyította. Amit az orvosok nem tudtak elérni orvosságokkal és különféle gyógymódokkal, azt a nagy író megcsinálta lelke erejével. Visszaadta betegem életkedvét, életörömét és hitét az életnek. Valósággal napsugár ragyogott az arcán, ha műveit olvasta, mert az a belső nap, amely Mikszáth személyéből áradt ki, teljesen átítatta, átjárta a megtört ember lelkét.

Sokszor gondolkoztam ezen a nagy jótékony erőn, mely Mikszáth munkáiban rejtve lakozik. Valami gyógyító sugár ez, lelki rádium! Képes elűzni a szorongató érzéseket s képes visszaadni a feldúlt emberek belső nyugalját és boldogságát. Ha orvos volnék, foglalkoznám azzal a gondolattal, miként lehetne Mikszáth műveit felhasználni, lelki betegek gyógyítására. De így csak azt mondhatom, aminek folyamányát magam láttam, sőt magamon is tapasztaltam. Ez pedig az, hogy: Mikszáth napsugárlelkű orvos, aki gyógyítani tud csuda erővel, olyan lelki állapotokat is, ahol az orvostudomány már tehetetlen. Mert ő nem a tudományával, vagyis nem az eszével, hanem Istentől nyert zsenijével, csodabájos lelkével gyógyít.

A HAZA BÖLCSE.

A mult század hetvenes éveiben történt, mikor édesapám Kolozsvárról feljött Budapestre — kezében Sámi László híres kolozsvári professzortól egy ajánló levéllel, amelynek segítségével nevelői állást kapott Csengery Antal családjánál. Abban az időben Csengery Antal nagytekintélyű ember volt. Úgy is mint államférfiú, úgyis mint publicista. Azóta a nemzet is elismerte érdemeit s a Városligetben szobrot állított neki, azon a helyen, ahol a hetvenes években nyaralója állott. Leghíresebb munkája a „*Status férfiak*“ volt, mely egyszerre országos hírt szerzett részére. Háza köztisztelőben állott és az ország nagyjai, előkelő emberei, gyakorta fordultak meg nála. Ezek között kiváltképpen Deák Ferenc, a haza bölcse, sokszor ment ki hozzájuk a Városligetbe, mert nagyon becsülte Csengery Antalt.

Édesapám német nyelvre tanította Csengery Antal leányait és mindig gyalog sétált ki a Ligetbe, a Csengery-villába. Csengery Antal hamar megszerette apát és sokszor elbeszélgetett vele politikai és gazdasági kérdésekről. Nem egyszer meghívta estebédre is. Ez időtájt Deák Ferenc sokszor volt vendége a háznak a szép nyári estéken, s egy ilyen vacsoránál történt a megismerkedés Deák Ferenc és édesapám, Hegedüs Sándor között.

Szombati nap volt, kellemes nyári este, mikor Deákot vacsorára várták a Csengery-villában. A nyitott verandán terítettek. Deák nagyon szerette a libapecsenyét uborkasalátával. A mellehúsát szokta enni, aztán pedig vajastésztát és sok gyümölcsöt. Deák idejében megjött az estebédre. Sorra tisztelgett előtte a ház népe, apámat is bemutatták neki, aztán asztalhoz ültek. Deák ült az asztalfőn. Apám az asztal végén, tanítványai között. A vacsora folyamán Kossuthra terelődött a beszéd és Deák említette, hogy többször írt neki Turinból: különösen a kiegyezés idejében.

— De nem voltunk egy véleményen — mondotta. — Ebben a dologban sohasem értettük meg egymást. Pedig, ha valaki tiszteli Kossuth lángelméjét, az én vagyok. Hisz amit Amerikában csinált, az páratlan a világtörténelemben, idegen létére, hogy magával ragadta az amerikaiakat. Még tizenkét évvel később is az ő beszédét idézték. Még pedig nemcsak egyszerű emberek, de olyan kiváló egyéniség is, mint Lincoln Ábrahám... Az emberi szabadság, az emberei jogok nagy apostola... És milyen furcsa a sors, ez a Lincoln Ábrahám, aki annyit tett az emberiségért, milyen tragikus módon halt meg. Mikor a napi fáradtság után üdülni ment a színházba, beült páholyába és mikor felment a függöny, a főszereplő színész, előlépett a rivalda széléhez... a következő pillanatban lövés dördült el és Lincoln páholya karfájára hanyatlott, pár pillanat alatt meghalt... Egy művész... egy örült... ejnye, hogy is hívták... érdekes, a neve most nem jut az eszembe...

Ebben a pillanathban édesapám az asztal végén megszólalt:

— Booth . . .!

— Deák felnézett rá:

— Igen, Booth . . . Azt hiszem, Edwin Booth!

— Nem! — felelte apám. — A neve Booth John Wilkes volt, Edwinnek unokaöccse. Megőrült a színpadon és örületében követte el a merényletet, aztán menekült a színpadról, a hátsó vasajton át a szabadba futott, mert az egész közönség üldözőbe vette. De csak Virginiaiában, Bowling Greennél tudták utólni, ott aztán nyomban agyon is lötték . . .

Deák felnézett apámra és azt kérdezte:

— Honnét tudja, fiatal barátom, maga mindezeket?

— Esténként angolul tanulok és éppen a napokban olvastam ezt az esetet.

Deák hosszan nézett apámra, aztán magához hívta:

— Jöjjön közelebb, fiatalember!

Apám eléje lépett.

— Hogy hívják? Mikor bemutatták, nem jól értettem nevét — mondta Deák.

— Hegedüs Sándor vagyok. Kolozsvárról jöttem és ott Sámi László tanítványa voltam.

— Mire készül? — kérdezte Deák.

— Nemzetgazdaságra, közgazdaságunk és iparunk fejlesztése a célom.

— Nem jelent meg valamilyen munkája még?

— Most akarok a „Hon“ szerkesztőségbe belépni!

— Helyes — felelte Deák. — Hiszem, én még hallok majd magáról!

Ez a beszélgetés a nyár végén volt a Csengery-villában. Még ugyanazon őszön, édesapám egy gazdasági kérdést tárgyaló cikket vitt fel a „Hon“ szerkesztőségébe. Sajnos, Jókai akkor már nem volt bent, kiment a Svábhegyre szőlőjébe. A helyettes szerkesztő azt mondta apámnak, hogy majd átadja a cikket másnap Jókainak. De ebben a pillanatban, mint varázslásra, megnyílt a szerkesztőség ajtaja és Jókai belépett:

— Visszajöttem, mert a kulcsaimat it felejtettem — mondotta. — Nincs valami ujság? — kérdezte a helyettes szerkesztőtől.

— Ez a fiatalember hozott egy közgazdasági cikket! — felelte a helyettes szerkesztő.

Jókai kezébe vette a cikket, olvasni kezdte, leült, elolvasta az egészet aztán azt mondta:

— Ezt kell holnap vezércikknek leadni, kitűnő!

Ezzel apámhoz lépett és ezt mondta neki:

— Tudna máskor is ilyenfajta cikket hozni?

— Tudnék!

— Hát akkor a jövő vasárnapra is írjon egyet!

Igy szerződött a „Hon“ szerkesztőségébe, amely lapba élete folyamán, a későbbi „Nemzet“-tel együtt, tízezer vezércikket írt.

A hetvenes évek elején már a parlamentbe is járt, bár akkor még nem volt képviselő, de már közismert közéleti ember s itt szólította meg egyszer őt Deák, a „Hon“ főmunkatársát s azt mondta neki:

— Úgy-e megmondtam, Hegedüs Sándor, hogy én még hallani fogok magáról? ...

PETŐFI SÁNDOR.*

A líra régibb mint a mese és jóval öregebb mint a dráma. A líra az emberi élet belső világa. Azt lehet mondani, az első lírikus az anya volt, aki gyermeke fölé hajolt és az altatódalt dudolta. A líra zene. Benső zene, a lélek zenéje. Minden népeknél élt. Dalolt az egyiptomiaknál, halljuk a hangját a Zendavestának s a kínai didaxi épúgy muzsikál nekünk, mint a héber vagy hindu költők szerelmi éneke. A nép ajkáról fakadt a dal, de formát a görögök adtak neki. A dórok találták ki a karéneket, aztán jöttek Pindaros győzelmi ódái, az iónoknál letompult a líra szubjektívabb alakra, zokogott az elégia és pattogott a jambus. Az ionok lelkéből fakadt fel a dal és az óda, Sappho dala még ma is zeng, bár a szerencsétlen már rég a tengermélyén pihen. Alkaios énekét nem sodorta el az idő, de szól a messze távolból, egy eltűnt nép énekét idézve a késő emberek elé. Ossian éneke mint orgona bűg a multból felénk s ahol érzés, szerelem, szenvedély volt, ott mindig felcsendült a dal, mindig újraszületett a líra, min-

* Több essay felhasználásával, hogy a Royal Societynek megfeleljen. Felolvasztott angolul, a Royal Society of Literature-ben. 1938. április 27-én.

den nemzedékben, mert minden ifjú azt hiszi, hogy azt az érzést úgy mint ő, nem énekelte még soha senki.

A középkor nagy lírikusai a földi szerelmet felvetítették az égbe és megszületett az égi szerelem, az egyházi himnuszok, zsoltoszmák és szent énekek nagy tömege.

Később Provenceban a trubadurok a földi szerelmet hirdették újra s az olasz, francia, angol, német, spanyol költők megittasulva énekelték dalaikat.

A XIX. század költői voltak az angol Shelley, Byron, Tennyson, a francia Béranger, Lamartine, de Musset, Victor Hugó, a német Goethe, Schiller, az író-nikus lelkű Heine s ekkor a magyar puszták felől jött a hír, mely azt hirdette az egész világnak, hogy a Tisza-Duna közé, a magyar Alföld szívéen, megszületett a líra fejedelme: Petőfi.

Szilveszter éjféle játszott az újesztendővel és éppen határvonalon volt a letűnő 1822-dik év és az 1823-as Ezekben a percekben jött a világra ott a magyar Alföldön, Kiskőrös városában Petőfi Sándor. De oly mindegy, hogy melyik évben született, a fő az, hogy élt és a miénk lett. A csillagokról sem kérdik soha, hogy mikor születtek, csak örülnek annak, hogy ott fénylenek az ég búróján. Az üstökös feltűnése nagy esemény. Jön a végtelenből, megy a végtelenbe és Petőfi ilyen üstökös volt. A faj ismeretlen rétegeből jött és jeltelen sírban tűnt el. A nép gyermeke volt ő. Legjobban Burns, a skót költő hasonlítható hozzá, bár Petőfi szülei nem voltak röghöz kötve és nem laktak magukrakta sárkunyhóban, mint Burns-é, de azért őreá is áll a skót költő éneke: „Ő is szalmafödél alatt

pillantotta meg a napvilágot.“ Ez volt mindkettőjük szerencséje, mert így közelebb voltak a természethez és a néphez.

Petőfi gyermekkorának emlékei átvonulnak költeményein. Társai a juhász, a csapongó fecske, a kémény tetején fészkelő gólya, a nagy nádasok, a végteleen puszták, a magánosan álló gémeskút s a gyermekek öröme a délibáb s a muzsikálva fújó téli szél. Ő a természettől tanult, maga mondja: „A természetnek, előttem semmi titka nincs. Mi csodálatosan értjük egymást s azért vagyunk olyan jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását s a felhők járását... Megtanított rá a világ misztériumának grammatikája, a költészet. Értem pedig különösen a falevelek zörgését. Le-leülök egy magános fa alatt s órákon hallgatom mint zizegnek hangjai, mint suttognak fülembé tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban megszólal a képzelet harangján és beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis kápolnába.“ Senki ennél jobb jellemzését nem tudná adni annak a viszonynak, mely Petőfi és az anyatermészet között volt. Soha még költő úgy anyaföldjét hangjának természetes közvetlenségével nem vetítette a nagyvilág elé, mint Petőfi Magyarországot, amelynek pusztája, homokos buckái, kanyargós vizű folyói, erdős hegyei, sziklás bércei Petőfi révén ragyognak a világ előtt. De ehhez kellett az ő kalandos élete, az a bolygás, vándorlás, amelyen ő átment.

Már gyermekkorában, mikor atyja iskolába adta, nem tudott egy gimnázium kebelében megmaradni.

Először Pesten járt a Piaristákhoz, ott ült a kis fapadban s onnét nézett a Dunapartra, talán éppen azon a helyen révedezett legtöbbször szeme, ahol ma ércszobra áll.

Petőfi Aszódra került Pestről, aztán Selmecre, az északmagyarországi Selmecre, ahonnet gyalog jött vissza Pestre, lerázva magáról az iskola porát, mert atyjával összeveszett. Rögös út volt ez. Keserves gyaloglás volt ez, de a sors Petőfit nem puha párnára szánta, hanem szenvedésre és küzdelemre. Mikor Pestre ért, beállt a Nemzeti Színházhoz statisztának, meg színlapkihordónak. Ezen a ponton súrolja Petőfi élete, Shakespeare életét, akiről ő mondta a legszebb meghatározást: „Isten után Shakespeare teremtetett legfőbbet.”

De nyugtalansága Petőfit Pestről is elűzte. Elment Sopronba s felcsapott katonának, de a katonai élet fegyelme éppen nem volt neki való. Unalmában az őrhely faköpnységét versekkel írta tele. Edgar Allan Poe egy kocsma ajtajára írta legszebb költeményeit. Petőfi versei pedig ott tündököltek a katonavárta faköpnységén.

Ime, a bolygók életében mindig van hasonlóság.

Másfél évig volt katona Petőfi. 1840-ben, márciusban ezrede Grácba vonult s itt Petőfi tifuszbeteg lett. Betegsége alatt a jószívű ezredorvos felismerte benne a költőt és közbejárt érdekében, mire a szolgálatból elbocsátották. Ujra szabad volt.

1841 március elejét írjuk, mikor ő a horvátországi Károlyvárosból zsebében az obsitos levéllel elindult, hogy visszatérjen hazájába. Még akkor is lázas

volt. Ruházata: bakancsba fűzött kék nadrág, katonafrakk és fehér kucsma. Mikor Magyarország határára ért, merengő szeme előtt ott lebegett hazája földje, amelyet annyira imádott. S míg elnézte, azt súgta neki a sors, mely jövőjét kiszabta: „Nyolc, súlyos és gazdag évet adok neked gyermekifjú, nyolc évet, hogy elérd a lángelme legmagasabb csúcsát. E rövid élet alatt te ki fogod fejleszteni mindazt, ami évezredek óta néped lelke mélyén rejtve aludt. Szenvedéseid, bolyongásod, nyugtalanságod fejében kettős jutalmat adok neked, lángoló életet és korai halált.“ Tehát még nyolc évet, adott neki az élet. Maga sem tudta, mihez kezdjen. 17 éves volt. Ujra iskolába ment. A dunántúli Pápára. Itt ismerkedett meg Jókai-val, a nagy magyar regényíróval, akivel benső barátságot kötött, együtt szőtték álmaikat a halhatatlanságról, együtt olvasták Shakespearét, Dickenst, Bérangert, Walter Scottot, Hugo Victort. De Petőfi nem tudta, hogy ne színész legyen-e, mert hiszen sokszor aratott tapsvihart, mikor szavalt s abban a percben mindig azt hitte, hogy a halhatatlanság, a muló tapsban van. A vándorszínészkedés nemcsak nyomorúságot, de betegséget is hozott a számára, de Debrecenben betegsége alatt összeszedte költeményeit s aztán február második felében nekiindult, hogy felmenjen gyalog a fővárosba. Ez volt sok kóborlása között a legkeservesebb, de egyúttal utolsó vándorútja. Így írja le utazását: „Kopott ruhában gyalog, egy pár huszassal s egy kötet verssel utaztam Pestre. E versekben volt minden reményem. Gondolám, ha eladom jó, ha el nem adom, az is jó, mert vagy éhenhalok, vagy

megfagyok s vége lesz minden földi szenvedésnek. Pesten a végső ponton megálltam. Kétségbeesett bátorság szállt meg. Elmentem Magyarország egyik legnagyobb emberéhez, olyan érzéssel, mint amely kártyás utolsó pénzét teszi fel, hogy élet vagy halál.“ Petőfi Vörösmarty Mihályt kereste fel, az akkori kor legnagyobb magyar költőjét és a legnemesebb szívű emberek egyikét. Vörösmarty azonnal felismerte Petőfiben a költőt, magához ölelte őt, pénzt adott neki, verseit kiadatta. Ezzel megszűnt Petőfi bolyongó korszaka, szakított a színészettel és soha többet színpadra nem lépett és ezentúl csak a költészetnek élt. Ekkor 1844-et írtak. Emelkedése most már rohamos, valóságos rakétaszerű. Elérte azt, amit az iskolák padjaiban, a színpad dobogóján, a katonasorban áhított: a dicsőséget. Versei bejárták az országot, melyek a szerelmet és a szabadságot dicsőítették és ez volt jeliséje is:

Szabadság, szerelem!

E kettő kell nekem!

S ez nem pusztán szó volt önála, ebben a pár sorban él legtisztábban az ő lelke, az ő igazi lény. Ezért hat olyan varázserővel az emberekre, mert mindenki érzi, hogy szavai úgy érzésekben, mint gondolatban az igazságot és csakis a színtiszta igazságot hirdetik. Igaz, hogy az a kor, melyben ő élt, naivabb és hiszékenyebb volt, mint a mai kétkedő, dekadens korszak, de az is bizonyos, hogy az akkori or nagy embere: Kossuth, Jókai, Petőfi, gr. Széchenyi, akik a magyar

renaissancet megteremtették, mind tisztalelkű emberek voltak. Tudatában voltak annak, hogy a tisztalelkűség szuggesztív erő, mely hat a tömegre. A tömeg ösztöne mindig helyes, becsapni nem lehet, de viszont meg lehet ragadni a tiszta érzés erejével. És Petőfi életét és minden tettét legjobban az érzések tisztasága jellemzi. Ő hitt a szerelemben, ő hitt a szabadságban, ő hitt a magyar faj halhatatlanságában. Az a dac, mely benne megnyilvánult, a magyar faj ereje volt. Anyja felvidéki parasztlány, Hruz Mária, aki csak később tanult meg magyarul. De éppen ez mutatja a magyar faj óriási erejét, hogy a szerb Petrovics István és a tót származású Hruz Mária szerelmén, átűt e föld ösereje s ők ketten világrahozzák a legtökéletesebb, a legtisztább magyart, Petőfi Sándort.

A költő életének nagy fellendülése az 1844-ik évvel kezdődött, mikor irodalmi körök maguk közé vették. Ekkor találkozott első szerelmével is, Csapó Etelkával. De ekkor hihetetlen dolog történt Petőfivel, a halál elsurrant mellette s elragadta a szeretett lányt, aki ismeretségük után néhány nappal meghalt. Petőfi megdöbbsent. Uj, rejtélyes hatalom jelent meg előtte: a halál! Még sohasem gondolt idáig reá. Mélyen meg volt rendülve. Így eltűnhetik az, akit ő szeret! — Verseiben ekkor az elmúlás gondolata szólalt meg.

A Pesti Divatlapnál segédszerkesztő lett. Sok különböző társadalmi emberrel ismerkedett meg, köztük politikusokkal is. Ekkor politikai verseket kezdett írni, de a cenzúra korlátozta verseit s ez ingerelte az ő szabadságszerető lelkét és mindjobban arra felé

sodorta, hogy a szabadság, a háború, a haza fogalmát énekelje, de nem állt meg az egyszerű szabadságnál, hanem a népek világszabadságát követelte.

Érdekes, hogy Kossuth Lajos, a nagy magyar álmférfiú és szabadsághős, aki a Habsburgok ellen az 1848-as magyar forradalmat kirobbantotta, ő is szávaiban mindig minden népek szabadságát, a világ szabadságát hirdette. Egy ilyen kis nemzetből, mint a magyar, egyszerre két ilyen hallatlan lángész emelkedik ki, akik mind a ketten, míg saját nemzetük szabadságáért küzdenek, képviselnek egy magasabbrendű gondolatot, mellyel száz évvel előzik meg a kort s ez az eszme: „A világszabadság.”

Petőfi költeményei összegyűjtve először 1846-ban jelentek meg. Az előszóban hű képet ad saját magáról, mikor így ír: „Nekem nem adta Isten a sorsot, hogy kellemes ligetben, csalogánydal, lombsusogás és patakcsörgés közé vegyítsem énekemet, a csendes boldogság vagy csendes fájdalomról. Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyk csatatérén, régi szép napok holtteste, meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja, csalódások boszorkánysipításai között”.

Ekkor nagyon keserű hangulatban volt. Nem bírt magával. A földet szemétdombnak látta, amelyen az emberek mint undorító férgek nyüzsögnek. Keserű volt, életunt. Kifakadása elárulja lelki hangulatát: „Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek az emberiségnek valamit!”

1846 nyarán vidékre ment. Az anyaföldről várta a jótékony irt, mely feloldja nyomott hangulatát. Ba-

rátaival Nagykárolyba ért és sorsa aranytálcán hozta neki a gyógyulást — a szerelmet. Itt látta meg Petőfi először Szendrey Juliát. Az első pillantásra szívében egy dobbanást érzett s ebben benne volt élete, mert úgy érezte, valaki azt súgja neki: „Ez Ő!”

És az is volt, az ő ideálja, szíve választottja, akit egy évvel később, 1847 szeptember 8-án, ismeretségük évfordulója napján, sok nehézség leküzdése után, ol-tárhoz vezetett. Ő igaz szeretettel szerette Szendrey Juliát. Boldog volt és büszke volt boldogságára s úgy érezte, hogy megváltozott körülötte az egész világ. Ebben a szerelmi hangulatban írja remek költeményét a „Szeptember végén“-t, mely nemcsak a magyar líra, de a világirodalom egyik legszebb gyöngye.

Csak Byron „Ever love and love but one“ refrainű verse hasonlítható ehhez, de abban a keserűségében feljajduló költő fájdalma rezeg át, míg ebben, a boldog szerelemben élő dalnok tárja elénk érzéseit, oly tisztán és oly gyönyörűen, hogy ez már a csodával határos.

Koltón töltötte mézesheeit, a Teleky grófok kastélyában, a boldogság tengerében úszva. De a koltói mézeshetek is véget értek s neki vissza kellett térni a fővárosba. A szerkesztőségi íróasztalhoz, az élet hét-köznapijaiba.

Ekkor már megkezdődött a forrongás egész Európában. Annak hullámai Magyarországra is eljutottak. Mindenki sejtette, hogy változásnak kell jönni, nagy időknek, mert új eszméktől forr a század. Petőfi, akinek egész lény a függetlenséget és a szabad-

ságot áhította, szent hittel hirdette, hogy a forradalom ki fog törni.

Az 1848-i februári francia forradalom döntő hatással volt arra, hogy Kossuth Lajos, a nagy magyar szabadsághős, a Habsburgok zsarnoksága ellen fegyverbe szólítsa a magyar nemzetet. Budapesten március 15-én robbant ki a forradalom, mely kimondta a Habsburgoktól való elszakadást, Magyarország függetlenségét. Lázas napok voltak ezek s a nemzet vezére, Kossuth Lajos mellett, ott látjuk Petőfi Sándort is, aki izzó lelkével hirdeti, hogy elérkezett a szabadság napja. Leghatásosabb hazafias költeményét, a „Talpra magyar“-t ezen a napon szavalta el a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről, aztán Jókaival, a halhatlan magyar regényíróval onnan a nyomdába mentek, ők maguk szedették ki a költeményt, elűzték az osztrák cenzorokat és a szabad sajtónak első közleményeképpen, kiosztották a nép között Petőfi hazafias versét, a „Talpra magyar“-t. Így lettek az ifjúkori barátok, Petőfi és Jókai a magyar szabadság hősei.

A magyar szabadságharc hőstetteire felfigyelt az egész világ, de a csatazajból messze kihallatszott Petőfi éneke. A szabadságharc kimenetele ismeretes. A Habsburg-dinasztia segítségül hívta a minden oroszok cárját s erre az oroszok 200.000 főnyi sereggel betörték Magyarországra, hogy leverjék Kossuth forradalmát. Petőfi elbúcsúzott feleségétől, egyéves kisfiától, aztán bevonult a lengyel Bem tábornok seregéhez, aki Erdélyben, Segesvár mellett vette fel az ütközetet Lüders orosz tábornokkal. 1849 július 31-én volt a végzetes csata, melyen Petőfi elesett. Még halála napja

reggelén, szállásadója kérésére elszavalta azt a versét, melyben jósszerűen kiáltja, hogy „ott essem el én a harc mezején!” Aznap délután Lüders a segesvári síkon szétverte a magyar sereget, mindenki menekült, mert a kozák csapatok letiporták a magyar honvédeket. Petőfi egy hídon állt, elmerengve nézett a víz mélyébe, mikor futó társai figyelmeztették a közelgő kozákokra, de ő csak kezével legyintett, mintha a földi lét semmiségét akarta volna ezzel jelezni és bajtársai figyelmeztető szavára csak azt felelte: „Potomság!” Ez volt utolsó szava. Pár perc múlva a kozákok beszorították a kukoricásba, ő kardot rántott, de egy kozák lándzsájával átszúrta és Petőfi elesett. Csata után a halottakat közös sírba tették, köztük őt is, úgy, ahogy megjósolta: „Kik értek haltad szent világszabadság!” Akkor orosz katonák gázoltak át kihült tetemén, most porladó hamvait románok tiporják!

Ez volt Petőfi élete. De ez élet fölött, mely emberi, magasan fölötte trónol költészete, amely isteni. Soha még ily mélyről nem jött költő és nem fejezte ki fájának érzéseit, szenvedéseit úgy, mint Petőfi. Egy pillanatra sem hanyatlik pályája, sőt folyton emelkedik. A végén mártirhalálával égigcsapó hullám, amely csak az Isten kiválasztottjainak jut osztályrészül. Sokszor felvetik azt a kérdést: „Mi lett volna belőle, ha nem halt volna meg 26 és fél éves korában?” Erre a kérdésre könnyű megfelelni. Soha nagyobb nem lett volna, mint így, mert ő az ifjúság és a szabadság költője volt. Ezért neki fiatalon kellett elesnie a csatatéren. Ha nem így történik, Petőfi nem próféta, hanem csak költő. Byron is a szabadságért küzdött. Meg is halt Missalun-

ginál, tífuszban a kórházban, Petőfi pedig ottmaradt a harcmezőn és vérével áztatta hazája földjét, melyet imádásig szeretett.

Ha Petőfi költészetét osztályozni akarjuk, akkor verseit fel kell osztanunk lírai, leíró, politikai és elbeszélő költeményekre. Nehéz megmondani, hogy melyikben erősebb a lírai, vagy a leíró költészetben. Lírája népdalból fakadt. A közvetlenség jellemzi. Szinte látni, amint lelkéből felfakad a dal, mint a nép ajkáról buggyanik az ének. Ő klasszikussá tette a dalt. Byron kezdte az ő nagyúri gesztusával félretolni a költött versformákat és a szabadabb verselésre térni át, ezt folytatta Petőfi. Könnyebben, mint ő, nem verselt senki és szerencséje volt, hogy a sors hányavetett életet adott neki osztályrészül, mert éppen ezen vándorlásai alatt ismerte meg népének minden rétegét. Petőfin betelt a törvény, hogy csak a körülöttünk levő dolgok válhatnak bensőnké és mi csak azt tudjuk kifejezni. Ő nem is énekelt mást, mint amit látott. Stendhal a realista regénytől követelte, hogy az vándorló tükör legyen. Petőfi lelke ilyen mozgó tükör, mely mindent vetített, ami előtte felvillant. A magyar pusztát, a juhászlegényt, a menekülő betyárt, a délibábövezte rónát, a napsugárban csillogó víz tükrét, a hazatérő gulyát, a magános csárdát.

Leíró költeményeiben a hasonlat-kultusz uralkodik, mellyel tökéletesen meg tudja világítani a tárgyat s ezért Petőfire el lehet mondani, hogy leíró költeményei nyomán meg lehetne festeni Magyarország képét. Lírai versei mind tele vannak a természet imádatával, hasonlatait mindig annak köréből veszi. Ez a

természszeretet Lamartine hatása nála, akinek költeményeit nagyra becsülte.

Petőfi volt az, aki a lírai költészetbe új hangot vitt be a családi élet megéneklésével. Szerelmi verseiben pedig sohasem az érzéki szerelmet énekelte, de mindig a tiszta szerelmet. Ez megfelelt az ő idealista és férfias önérzetének, amelynek szintén markánsan ad hangot, „Ha férfi vagy, légy férfi“ című versében.

Politikai költeményei visszatükrözik korszakának küzdelmeit a forrongó Európa eszméit. Imádta Bérangert, akinek sok költeményét lefordította. De Bérangerből csak a szabadságszeretet hatott rá, nem pedig a költő. Petőfi álma minden ember boldog szabadsága volt. Ugyanaz, mely Shelleyt, az angol költőt is hevítette, aki „Prometheus Unbound“-jában szintén egy általános, nagy szabadságról, világszabadságról álmodozik. Hogy Heine és Byron közelférközhettek Petőfi lelkéhez, az szintén a szabadságszeretetükben rejlik elsősorban, mert Petőfi minden körülmények között azt kereste legelőbb mindenben.

Elbeszélő költeményei közül legnemzetibb a „János vitéz“, amely a folklóre költészet, művészi alakban kifejezve. Tökéletes népi eposz, amelyben teljesen benne van a magyar faj egész lelkülete, vágyai, szenvedélyei, sőt talán még álmái is.

Mármost, ha Petőfit a világirodalom lírikusaival össze akarjuk hasonlítani, akkor meg kell állapítanunk, hogy versei, mint lírai költemények magasabbrendűek Byronénál, mert önála nincs romantikus vonás, hanem csak tiszta, leszárt líra, és ezért abszolút közvetlen.

Heinevel rokon a dalforma könnyedségével, azon-

ban sohasem kevert Heine módjára sem melankóliát, sem cinizmust a dal tiszta hangjába. Az ő ajka sohasem keserű, de mindig édes.

Shelley szaggatott lírájánál tömörebb és nem éreztet semmi mellékszöngét, mert Shelley is hajlik a romantikus irány felé. Viktor Hugo, Schiller, Goethe, Béranger és Lamartine mind nagy költők, lángelmék voltak, de lírájuk nem olyan tiszta, nem olyan intenzív, mint Petőfié.

Imádta és fordította Shakespearét, akinek művei formailag teljesen különböznek az övéitől, de lelkeség és tökéletesség szempontjából hozzá mérhetők Petőfi versei. Úgyhogy, minden túlzás nélkül lehet Petőfit, a líra Shakespeare-jének nevezni.

PETŐFI ÉS HEINE

Lángelmék vonzzák egymást. Éppen úgy, mint az égitestek. Az egyikből kisugárzó erő a másakra hatással van. Ez magyarázza meg, hogy gyakran a legkülönbözőbb módon kapcsolódik életük. Láttuk, a Liszt—Wagner barátságot, Arany—Petőfi ölelkezését. Igaz, hogy ezek közel voltak egymáshoz, de azért a távolság sem csökkentette az egymás iránti érdeklődést. Tudjuk azt például, hogy Nietzsche Petőfinek több versét megzenésítette, amelyeknek a kottája a weimári múzeumban van elhelyezve. A lángelmék találkozása: az a rezgés, ami az egyikben él, hangvilla módjára rokonrezgésre készíti a másik lelkét.

Igy volt ez Petőfivel és Heineval. A dolog nagyon érdekes. Horn Ede, aki részt vett az 1848-as forradalomban, Párizsban benső barátságot kötött Heineval. Horn Ede, mikor Tisza Kálmán pártjával uralomra került, hazajött, kereskedelmi államtitkár lett és a szabadelvű párt egyik oszlopos tagja, aki rendesen feljárt a klubba, ahol Jókai is mindennap mefordult. Ő beszélte el ezt a történetet Jókainak, akitől aztán szerencsés véletlen révén, egy svábhegyi délutánon halottam én.

1849-ben Karl M. Kertbeni „Gedichte“ címen lefordította és kiadta Petőfi költeményeit, amelyek Frankfurt am Mainban a „Literarische Anstalt“ kiadásában jelentek meg, amely könyv 466 oldal s ebből 375 oldal tisztán Petőfi költeménye, a többi Csonkai, Vitkovich, Szász Károly, Döbrentei, Tompa, Kisfaludi, Vörösmarty, Tóth Lőrinc, Gaál József és Erdélyi János versei és még néhányé, kb. 16 költőé.

A Petőfi költeménykötet, Heinrich Heine-nek van ajánlva.

Horn Ede, mikor 1849-ben Párizsban volt, kapott egy ilyen példányt tőle és azt elvitte Heinenak, akivel ő ismeretségben volt. Mikor Horn becsöngetett Heine-hez, Matilde fogadta, akit Heine „Mouche“-nak hívott és suttogó hangon mondta Hornnak, hogy „Heinrich ma megint nagyon ideges, ne jöjjön be.“

Horn Ede nagyon jól tudta, Heine milyen súlyos kórban szenved és már a „Matrác sírhoz“ volt kötözve, melyet Zangwill szépen írt meg regényében. Horn készségesen meghajolt Mouche kérése előtt és csak azt kérte, hogy adja át Heinenak, ezt a szép vászonba kötött könyvet, amely Petőfi költeményeit tartalmazza. Ez volt 1849 június első napjaiban. Még abban a hónapban Horn Ede hazaindult Párizsból Olaszországba.

Mielőtt hazajött, elment búcsúlátogatásra Heine-hez. Becsöngetett, ismét Mouche fogadta és azt mondta, hogy majd megnézi, hogy van Heinrich, akarja-e fogadni. Evvel bement, az ajtó kissé nyitva maradt, egyszercsak Horn azt mondja: Hallottam Heine hangját: „Petofi... Petofi... Petofi...“

Ezzel nyílt az ajtó és Mouche kijött, majd intett, hogy jöjjenek be. Beléptem, üdvözöltem Heinet, leültem ágya mellé, ő megfogta kezemet. A Petőfi könyv ott volt az ágyán, fölvette és azt mondta:

„Ó Liebe, Liebe
 Ó Bittere Liebe
 Was Querst Du mich
 Mit schmerzlieben Triebe.“

Petőfi versét szavalta. Aztán megszorította kezemet s így szólt:

— Nem hiszi, milyen örömet szerzett Petőfi verseivel. Olyan friss, mint a tavaszi levegő... mindenik. Petőfi.

Megjegyeztem, mi ő-vel mondjuk Petőfi, Petőfi. Ismételnem kezdte. Pet-őfi... Pet-őfi, mindenkinek meg kell tanulni ezt a nevet! „Nagyon mulattatta a „Befordultam a konyhába“, hogy milyen nagyszerűen fordul annak a második sora után az értelme: „Sehr witzig...“ Ő is nevetett, egyszerre karjához kapott, a vállához és felnyögött, aztán kiabált „Mouche, Mouche, Massieren...“ Erre fölálltam és azt mondtam: — Ne haragudjon, hogy zavartam és örülök, hogy ha megszerette a mi nagy költőnket, de most búcsúsom.

— Hová megy?

— Hazautazom Magyarországra, Olaszországon át. Nincs nyugtom, most dül legvéresebben a szabadság harca, ott akarok lenni mindenáron,

— Haza megy?

— Igen, haza, Pestre.

Megszorította a kezemet, rámnézett és azt mondta: — Ha visszatér hazájába és látja Petőfit — üdvözlje őt nevemben!“

Ez volt Petőfi első világirodalmi sikere.

A VÁLYI-HÁZ.

A mult század közepén nagyon híres volt Pápán a kollégium, amelynek kitűnő tanári kara volt, köztük a nagy tudású Tarczy, Vályi Ferenc, Kiss József és még egy csomó tanár, akik nemcsak meggyeszerzte, de egész Dunántúl tekintéllyel bíró emberek voltak. Vályi Ferenc a fizika tanára volt. A negyvenes évek elején nősült és Komáromból hozta magával hitvesét, ásvai Jókai Esztert, Jókai Mór néniét. Pápán, az akkori Hosszú-utcán, amelyet azóta már Jókai Mór-utcának hívnak, vettek telket maguknak és ott építették meg házukat, amely három ablakkal a Hosszú-utczára nézett, de a ház tulajdonképpeni része a kertre és az udvarra szólt. Az udvar lankásan lejtett le a Tapolca felé, amelyen át kis hídon lehetett átmenni a gyümölcsös kertbe és onnét a veteményeskertbe, amely a Bakonyérig szolgált.

Vályi Ferenc házánál kosztra voltak tanulók elhelyezve, akik a kitűnő tanár keze alatt, mind jeles eredménnyel vizsgáztak, mert az öreg Vályi Ferenc nemcsak utánanézett növendékeinek, hanem, ha szükség volt rá, otthon magamellé ültette őket és szószeros értelemben velünk tanult, hogy a gyermeklélekben a tudomány iránti vágyat fölébressze. El lehet képzelni,

hogy így nemsokára a Vályi-házat bizonyos nimbusz vette körül s ahány előkelő család volt, az mind azon iparkodott, hogy valahogy ott tudja gyermekét elhelyezni az iskolai évre. Különösen a protestáns diákok sereglettek ide nagy számmal, merthiszen a kollégium is a dunántúli református egyházkerület iskolája volt.

Jókai anyja Pulay Mária, miután özvegy sorba került, ideadta legkisebb gyermekét, Móricot, koszttra és kvártélyra, hogy a pápai gimnáziumban, folytassa ő is tanulmányait. A fiatal Móric akkor tizenöt esztendő volt és jobb kezekben nem lehetett, mint a galambszívű Vályi Ferencnél és nemeslelkű nővérénél, Eszternél. Szorgalmasan járt is a pápai kollégiumba s ott ismerkedett össze tanulótársaival, akik aztán délutánként eljártak hozzá, ha szabad idejük volt, a Vályi-ház udvarába és kertjébe. De az a játék, amit ő társaival folytatott, inkább szellemi csata volt és beszélgetés a nagyemberek életéről, mert a világhír nagyon izgatta őket.

Iván napja a nyár közepe, június 24-ére esik és úgy fordult a dolog, hogy az egyik kosztos gyermeknek, aki ott volt Vályiéknál azon évre, Iván volt a neve. Jókai Eszter, aki csupa gyöngédség és jóság volt a gyermekek iránt, a névnapra süteményeket készített és megengedte, hogy a tanulótársai közül azok jöjjenek el, akiket jónak lát meghívni, mert akkor még június, a legszorgosabb diligencia ideje volt az iskolában, mert a tanév csak július végén ért véget. Erre az Ivánnapra aztán összesereglettek a Vályi-házba a diákok, ott volt Sándor diák, Soma nebuló és még többen, akiket a kis Móric, meg az ünnepelt Iván gyerek, nagy

örömmel fogadtak. Nyüzsgött az udvar az ifjúságtól. Az öreg Vályi Ferenc, aki nagy tudású és csodálatosan jó ember volt, szemüvege alól figyelte a fiatalokat és elhallgatta beszédüket.

Móric gyerek azt mondta:

— Csak egy dolog van a világon, amiért érdemes élni: a festészet. Azzal lehet legkönnyebben elérni a halhatatlanságot. Hiszen Raffael 30 éves korában befejezte életét s úgy ragyog a neve, mint a legszebb tündöklő csillag az égen.

Sándor diák, aki két évvel idősebb volt Móricnál, azt felelte rá:

— Hej, kis öcsém, szép a festészet, de az igazi dicsőséget, csak a világot jelentő deszkákon lehet elérni, a színpadon. Mert csak egy igazi művészet van a világon, a színészet.

Az egyik diák közbeszólt:

— De azzal nem jár ám világhír.

Sándor rögtön visszapattant:

— Már hogyne járna. Hát Garrick és a félrenőtt-testű Kean. Hozzá mé Kean kicsiny is volt. Igaz, hogy én is kicsi vagyok, nem vagyok magas ember, de legalább egyenes, mint a gyertya...

Soma diák volt a legcsöndesebb. Mindig csak azt hajtogatta, hogy a mese él legtovább az emberekben.

— Látjátok, én sok évvel ezelőtt hallottam egy mesét, a nagyapám mondta el, mikor egyszer ő vadászaton volt Sárosmenyében, az erdővágásból éppen abból a bokorból, amelynél ő állt, egy medve ugrott rá. De ő nem vesztette el lélekjelenlétét, hanem a puska-

aggyal úgy vágta fejbe, hogy az elszédült, aztán meg késével elvágta a medve nyakát.

— Hát miért nem lőtt rá a medvére, ha puska volt a kezében? — kérdezte az egyik fiú nevetve.

— Azért, mert az kapszlis puska volt s minthogy megázott a gyutacsa, nem lehetett a kovával tüzet csattantani rája. De maga nagyapám mondta, hogy sokkal jobb, hogy így sikerült a dolog, mert, ha egyszerűen lelőtte volna a medvét, az csak kis eset lett volna. De így az egész Felvidéken, mint valami nagy dologról beszéltek sok évek hosszán erről!

Jókai Eszter ezalatt elkészítette az uzsonnát részükre, míg ők az udvaron játszadoztak s a ház kutyájával, Lakörrel foglalkoztak. Különösen Sándor diáknak tetszett nagyon ez a kifejezés, hogy Lakör:

— Adta huncut kutyája, mit csavarod el a nevedet Lakörre, hiszen az „Le coeur“, az pedig franciául van és szívet jelent. Hát te, aki „szív“ vagy, van szíved a saját nevedet elferdíteni.

Ezen aztán mind jót mulattak, még a háziak is nevettek. De a ház asszonya, a jólelkű Eszter néni megjegyezte:

— Magának van igaza, fiatal barátom. A szív franciául csakugyan Le coeur, de azért a mi kutyánk csak hadd maradjon meg Lakörnek, mert mi azért tartjuk őt, hogy ő a mi kis lakunkat őrizze!

Ekkor történt, hogy minthogy a szomszédház tűzfalát meszelték, véletlenül a három udvaron szaladgáló gyereket lefecskendezték mésszel. Még az arcukra is jutott bőven, sőt a Sándor gyerek panaszkodott, hogy a szemét is csípi egy kicsit.

Az öreg Vályi Ferenc, aki nagyon komoly ember volt és tudta, hogy kis dologból is lehet baj, azt mondta:

— Azért ez így nincs rendben, a mésszel vigyázni kell, mert a Bibliában azt olvastam, hogy Tóbiás szent ember úgy vakult meg, hogy fecskefészekbe nézett és onnét, meszes anyag hullott a szemébe és kioltotta világát. Azért gyertek be szépen a kerti szobába, majd én egy kis „Semmivizet“ csöppentek a szemetekbe, aztán pihentek egy kicsit, akkorra a nagy meleg is elül, aztán játszhattok tovább!

Mikor bementek a szobába, mely ablakaival a kertre nézett s amelyben volt két ágy, meg egy pamlag, egyik gyerek nagy jókedvvel azt mondta az öreg Vályinak:

— Nagyon jó lesz, úgyis Szent Iván napja van, legalább mi is álmodunk valami „nyárközépi álmot“!

Vályi Ferenc, aki kedélyes ember volt, megértette a fiúk célzását Shakespeare művére, belement a játékba és amikor a Soma gyerekek csöppentette szemébe a gyógyvizet, azt mondta neki:

„Fickó! Hoci a szemed,
Kapsz beléje bájlevet!“

E szavakra Sándor diák, aki jól ismerte Shakespeare-t, s aki a legidősebb volt a fiúk között, felkiáltott:

— Hisz ez Puck szava, a mesejátékból. Móriccal együtt olvastuk. Remek alkotás. Tiszta költészet.

Vályi Ferenc rászólt:

— Jól van, igazad van, csak feküdj le most és ne beszélj. Majd inkább beszélek helyetted én!

És mfg becsöppentett Sándor diák szemébe, azt mondta neki:

*„Ha majd felnyílik szemed,
Amit meglátsz, azt szeresd“.*

Aztán Móric gyerekhez lépett, aki az ágyon feküdt s annak pedig azt súgta odacsöpgötetés közben:

*„Szemed álmát — ébrenlétben
Szolgálja a képzelet!“*

Ezzel magukra hagyta a gyerekeket. Azok elszunnyadtak a nagy melegben, csak a dongó, a szitakötő és lepkék repdeztek körülöttük s azoknak finom szárnya, rezegte körülöttük a titkos dalt:

*„Fülemüle mézszavával
Énekeld a ringatót
Lulla lull, lullabáj,
Lullabáj, lullabáj.“*

Már naplemente volt, mikor felébredtek és hazafelé készülődtek. Móric azt mondta a búcsúzó Soma barátjának:

— Úgy-e, megengeded nekem, hogy azt a medvesét megírjam, amit a nagyapádról mondtál el. Nekem nagyon tetszik a dolog. Gondolkoztam a dolgon. S azt hiszem, Neked van igazad, hogy a legszebb dolog a világon a mese... Tudod, mesélni az embereknek. Elringatni őket a képzelet erejével. Hogy ebből a földi életből kiragadtatva, a képzelet világában csak szépet, bájt és gyönyörűséget kapjanak...

— Persze, persze, — felelte rá az ő Soma barátja.
 — Csak írd meg a mesét. De te meg add nekem kölcsön a festékdobozodat, mert én is gondolkoztam egy kissé, amíg pihentem s bevallom, hogy én hiszek a színek költészetében. A vonalak erejében, a távlatok mélységében, a képek harmóniájában. Nem törődöm én mesékkel többé, hanem festő leszek, ha törik, ha szakad!

A Sándor gyerek meg, míg a ruháját magára szedte, nagyban szavalta: „Szabadság, szerelem, e kettő kell nekem.“ Elmondta valami háromszor is: „Szabadság, szerelem, e kettő kell nekem.“

Móric gyerek meg is kérdezte tőle:

— No, Sándor, mi bajod van neked a „szabadsággal, szerelemmel“?

— Hej, kis öcsém, — mondta a Sándor gyerek és Móric vállára tette a kezét. — Rájöttem én az igazi dologra.

— Ugyan mire? — kérdezte Móric.

— Hát arra, hogy csak egy dolog van a világon. Csak egy, ami fenséges, csak egy, ami isteni s ez a költészet, az istenadta költészet!

— De most már búcsúznunk kell, — mondotta az ünnepelt Iván.

Mind kezetszókkoltak Jókai Eszternek, megköszönték jószágát. Az öreg Vályi még megmutatta nekik a kert alján a gyönyörű naplementét, mikor a Somló-hegy felé vörös koronggal hanyatlott le a nap. Sándor gyerek bevallotta elmenőben:

— Nagyon, nagyon boldog voltam itt.

Aztán felnézett az égre és súga:

*„Boldog órák szép emlékeképpen
Rózsafelhők úsztak át az égen.“*

Ezzel elköszöntek mind, kimentek a kapun, elmentek, kimentek az életbe s így lett a Sándor gyereke diákból Petőfi Sándor, a Móric gyerekből Jókai Mór és a Soma fiúból Orlai Petri Soma. Országoshírű, világhírű emberek, akik a Vályi-házban nőttek föl, akiknek Vályi professzor az ő csodálatos szemvizével kinyitotta a szemüket, de úgy, hogy azok megtalálták önmagukat, felismerték tehetségüket és halhatatlan dicsőséget szereztek, nemcsak önmaguknak, de az egész nemzetnek.

Olyan régen volt ez a történet, közel száz éve már, sőt talán a százegyedik, hogy már kezdi beborítani az idő fátyola az emlékét. A régi Vályi-ház még ott áll kis kapujával a pápai Hosszú-utcán, a kertjében még nyílnak a virágok és a szellő a nyáron, Iván nap körül, mikor játszik a rózsák szirmaival, a jázminok kelyheivel, susogva mesél nekik egy mesét, amelyeket tündérkezek szöttek, ebben a házban és ebben a kis kertben s amelynek melódiája, most is ott rezeg a virágok között, mikor az esthajnal idején a tücskök ciripelnek, zenéjük talán a mese altatódalát idézi:

*„Fülemüle mézszavával
Énekeld a ringatót
Lulla, lulla, lullabáj,
Lullabáj, lullabáj.*

EGY ISMERETLEN PETŐFI-KÉZIRAT.

Kilencvenkét éve lesz júliusban, hogy Petőfi elesett és annyi év után újra felbukkan kiadatlan írása, amely világot vet nemes lelkére, hallatlan lángelméjére.

Mikor a nagy nemzeti fellendülésben először vetődött fel a szociális gondolat, Petőfi azonnal a mozgalom vezetői közé állott és Pesten 1848 május 4-ére hirdetett ülésre sietett, hogy ott ő is kifejtse eszméit, amelyeket ennek az ügynek megvalósításához célirányosnak tart. Ennek a mozgalomnak a címe volt: „A népbarát“. Egy lapot akartak szerkeszteni, amelynek címe: „A nép barátja“ s ennek az előfizetésre való felhívása az 1848 június 4-én megjelent első számában látott napvilágot. A lap megjelenését egy megbeszélőülés előzte meg, amelyre Petőfi a következő programpontokat írta le. Ez a vázlat került most elő, amelynek szószerinti szövege a következő:

A népbarát programja.

1. Magyarázata legújabb törvényeink azon cikkeinek, melyek a népet illetik.

2. Magyarázata átaljában azon törvénycikkeknek, melyek nemcsak szabadságunk és függetlenségünk fönntartására vonatkoznak.

3. Fejtegetése és összehasonlítása a magyar nép multjának és jelenének.

4. Folytonos értesítés a hazai és külföldi politikai eseményekről.

5. Gazdászati értekezések.

6. Erkölcsnemesítő mondatok, versek és elbeszélések.

A vázlatot Petőfi nem írta alá, azonban a Petőfi Társaság tagjai kétségtelenül megállapították, hogy az ő kézírata. Ezt igazolja különben Petőfinek Arany Jánoshoz küldött 1848 május 5-éről keltezett levele is, amely hivatkozik az előtte való nap, azaz május 4-én megtartott ülésre. A levél így kezdődik:

„A néplap ügyében tennap tartott gyűlést az erre kinevezett választmány, melynek tagjai: Vörösmarty, Stancsics, Sükei, Nyári Pál, Fényes Elek, Petőfi stb. Mindenek előtt tudnod kell, hogy e lapot nem könyvárús adja ki, hanem kiadja a Pest megyei középponti választmány, a ministeriumnak pénzbeli segítségével. E lapnak főszerkesztője lesz egy magyar ember. a mellett lesz négy vagy öt segédszerkesztő, a kik ugyanazt, a mi a magyarban megjelenik, lefordítják németre, tótra, oláhra, rácra, s így ezen ujság öt nyelven fog megjelenni. Most nyisd ki mind a hat füledet, hogy megértsd, mert különben is rossz magyarázó vagyok.“

A többi részében a levélnek a példányszámról és a szerkesztő fizetéséről ír. Csak a végén mondja azt Aranynek: *„Öcsém Jankó, midőn a szerkesztőválasz-*

tásra került a dolog, mindenekelőtt én emeltem szót, mondván: „Ajánlom Arany Jánost . . .“

... Én nem tettelek szerkesztőre, tetted magad magadat, azért ha nekem valaha hálálkodni mersz (amit már mult leveledben megkezdeni elég szemtelen voltál) én agyon ütlek.“

Ebben az ügyben Petőfi már előzőleg is írt Arany-nak egy levelet, még pedig 1848-ban. Akkor már Petőfi Aranyt ajánlotta a Landerer által megindított néplap szerkesztőjévé, mert ő már szerződésileg Jókai mellé az életképekhez volt lekötve. Akkor írta ebben az ügyben első levelét Arany Jánosnak, aki még Kőrösön tartózkodott. És hívta, hogy költözzön fel Pestre, mert itt lesz kétezer pengő fizetése a lapnál. Abban írja azt, mikor Aranyt invitálja: „*Te Jankó, a lenne még ám az élet, ha feljönnél! Gyere föl az Isten áldjon meg. Úgy élünk, mint Krisztus, ha egy kicsit szegényecskén is.*“

Ezek a levelek alátámasztják A népbarát programjának hitelességét. Mármost bárki azt kérdezheti: honét került ez most napvilágra. Erre megfelelni az én kötelességem.

Van ebben a mi fővárosunkban egy rendkívül finom, saját lelkének élő ember: Vasberényi Géza. Nem érdekli őt sem kártya, sem más szenvedély, amely után az embereket a vér hajtja, csak egy szenvedélye van: rajongva szereti Petőfi Sándort, a világ legnagyobb lírikusát. Egy kis gyűjteménye van, amelyet hosszú évek alatt maga szedett össze, ebből került elő ez az ismeretlen kézirat. De a gyűjteménynek nem utolsó példánya az a gyűjtőív sem, amely a nagybecskereki kaszinótársulat aláírási íve volt Petőfi Sándor verseire.

Az aláírási ívet nem kisebb emberek, mint Vörösmarty Mihály, Vachott Sándor és Szigligeti jegyezték. Ugyancsak ebben az ügyben itt van Vörösmarty Mihály felszólító levele, amely az egyesületekhez fordul, hogy küldjék vissza a Petőfi Sándor verse ügyében szétküldött aláírási íveket. Ez is bizonyíték arra, amit mindnyájan tudtunk, hogy Vörösmarty mennyire szíven viselte Petőfi Sándort, életét és műveinek sorsát.

De hogy visszatérjünk Vasberényi gyűjteményeire, meg kell említenem, hogy az ő tulajdonában van Orlay Petrics Somának 1849 júliusában Petőfi Sándorról Mezőberényben festett képe, tehát közvetlen pár héttel Petőfi halála előtt készült a festmény és ez az utolsó kép, mely Petőfiről ránkmaradt.

A sors játéka az, hogy Petőfinek az a verse is Vasberényi Géza kezében van, amelyet Petőfi a jellemről írt. Ez a pár sor méltán illik a nemeslelkű Vasberényi Gézára.

*Olts gyermekeid szívébe jellemet,
Szeplőtelen s megtántoríthatatlant.
És nem szükség, hogy mást is adj nekik,
Mindent adál, ha jellemet adál.*

A DIÁK PETŐFI.

Ma is áll még Pápán az egyemeletes öreg szürke ház, amelyben a mult század negyvenes éveiben a református kollégium volt. Ide jártak iskolába Petőfi és Jókai. Híres tanáraik voltak az öreg Tarczi, a jóságos Vályi Ferenc és a többiek, akik a régi idők elhivatott tanári szeretetével oktatták, nevelték az ifjakat. Nem is volt távolság, a diák és tanár között, olyan értelemben, mint ma mert hiszen közelebb voltak egymáshoz és a kisváros szűk méretei között, teljes ellenőrzés alatt állottak. Az iskolai órák után pedig, bejáratosak voltak a tanulók a tanárok családjaihoz. Így került Petőfi is a pápai Vályi-házba, ahol akkor Jókai lakott, lévén neki Vályi professzor a sógora, mert hisz Jókai nővérét, Jókay Esztert bírta feleségül. A pápai ház kis udvaráról le lehetett menni a Tapolca-partjára, amelynek meleg, kellemes vize van, nyáron kitünő fürdő, télen sem fagy be sohasem. A Tapolcán túl, a kis hídon túl, gyümölcsös volt, amelyet az öreg Vályi Ferenc ültetett és itt tanult meg ojtani és szemezni Jókai, aki a kertészkedést aztán egész életén át nagy örömmel folytatta és később svábhegyi kertjében mintagyümölcsöst csinált, sőt külön kis könyvet is írt kertészeti tapaszt-

talatairól. Ennek a melegágya a pápai Vályi-ház volt, innét indult el Petőfi és Jókai is, a világhír útjára.

Éppen száz éve annak, mikor ezek a dolgok történtek, mikor az öreg kollégium kapuján kitóduló diákok között Petőfi és Jókai ballagtak hazafelé, aztán megbeszélték, hogy délután Petőfi elmegy Jókaihoz, a Vályi-házba és együtt töltik el estig az időt.

Délután be is állított Petőfi Vályiékhöz és tiszteletteljesen üdvözölte a ház asszonyát, megadta neki a teljes címet. Nagytiszteletű, nemzeti asszonyom. Üdvözlés után kereste az ő „kis öccsét“, így hívta Petőfi Jókait, aki két évvel és ötven nappal volt nála fiatalabb. A kerti szobába küldték, mely a ház hátsó végén volt és itt beszélgettek Jókai és Petőfi Walter Scott-ról, Dumas-ról, Shakespeare-ről. Jókay Eszter egy üveg bort is küldött be a szobába, de bámulattal látta, hogy a borhoz estig egyik sem nyult. Meg is jegyezte:

— Hej, Petőfi, hát maga nem iszik bort?

— Biz én — nem igen! — felelt Petőfi.

— De hisz verseiben mindég a borról énekel!

Petőfi mosolygott.

— A vers, az más, az egészen más!

Jókai magasabb növésű fiú volt, mint Petőfi, aki cingártermetű és 160 centiméter magas volt, olajbarnás, majdnem cigányszínű bőré, haja sörteszerűen állott fel és élénk, villogó fekete szeme volt. Nagyon büszke, érzékeny és rátarti fiú volt, Jókai meg lágy, engedelkeny és simulékony. Valószínűleg ezért szerették egymást annyira.

Az egyik ilyen látogatás alkalmából történt, hogy nagy vitába keveredtek, Jókai és Petőfi. Az öreg Vályi

professzor elhallgatta egy ideig szócsatájukat, aztán odalépett hozzájuk és megkérdezte:

— Miről van szó?

Azon vitatkoztak, hogy melyik a legfényesebb csillag és mért van legszebb tüze a Vénusznak. A Vénusz akkor már ott ragyogott az égen. Vályi tanárnak volt egy kis távcsöve és azért azt mondta:

— Ha nem vitatkoztok, kihozom a távcsöveimet, aztán nézhetitek vele a csillagokat.

Úgy is lett. Kezükbe adta a távcsövet és a fiúk, egyik a másik után beállította a csillagokat és figyelte őket. De azért végül mégis csak a Vénusz győzött. Petőfi egészen oda volt és azt mondta:

— Így csak női szem tud fényleni, ahogy ez a Vénusz ragyog! Mi lehet benne? Mi éghet ennek a belsőjében?

Az öreg Vályi megjegyezte:

— Azt kutatják öcsém a csillagászok is! De bizonyosat senki sem tud mondani!

— De mit ér akkor a tudományuk, — válaszolt Petőfi — ha végén be kell vallaniok, — hogy semmit se tudnak!

Az öreg Vályi mosolygott.

— Jó, jó, uramöcsém, az, amit maga semminek gondol, az már nagy valami, — hány száz évig törték az emberek a fejüket idáig, míg ennyire jutottak!

De Petőfi csak azt hajtogatta:

— Azt hiszik, hogy tudnak valamit és ebbe kapaszkodnak!...

Ekkor az öreg Vályi tanár így szólt Petőfihez:

— Maga még legényke, édes öcsém, maga még

ne ítélkezzék, várja meg míg embernyi ember lesz, míg valaki lesz és akkor ítéljen . . .

Petőfi erre kissé zavart lett, de hamar összeszedte magát és azt felelte:

— Lehet, hogy most nem vagyok senki, a világ előtt, nem ismerik nevemet, de azért én ma is már Petőfi vagyok és világhírré születtem!

Erre elment haza. Vályi tanár csóválta fejét és azt hitte, hogy az ő kis tanítványának valami hóbort ütött tanyát fejében. Pedig ez egyszer nem Vályi tanárnak, hanem Petőfinek volt igaza! . . .

PETŐFI KANAPÉJA.

Van a szobámban egy biedermeier kanapé. Mindig áhítatos tisztelettel nézek rá, mert a családukban ezt csak úgy ismerjük: „Petőfi kanapéja“. Valójában ez a kanapé Jókai anyja kedvelt pihenőhelye volt, ezen üldögélt komáromi házában és látogatóit, akiket szerezett, ide ültette maga mellé úriszobájában. Mikor Petőfi Komáromban járt, akkor őt is odaültette maga mellé nemes és nemzetes Pulay Mária, vitéz és nemes Ásvay Jókai József özvegye, Jókai anyja.

Jókainé nagyon örült, mikor Petőfi meglátogatta s ő, aki híres volt élenkségéről és mesemondásáról, jóformán az egész látogatás alatt beszélt Petőfinek:

— Tudja, Sándor öcsém, ez a Móric nagyon, nagyon jó fiú, mikor az uram meghalt, bizony ő még csak 12 éves volt. Azért az idősebbik fiam, Károly vállalta a gyámságát. Nagyon jó ember ő is, megtett mindent a családért és értem. Az Eszter lányom meg csupa szív, mikor férjem megbetegedett, éjjel-nappal mellette voltunk, de bizony nem tudtuk megmenteni, a tüdejét támadta meg a betegség. Szegény Józsi, csak 56 éves volt, mikor itthagyt bennünket.

Petőfi vigasztalóan beszélt Jókai anyjával, hogy majd kárpótlást fog adni gyermekeiben a Teremtő s

az az öröm tompítani fogja fájdalmát és bearanyozza az életét.

— Én annyira bízom az én Móric öcsémben, — folytatta Petőfi — mint önmagamban. Úgy is bánok vele, mintha testvéröcsém lenne, mert érzem egész lelkemben, hogy szellemileg közel áll hozzám. Aztán meg nagyon, nagyon jó fiú és nagy magyar!

— Ezt az apjától örökölte! — jegyezte meg Jó-kainé. Az is nagy magyar volt. Tudja, mikor Napoleon betört az országba és Győr körül hadakozott, akkor jött „A felhívás a nemességhez“, az „Insurrectio“, hát az én férjem is is bevonult, mert hát mi nemes emberek vagyunk, 1668-ban kaptuk a nemességet I. Lipót császártól, törökverés miatt. A mi családunk minden nemzetsége beállt katonasorba, mikor a haza veszélyben volt. Így ment el az én jó uram is a csatába, mikor a nemességet harcba hívták. Győrszentivánnál akadtak össze a franciákkal. Az én jó uramat is eltalálta egy golyó, keresztüllőtték a lábát. Komáromban Kövy doktor kezelte a sebét. Mikor aztán lábadozni kezdett, akkor kivittük Ekelre, a birtokunkra és ott teljesen összeszedte magát. De arra mindig büszke leszek, hogy megtette kötelességét, nem bújt ki a feladat alól, ami a nemesség hivatása. Az őse is harcban szerezte a nemességet, ő meg Szentivánnál megmutatta, hogy egy lépéssel sincs hátrább az őseinél.

Petőfi megjegyezte:

— Az én apámnak is van családi címere, néha elnézegetem, de csak úgy nézek rá, mint valami emlékre, mintha már messze volna... Más járása van az időnek. Multkor beszélgettem is erről Móriccal, ő is azt

mondta, hogy furcsa, hogy ipszilonnal írják az ő nevét, elég volna egy egyszerű „i” betű is!

A nagyasszony ráfelelt:

— De én, Sándor öcsém, már nem változtatok semmit a nevünk írásán, megőrzöm azt, ahogy ránk maradt. Ha párszáz évig jó volt így, legyen ezután is jó. Akik szerettek bennünket idáig, szeressenek bennünket ezután is, akármilyen lesz is az idők árja...

Petőfi erre azt felelte:

— Afelől nyugodt lehet nagyasszonyom, akármilyen változás is lesz a jövőben, én, az én Móric öcsémet, mindig úgy fogom szeretni, mintha a lelkem része lenne. És ha ő feljön Pestre, vigyázok majd rá úgy, mint egy fiatalabb öcsémre, aztán pedig, ha valami történik vele, megírom azt nagyasszonyomnak, becsületes nyíltsággal, úgy ahogy az illik...

Pulay Mária nagyon megköszönte Petőfi figyelmét, aztán behozott egy tálon frissen sütött pogácsát, azzal teletömkölte Petőfi zsebeit, mert az még az esti hajóval vissza akart menni Pestre, hát hogy legyen elemőzsiája. Petőfi nagyon jól érezte magát Komáromban és megígérte, hogy újra el fog jönni meglátogatni Jókai anyját, nemes Pulay Máriát. De bizony a sors másképp rendelkezett, soha többet nem volt Komáromban. De szavát megtartotta. Irt levelet Jókai anyjának, akkor, mikor Jókai elvette Laborfalvy Rózát... Ezt a levelet sokáig őrizte anyám, mikor ő meghalt, odaadtam a Petőfi Társaság múzeumának, ma is ott van a Bajza-utcai Petőfi-házban. Most már csak az öreg kanapé van meg lakásomban. De mindig áhitattal

nézek rá s ha alkonyodik és homályosodik a szoba, akkor képzeletemben ott látom ülni nemes Pulay Máriát, Jókai anyját s mellette Petőfi Sándort, Jókai igaz barátját.

Aztán, ha tovasodor az idő árja engem is, akkor már tudom, hogy mi lesz Petőfi kanapéjával, gondoskodtam róla, hogy ez is odakerjüljön a Petőfi-házba, a Jókai-szoba többi emlékei közé.

HÁROM JÓBARÁT.

A három diák közül, akik a mult század negyvenes éveiben a pápai kollégiumba jártak, legkevesebbre Orlai Petrics Soma vitte, mert hisz két diáktársa Petőfi és Jókai messze túlszárnyalta Orlai hírnevét és dicsőségét. De ez nem von le semmit az ő értékéből, csak azt mutatja, hogy mily óriás zseni volt a másik kettő. De Orlai Petrics Somának, van bizonyos érdeme is a másik kettő tehetségének kifejlesztésében, amely különösen Jókaira vonatkozik legelsősorban.

Míg Jókai festett, Orlai rendesen mellette üldögélt a padon és nézegette barátja munkáját. Ilyenkor beszélt érdekes régi történeteket, melyeket az atyjától hallott, vagy a család tradíciója őrizte meg szájhagyomány gyanánt. Ő Békés megyéből származott, de több őse atyai és anyai ágon erdélyi volt. Különösen egyikre volt ő nagyon büszke, arra, aki a Zeyk-családnál Hunyadmegyében gazdatiszt volt és akit a Zeyk-család annyira megszeretett, hogy minden vadászatra magával vitte. Ez az Orlai Petrics naplót is vezetett és Soma diák még jól emlékezett a naplóra, amelyet nagyatyja házában látott, de amelynek később nyomaveszett. Volt ebben a naplóban feljegyzés a 18. század utolsó évtizedeiben lefolyt erdélyi vadászatokról, mégpedig a vadászat

minden fajtájáról, apró vadról ép úgy, mint medve, farkas, vaddisznó, őz, hiúz, szarvas és „last but not least“, bölényvadászatról. Tudvalevő dolog, hogy az utolsó bölényt nálunk 1814-ben lőtték Udvarhely megyében és a 18. század végén, 1785—86 körül még fordult elő Erdélyben itt-ott egy-egy bölény, de már nem sok. Orlai dédatyja lőtt egyet és ennek a történetét gyakran elbeszélte.

Jókai szerette is hallgatni ezt a történetet, sőt néha ő ösztönözte Orlait: — „Na, Soma, mondd el újra, hogyan is volt azzal a bölénnyel!“ Soma pedig beszélt nagy örömmel:

„Tudod, dédapám Zeyk-ékkel volt vadászni. Az erdő nagyon sűrű volt, a völgyei, meg az erdei patakok nyomán mocsarasak. Minden adottsága megvolt a helynek, hogy nagy vad tanyázzék benne. Volt is vad bőven, lőttek egy szavrast, meg két disznót. Az utolsó hajtás ebéd után volt. Már esteledett, sietni kellett vele. Ebbe a hajtásba lovashajtók is résztvettek, mert sok helyen mocsaras volt az erdő alja.

A dédapám egy vastagderekű tölgy mögé ült, melyet még egy bozót is csipkézett az alján. Így nagyon jól el volt takarva a vad szeme elől. Igazi vérbeli vadász volt és tudott mozdulatlanul, csöndben ülni helyén. A kürtszó jelezte a hajtás kezdetét, dédapám éberebb lett, mint azelőtt és várt. Hallott kutyacsaholást, vad bődülést, csupogást, ágtörést, topogást, rohanást, nehéz léptek zaját és egyszerre csak a völgyből jövő hegyoldalon valami sötét test kezdett a bokrok között fölfelé csúszni, nagyokat fújt, meg-megállt, fűlét, aztán szétnyomta maga körül a bokrokat és ment

előre. Dédapám csak várt, várt és a szive oly hatalmasan dobogott, hogy majdnem elájult izgalmában. De megismerte — bőlény volt. Vagy ahogy ő mondta: „Bőlény“. Megvárta míg közeljött hozzá, aztán rásütötte vágott vassal töltött kováspuskáját. Éppen nyakba lőtte tíz lépésről. A vágott vasdarabok feltépték a bőlény nyakereit. Nem is ment onnét egy lépésnyire sem. Eldőlt, mint valami kazal, nagy púpja magasan kilátszott a földből. A szarvára még én is emlékszem, gyermekkoromban — mondta az Orlai-gyerek — ott volt nagyatyám falusi házában, de hogy aztán onnét hová lett, azt már nem tudom!“ Így mesélt Orlai, amíg Jókai festett. De aztán elkérte Jókai festődobozát és nem is adta vissza — festő ő lett. Jókai sem maradt adós, sok történetet írt, amelyeket Orlaitól hallott gyermekkorában.

Mikor Jókai már híres ember volt, akkor Orlai Petrics Soma Jókainak ajándékozta egyik festményét, amely azt a jelenetet ábrázolja, amikor Hunyadi László Czillei Uulrich elé tartja az ő általa Brankovics György-höz írott levelét.

Egyszer karácsonykor Jókai anyámnak ajándékozta ezt a festményt, így került a tulajdonomba, ma is nálam van és ha ránézek, magam előtt látom a két diákot, amint a pápai házban álmodoztak jövőjükről, melyet aztán bearanyozott a dicsőség halhatatlan fénye.

PETŐFI NEVETÉSE.

A mi családunkban nagyon sok szó esett Petőfi Sándorról. Nem csoda, hisz járatos volt a pápai Vályi-házba, mint tanuló. Vendégségben járt a komáromi Jókai-házban, ahol Jókai anyjának vendége volt. Pesten pedig együtt laktak Jókaival a Kerepesi-út és Síp-utca sarkán levő ház másodk emeletén. Ezért nem lehet csodálkozni, hogy annyi emlék maradt róla családunkban, hogy alig mult el egy-egy családi ebéd vagy összejövetel, hogy ne emlegették volna őt. Természetesen az öreg tagjai a családnak. Nagyatyám Jókay Károly, nagynéném Vályi Ferencné—Jókay Eszter és nagybátyám Jókai Mór. Mi gyerekek szomjas fülekkel hallgattuk a róla szóló megjegyzéseket, történeteket, hisz akkor már az ő alakja, mint eszmény lebegett mindnyájunk előtt.

Az egyik ilyen családi ebéden Pápán, véletlenül együtt volt mind a három Jókay testvér, Károly, Eszter és Mór. Kitünő konyha volt a háznál. Már az ebéd végén voltunk, mikor Eszter néni megszólalt öccséhez fordulva:

— Bizony sok év elmúlt azóta, hogy itt hancúrozatok Petőfivel az udvaron!

— Nemcsak évek múltak azóta Eszti néném, de egészen új világ született... nem tudom Sándor mit szólna hozzá!...

— Nevetni, nem nevetne rajta, az bizonyos, mert én sohasem láttam nevetni őt...

— Szomorú arca volt — mondta nagyatyám, — de néha olyan halavány mosoly futott át arcán... de ez is csak olyan bágyadtan, mint mikor a tavaszi napfény bujkálva fut át a földön. Erre mondta Móric bácsi:

— De pedig tudott ő nevetni, jóízűen, torka szakadtából, sőt egyszer úgy nevetett, hogy rádőlt az asztalra, mert fuldokolt a kacagástól.

— El sem tudom képzelni ezt — jegyezte meg Eszter néném.

— Pedig így volt — erősítgette Móric bácsi — igaz, hogy csak egyetlen egyszer láttam így nevetni, de annak akkor megvolt az oka. Nagyon fiatalok voltunk még akkor mindnyájan, akik abba a társaságba tartoztunk és az egész világ a mienk volt, — legalább is a fantázia szárnyán. Petőfi ekkor a Bálvány-utcában lakott egy kis földszintes házban Pálffy Alberttel. Bizony nem valami királyi lakás volt ez, — inkább költői! Volt ugyan benne két ágy, meg asztal, meg pár székek, de ezzel jóformán be is volt fejezve a berendezés. Illetőleg még volt a szobában egy harmadik ágy is, de azt inkább csak ágycsontváznak lehetett nevezni, mert csak az oldalbordái voltak meg, meg az alsó deszkái. Aludni nem lehetett benne, mert szalmazsák sem volt és a deszkák között levő hézagokon, bizony könnyen keresztülcsúszhatott az alvó teste. Ezen az egyszerű

tanyán azért zajos élet folyt, mert a jókedv nem hagyott el bennünket. Pedig a jókedély kincs, Isten ajándéka!

Itt történt egyik este, hogy beállított közénk Lauka Guszti. Roppant jó kedvvel jött, majd felterve az egész szobát. Mind csodálkozva néztünk rá: — Na, mi lelt — valami örökséghez jutottál?

— Ahhoz — felelte Lauka — kitettek a lakásomból, most már olyan szabad vagyok, mint a madár, az egész világ az enyém és fölkiporodhatom valamelyik fatetőre, ha rám borul az éjszaka!

— Nem muszáj minden éjjel tollas ágyban aludni! — ugratta Petőfi. — Hej, hányszor aludtam én pusztá földön, fapadon, vagy subára dölve — mégis mindig szépet álmodtam!

— Hiszen én is abban reménykedem, hogy valami nagyon szépet fogok az éjjel álmodni — csak hogy hol — ezt nem tudom!

Ezzel énekelni kezdett, Pálffy vele énekelt, aztán nagy hej-hujjázással csárdást táncolt. A szállásadójuk egy öreg rezesorrú asszonyság volt, de már erre a nagy vígságra bekopogott az ajtón, hogy ne kiabáljanak. Lauka visszafelelt: — Ha az ember énekel, táncolni is kell! Az öreg Frau Rézi ezt mondta erre Laukának: — Táncolni, de nem ordítani! — Lauka elgondolkozott és azt mondta: — Tudjátok, hogy az öregnek igaza van, mert tudok én csendes táncot, de még milyet! Keleti tündértáncot!

Ezzel lehúzta kabátját, a törülközőt maga elé kötötte és hosszú lábaival elkezdett ugrálni, sodródni, forogni, úgy pörgött, mint a szélkerék. Aztán egy lábra

állt, a másikat kinyújtotta és körbe perdült. Olyan mulatságos, olyan kómikus volt, hogy mind eldőlünk a nevetéstől. Nemcsak mi Pálffyval, de maga Petőfi is. Ő is úgy nevetett, hogy rádült az asztalra és az oldalát fogta. Soha így nevetni őt sem azelőtt, sem azután nem láttam. Végre Lauka abbahagyta a táncot, nagyon ki volt fáradva. Leült, aztán búcsúzni akart, hogy elmegy éji szállást keresni. De azt mondtuk neki, hogy nem engedjük el. Petőfi volt a legerélyesebb, nem engedte Laukát elmenni.

— Jó, de hol alszom? — kérdezte Lauka.

— Vetek én neked tollas ágyat, Gusztikám! — tréfázott vele Petőfi.

— Na, ha tollas ágyat adsz, akkor maradok! — felelte rá Lauka.

— Pedig azt kapsz — mondta Petőfi — mindjárt meg is csinálom! — Ezzel írókészletéhez ment, ahol az elhasznált lúdtollak voltak, mert akkor még lúdtollal írt Petőfi is. Kiszedett a tollak közül vagy hármát-négyet, azzal odalépett az üres ágyhoz, melynek csak a bordái voltak meg és Lauka előtt behintette az ágydeszkák közé a lúdtollakat.

— Nesze, Guszti, itt a tollas ágy! Aludj jól!

Lauka is nevetett, mind nevettünk, de azért Lauka mégis csak befeküdt az ágydeszkák közé, el is aludt, csak reggel aztán nemcsak az ágy bordáit, de saját bordáit is nagyon emlegette.

Pálffy Albert megveregette a vállát és azt mondta:

— Nem baj, Guszti, legfeljebb azt mondod, hogy „nyomasztó“ álmod volt!

Mikor a Petőfi Társaság 1916-ban Miskolcon az akkor már kilencven éves Lévay Józsefnél tisztelgett, Lévay is azt mondta, hogy Petőfi mélabús természetű ember volt és csak halavány mosoly futott át arcán. De egyszerre felvillant az öreg szeme és ezt mondta:

— Csak egy ember tudta igazán megnevetetni őt: Lauka Guszti! Az a Lauka Gusztáv, akiről Jókai ezt a kis történetet elmondta.

A „BABONA.”

A legtöbb ember babonás, de ezt nem veszi senki figyelembe. A babona csak ott kezd érdekessé válni, mikor az valami nagy emberhez szegődik, aki nek minden tulajdonsága érdekes a közönség részére, így természetesen az is, hogy van-e és miből áll a babonája.

Egyszer újévi ebéden voltunk Jókainál, akkor került ez a téma megvitatásra. Feszty Árpád azt mondta, hogy az idegesség, Jókai Róza meg azt, hogy rossz szokás. Az öreg Jókai csendesen hallgatta a beszélgetést, aztán lágy bariton hangján beleszólt a vitatkozásba. Azt mondta:

— Valahogy úgy a középen van az igazság, a szokásból sok van benne. Erre jól példát tudok és a példa hőse nem más mint, Petőfi Sándor, akivel mikor együtt laktam a Síp-utca és Kerepesi-út sarkán lévő ház II. emeletén, akkor megfigyeltem, hogy legjobban úgy tudott dolgozni, hogy fel s alá járt a szobában s egy ezüst tallért dobált a kezében, mialatt verseit csinálta. Egyszer aztán tréfából, elcsentem ezt az ezüst tallért tőle, s mikor ebédre hazajött Sándor nagy lelkesedéssel mesélte az asztalnál, ahol hárman ültünk együtt: Szendrey Julia, ő meg én, mondom,

nagy lelkesedéssel mesélte az ebédnél, hogy kitűnő versanyagra bukkant és megírja még ma. Nagyon helyeseltük, hogy minél előbb írja meg, mert nem szabad elfutni hagyni az ihlet pillanatát.

Amint az asztat elszedtük, elő is kereste a kalamárist, meg a ludtollát, meg is hegyezte, aztán nyugtalanul járkált a szobában, én meg figyelve néztem rá, de láttam, hogy valamit keres. Az ezüst tallér az én zsebemben volt. Kinéztem az ablakon és figyeltem, hogy mit csinál. Benyult szekrényébe és ott a ruhái közt kereste az ezüst tallért. Tudtam, hogy azt keresi, de nem mondtam. Tréfából rászóltam: „Na ülj le és írd meg már azt a verset!

— Mindjárt, mindjárt — felelt — csak most nincs még hangulatom.

— Nincs hangulatod? Mikor hazajöttél, azt mondtad, hogy nagyszerűen a kezekben van...

— A kezemben? — Rámnézett. — A fejemben, a fejemben!

— Hát írd le!

Mindjárt, mindjárt! — ideges lett Petőfi és tovább keresgélt az asztalfiókban, még a szekrény tetejét is megnézte. Végre nem bírtam tovább, azt mondtam neki.

— Te Sándor, nem vagy Te babonás ember?

— Nem én!

— Hát nem értem, akkor miért nem ülsz le és írod meg azt a verset? Valami hiányzik talán?

— Igen, igen! — szólt szórakozottan.

Erre elnevettem magamat és azt mondtam neki:

— Na látod, mégis babonás vagy, hiába tagadod.

Nahát, én visszaadom neked a babonádat, itt van az ezüst tallér. Te ezt kerested!

Petőfi elnevette magát.

— Nagy huncut vagy, Móric, hát igen, ezzel szeretek játszani, mikor ugrál a kezemben, azt hiszem csilingel, mint a vers ríme!

Vállára ütöttem és azt mondtam neki:

— Nahát csak csilingelj vele, de legalább 100 évig!

Lehet, hogy ez nem volt egészen babona, de a határán járt annak, mondta Jócai. Viszont Liszt Ferenc maga mesélte nekem, hogy ő babonás és néha egy-egy babonájához ragaszkodik. Elmondta, volt egyszer egy pókja, amely ha ő zongorázni kezdett, mindig leereszkedett selyem szálán s ott himbálózott előtte s azt mondta, el tudta nézni, míg játszott, azt a parányi állatot, valósággal ihletet adott neki az a tudat, hogy van neki egy néma társa, aki tanúja az ő zeneszámainak. Gazdasszonyának szigorúan meg is hagyta, hogy ott ne takarítson, hagyja úgy a menyegyzetet, ahogy van. Ha bekötötte a pók hálójával, hát csak maradjon nyugton a piciny állat. Ez rendszerben is volt így, de aztán gazdasszonyváltozás állott be, Liszt házában s Liszt mikor elment hazulról, szórakozottságában elfelejtette figyelmeztetni az új gazdasszonyt, hogy a pókot ne bántsa. Az új gazdasszonynak meg az első dolga volt a dohos szobákat kiszellőztetni, tisztogatni, a pókhálókat a hosszúnyelű seprővel leverni, a pókot pedig agyonvágni.

Délben mikor hazajött Liszt és ebéd után bement a dolgozószobájába és zongorázni kezdett, bí-

zony a pók nem ereszkedett le a selyemszálon, hogy az ő játékát hallgassa. Ő csak játszott egy darabig, de aztán mikor felnézett a mennyezetre, látta, hogy az tiszta s a pók nem volt ott többé. Becsöngette a gazdasszonyt, megkérdezte, mit csinált a pókkal?

— Agyonvágtam, kérem! — felelte az asszony.

Erre ő éktelen haragra gerjedt, nem is tűrte meg soká az asszonyt maga mellett, de ahogy ő nekem mondta, ez a dolog annyira elvette a kedvét, hogy napokig nem ült zongorája mellé, mert tudta, hogy hiába ül oda, az ő kedves pókja nem ereszkedik le többet selyemszálán, hogy őt hallgassa.

Mikor 1912-ben Puccini Pesten járt, hogy a „Nyugati leánya“ című operáját bemutassák, akkor többször voltam a társaságában, hol a kávéházban, hol a Fézek klubban és ott elmondam neki ezt a Jókaitól hallott Liszt babonát, mire ő élénk temperamentumával viszonzásul elmesélte nekem Rossini „Fekete macskáját!“

— Rossini — mondta ő — ha fekete macskát látott, nagyon dühbe jött mindjárt és utána köpött. Annak pedig az a története, hogy mikor a „Sevillai borbélyt“ bemutatták, a premieren az opera megbukott, mert egy fekete anyamacska megbuktatta a darabot. Mikor az előadást ugyanis elkezdték, az énekesek már nagyban énekeltek, a zsinórpádlásról valahogy egy fekete macska a szinpadra szaladt. Teljesen kiéhezett, vad állapotban levő állat volt, első dolga volt, hogy ráugrott a tenorista mellére. Az le akarta tépni magáról, de nem tudta. Végre ledobta a nagy birkózás után a szinpadra, de ekkor a macska

felugrott a másik szereplőre és azt kezdte karmolni. Most a másik szereplő kezdett vele birkózni. De ekkor már az egész közönség, óriási derűtség között a macskát éltette. Az operával semmit sem törődött, folyton csak azt kiabálta a macskával küzdő színész felé: „Evviva la Gatta! Evviva!” és az eredménye ennek az lett hogy az opera megbukott. Mikor aztán az 500-ik előadás volt Rossini „Sevillai borbély”-ának — mondta Puccini — akkor megint átfutott egy fekete macska a szinpadon, de akkor az öreg Rossini már nem volt többé babonás, hanem kezével legyintett és azt mondta: „Most már futhat, amerre akar, már megbékültem vele!”

A legszebb babona azonban, amit valaha az életben hallottam, az Jászai Mari nevéhez fűződik. A század elején játszotta „Ikaros” című darabom főszerepét a Nemzeti Színházban s akkor gyakorta voltam nála a darab alakját megbeszélni s egy ilyen beszélgetés alkalmával említettem — ez tavasz tájon volt — hogy harmadnapon megint felkeresem, de ő arra kért, ne jöjjek, csak egy hét múlva, mert pár napra elutazik. Következő évben megint tavasszal történt, hogy nála voltam s megint mikor újból fel akartam keresni, azt üzente, halasszam el a látogatásomat, pár napra vidékre utazik. Hosszú ismeretségünk alkalmával ez minden tavasszal megismétlődött. Végre egyszer megkérdeztem tőle:

— Ha nem haragszik, mondja meg, hova utazik el ilyenkor tavasz felé mindig egy pár napra?

Erre ő azt felelte:

— Ez az én babonám!

Csodálkozva mondtam:

— Hogyan, ilyen erős lélek, mint Ön, babonás?
— csak egyben!

— És mi az? — kérdeztem.

— Az a hitem, az a babonám, ha én nem megyek el április 8-án Nagycenkre, Sopron megyébe, Széchenyi sírjához imádkozni, akkor valami nagy szerencsétlenség éri a rákövetkező évben a nemzetet s vele együtt engem is. Ezért szoktam eltűnni ezekben a napokban, hogy ott imádkozzak és leboruljak a legnagyobb magyar koporsója előtt!

Meghatottan néztem rá, felálltam, mélyen meghajoltam és szótlánul távoztam. Ez volt a legmélyebb babona, amiről valaha hallottam és ami valaha emberi lélekben megszületett.

A GYERMEK-JÓKAI.

Családunkban szájhagyományok őrzik Jókai Mór-nak, a nagy mesemondónak gyermekkori történeteit. Egyik nemzedék a másiknak mesélte el és így maradt fenn emléke, mind a mai napig. Jókai anyja nemes Pulay Mária volt, aki maga is nagy mesemondó hírében állott, híres nagyasszony volt és nagyon szerette kis unokáját, Jolánkát, ez a Jolánka pedig az én édesanyám volt. Most már így látható, hogyan száll alá száz év eseménye az utókorra, mert amit anyám a nagyanyjától hallott, azt ő mind elmesélte nekem. Ime, így villan elő, a messze időkből Jókai gyermekkora!

Azon kell kezdenem, hogy Jókai József, Jókai atyja, fiatalon halt meg és így Pulay Mária korán özvegségre jutott, de ő igazi nagyasszony volt, aki nemes és vitézlő címet viselt és azt nemcsak viselte, hanem meg is tartotta. Kemény kézzel fogta a család ügyeit, a vagyonkezelést és gyermekei nevelését. Mindent látott, mindent megjegyzett, de különösen ami gyermekeire vonatkozott. A legkisebb gyermek Móric volt és egyben a család féltett kincse, szemefénye. Már gyermekkorában csodálták élénk észjárását és kitűnő emlékezőtehetségét. Róla maradt fenn, hogy egyéves korára is visszaemlékezett. Ugyanis beteges gyermek volt

és egyszer kezelőorvosa valami bódító port adott neki és Jókai élete végéig visszaemlékezett ennek a szernek a szagára. A legtöbb gyerek csak négy-ötéves korára emlékezik vissza, ő meg egyéves koráig. A kezelőorvos gyakran mondotta:

— Nemzetes asszonyom, félek, hogy hiába vesződünk ezzel a pelargyás gyerekekkel, mert előbb-utóbb úgylis elpusztul!

Hát ez be is következett, de úgy nyolcvan évvel később és addig Jókai befutotta a legnagyobb földi pályát, — amelynél szebbet ember nem futhat. Mint egészen kicsiny gyermek, mikor még inkább csak mászott a földön, mint járkált, nagyon érdekelte, a padló sárga lakkal bevont felülete. Egyszer valahonmért egy darab krétát szerzett. Úgy találta-e, vagy úgy vette le az asztalról, nem lehetett megállapítani. Elég az hozzá, hogy visszaült a földre és elkezdett rajzolni a padlóra a krétával. És ezek csudálatos rajzok voltak, állatok, de egész másminen állatok, mint amilyeneket az emberek ismernek. Formájuk, alakjuk, egész ábrázatuk magán viselte a különlegességet. Mindenki csodálkozott: honmért vette ez a gyerek ezeket a gondolatokat, hisz még alig látott néhány háziállatot, meg verebet... És az ő általa rajzolt állatok keverékei voltak az őskor kiveszett állatpéldányainak és az élő állatok formáinak. Nem tudták megmagyarázni maguknak a rejtély okát. Pedig az nagyon egyszerű volt. Ezek az állatok ott éltek a gyermek-Jókai fantáziájában, azokat csak ő ismerte, csak ő látta, és így — csak ő tudta le-rajzolni.

Sokáig emlegették a családban az ő állatait, ame-

lyeket az ő fantáziája szült a világra és ekkor én mindig a „*Kétszaru ember*“ című regényére gondoltam, amely ilyen fantasztikus alakot örökít meg, amelynek előrajzait a gyermek-Jókai évtizedekkel ezelőtt felrajzolta a padlóra.

A legtöbb baja a gyermek-Jókainak a kutyákkal volt. Ezekről rettenetesen félt, hogy miért, azt nem tudta megmondani sem ő, sem senki. Mindig azt hitte, hogy a kutya az ő nagy ellensége. Szörnyű félelmet érzett irányukban és annyira ment ebben, hogy mindig bottal járt, hogy kéznél legyen a védekező szerszáma az ő képzelt nagy ellenségével szemben. Érdekes, hogy ez a kutyáktól való irtózás egész életében megmaradt benne; a sors iróniája pedig az volt, hogy a háza állandóan tele volt kutyákkal, mégpedig hatalmas termetű *newfundlandi* kutyákkal, mert felesége, Laborfalvy Róza, meg azokat szerette. Így sohasem szabadult meg tőlük, de felesége iránti gyengédségből eltúrte őket. De azért jól emlékszem, amint közeledtek hozzája, — elhessegette magától őket. Már gyermekkorában nagyon félt a haláltól. És ezt annyira vitte, hogy mikor nyolc éves volt, már elkészítette végrendeletét és azt állandóan az övében hordta. Hogyha bárhol hal meg, megtalálják, hogy ő ki volt és vigyázzanak, hogy ne temessék el élve. Ez családi vonás volt, az életetemetéstől való félelme, mert ugyanaz a gondolat gyötörte édesanyját is, aki különben igen erélyes, nagy önuralmú és tekintélyt tartó asszony volt.

Érdekes, hogy a gyermek-Jókai egyik legkedvesebb játékszere a csiga volt. Az a csiga, amelyet ostorra csavarnak, aztán úgy búgatnak meg

és mikor forog, ostorral csapdossák, hogy a forgást folytassa. Az ilyen ostorzáskor a csiga ugrik is néhány araszt, néha többet, minden attól függ, milyen az ostor-csapás és a csiga fejénél éri-e a csigát! Néha sokáig elnézte csigája forgását. Vajjon mire gondolhatott a gyermek ilyenkor, ez az élet rejtéje, de az bizonyos, hogy későbbi korban nagy szeretettel gyűjtötte csigáit, híres kagylógyűjteménye volt és aztán megírta a „*Csigák regényét*“. A bűgő csigának semmi köze az élő csigákhoz és a tengeri kagylókhoz és mégis... mégis úgylátszik van köze, mert hogy van az, hogy éppen a bűgő csigával játszó gyerek írja meg a „*Csigák regényét*“?

Még senki a természet nagy titkába bepillantani nem tudott. Még senki azt, hogy a gyermekből mi lesz öregségére, megjósolni nem volt képes és csak későbbben, a visszaemlékezés révén lehet megállapítani, hogy a gyermekben milyen jelek villantak fel, amelyek következtetni engedtek későbbi nagyságára. Azt mindenki tudta a gyermek-Jókairól, hogy érdekes gyermek, más mint a többi, csak azt nem tudta senki, hogy a mese őseje szunnyad benne, amely egyszer majd kinyilatkozik és kiárad belőle, és bámulatba fogja ejteni az embereket és meghódítja az egész világot.

JÓKAI FEST.

Ennek száz esztendeje, mert hisz 1843-ban történt. Akkor tanult Jókai Kecskeméten és Petőfi is ott időzött. Jókai jogot tanult, de nem szerette a juris dictiót, hanem akkor is ábrándjának élt, festő akart lenni. Petőfi meg, mindig a színpadról álmodozott és így a két rajongó nagyon jól megértette egymást, mert mindenik méltányolta — a másik vágyálmát. Sokat voltak együtt és mindent megvitattak. Jókai a színészekről, Petőfi a szerepekről beszélt, Jókainak mindene a festékdoboz volt, Petőfi pedig Shakespeare műveit szorongatta s készült Coriolanus lefordítására. Egy alkalommal Jókai egy sziklás partvidék képzelt világát festegette, mikor Petőfi betoppan hozzá. Megnézte, barátja mit csinál, aztán kis vártatra így szólott hozzá :

— Miért festesz te mindig tájképeket, abban nincs annyi élet, mint egy emberben! Fessél élő lényeket, ábrázolj embert, hidd el, ez az igazi!

— Igazad van! — felelte Jókai — de ahhoz modell is kell, azt pedig hol veszek?

Petőfi nevetett.

— Még az is gondot okoz neked! Na, ne félj, nem

kell a szomszédba menned, találasz erre alkalmasat a magad körében is!

Jókainak felragyogott a szeme:

— Helyes! Igazad van! Lefestelek téged!

Így történt, hogy Jókai lefestette Petőfi Sándort. Sajnos, ez az arckép elveszett, de fennmaradt az emlékezte annak a párjelenetnek, mikor Petőfi Sándor, mint modell ült Jókai ecsetje előtt. Jókai maga is sokszor beszélt róla öreg korában és még akkor is mosoly játszott mindig ajka körül, valahányszor előhozta a dolgot.

— A festők néha panaszkodnak modelljeikre, hogy nem „ülnek“ nyugodtan és mindig újra kell őket „beállítani“. Ezeknek a türelmetlenkedő és ideges festőknek csak azt mondhatom, hogy ne panaszkodjanak, mert nem próbálták lefesteni Petőfit. Ha az ült volna csak egynek is modellül, akkor többé nem nyílna panaszra ajkuk. Mikor Kecskeméten én festettem arcképét, leültettem egy székre, hogy kis földszintes szobámban, amennyire lehet, olyan világításban legyen, hogy lássam minden vonalát arcának, a legteljesebb élességgel. Oldalt ült, megigazítottam fejét, melyet kissé előrehajtott. Aztán elfoglaltam helyemet a vászon mellett és dolgozni kezdtem. Illetőleg csak akartam, mert alig mult el egy pár perc, már felugrott helyéről. Igaz, hogy a véletlen is ellenem volt, mert akkor folyton Shakespearet olvasta és az volt a kezében. Különösen Coriolanus volt inyére. Meg is mondta, hogy ezt lefordítja. Én helyesltem tervét, de egyúttal megjegyeztem, hogy egyszerre, magyar példabeszéd szerint, két urat szolgálni

nem lehet. Ezért vagy festünk és akkor nyugodtan ülsz, vagy Coriolanust fordítjuk és akkor járkálhatunk fel s alá a szobában és hadonászhatunk. Erre visszaült helyére. Megint húztam egy néhány vonást a vásznon, mire ő elkezdett megint Coriolanusról beszélni.

— Mit szólsz Menenius hasonlatához? Csak fényes gondolat, hogy a test összes többi szervei fellázadnak a has ellen; mert az szerintük renyhe, míg a többi szerv lát, hall, gondolkodik, tanít, meggy, érez és ezt átviszi képletesen a római tanácsra.

— Jól van! — mondtam — csak az nincsen jól, hogy megint másképp ülsz, mint ahogy ültettelek.

— De hiszen ugyanezen a széken és ugyanezen a helyen ülök.

— Ez igaz — mondtam neki —, csak a fejedet tartod másképen és nem úgy, ahogy mutattam.

Újra beállítottam és dolgoztam pár percig, de egyszerre minden átmenet nélkül felugrott, sétált a szobában fel és alá és azt mondta:

— Igaza volt Corolianusnak, hogy lenézte a csőcseléket, bizony az nem volt más, mint egy „patkány-sereg“!

Úgy is fordította később.

— De mindennek ellenére — mesélte Jókai — mégis megfestettem arcképét. Nem hozott ki türelmemből, érdekes fej volt, érdemes volt vesződni vele. Egyszer már nagyon sokat ugrált fel és szavalta Coriolanust, amelyből akkorra már részleteket lefordított, úgy hogy kissé rászóltam:

— Nahát, kedves barátom, neked nem egy, de száz arcod van!

— Azt hittem, hogy erre meg fog sértődni, mert nagyon érzékeny természetű volt, de ahelyett legnagyobb bámulatomra odajött hozzám és megölelt:

— Köszönöm, kis öcsém, nagy örömet szerezteél, ezzel a mondásoddal nekem!

— Ugyan miért? — kérdeztem.

— Miért? Hát csak azért, nagy színész csak az lehet, aki annyiszor tudja alakját, arcát változtani, ahányszor szerepe ezt megkívánja. Hisz tudod Garrickról és Keanról, hogy milyen mesterien változtatták emberi formáikat, úgyhogy a nézők vitatkoztak egymással, hogy ugyanaz a színész van-e előttük, aki az előbbeni darabban szerepelt. Hát ha ezt én el tudom érni, amit te mondtál, akkor én leszek a világ legnagyobb színésze és világhír tapad majd nevemhez!

Pár napig nem láttam, aztán újra eljött, akkor elhozta Coriolanusnak és anyjának jelenetét, mikor ráveszik Coriolanust, hogy menjen vissza a szenátorok közé (III. felvonás II. szín) és enyhítse szavait, melyekkel megsértette a tanácsot meg az utána való jelenetet, mikor Coriolanust száműzik.

— Nem hiszed — mondta Petőfi — milyen élvezettel fordítottam Coriolanus keserű szavait, olyan közel állnak hozzám, mintha lelkemből fakadnának.

— Na akkor — vágtam szavába — akkor a te Coriolanus-fordításod hamarabb elkészül, mint az én arcképem terőlad...

— Tudja az Isten — felelte ő — nem tudom mikor, de egyszer meglesz talán!...

És elkészült az arckép is, elkészült Petőfi fordítása is, az idők folyamán. De míg a Jókai festette Petőfi-arckép örökre elveszett, addig Petőfi Coriolanus, szerencsére, nem veszett el, a nyomtatott betű megőrizte számunkra...

A MONOSTORI SZÜRET.

Ez a Monostor, amelyről szó van, a Kisalföldön van Révkomárom mellett. Komárom város polgárainak itt van a szőlőjük. Mert szőlőföldjének magyar szokás szerint kell lenni minden valamire való polgárnak. Bizony a monostori szőlők nem valami nagy hegyoldalon fekszenek, hanem inkább kis buckákon. Aztán terem is bor rajtuk, meg nem is. Mert van ugyan szüret, de ahhoz gyakran még a gazdák is savanyú arcot vágnak, mert a bor leggyakrabban olyan savanyú, hogy mint az odavalósiak mondják: „Még a bicska is kinyílik az ember zsebében tőle!“ De hát szüret azért minden évben van, mert ahhoz nem kell más, mint friss must, óbor és jó kedv. De különösen jókedv, az pedig mindig megvolt a komáremiakban.

Most van éppen száz éve, hogy a komáromiak újra készültek a monostori szüretre, mikor híre járt a városban, hogy Vörösmarty megérkezett Komáromba. El lehet képzelni, hogy ez a hír milyen izgalmat váltott ki a város lakosai körében. Vörösmarty akkor a nemzet elismert költője volt, nagytekintélyű ember, akinek nevét mindenfelé a legnagyobb becsüléssel emlegették. Az egész város megtisztelve érezte magát, hogy a kiváló ember felkereste Komáromot. Az is igaz, hogy

Vörösmarty nem egyszerű időtöltésből érkezett a városba, hanem sokkal komolyabb ok miatt. Mert ott lakott egy nagyon szép leány, névszerint Csajághy Laura. Annak a szép szeméért jött ő Révkomáromba, és nem a város szép szeméért.

Főddolog a polgárok előtt az volt, hogy megérkezett és azt nem akarták semmiképen elmulasztani, hogy valami alakban ki ne fejezzék tiszteletüket a nagy költő iránt. Sokat tanakodtak azon, hogy mit csináljanak, miként ünnepeljék az ország első költőjét. Először az volt a terv, hogy a kaszinókertben estélyt rendeznek, ahol a város legszebb lányai magyar ruhában szavalják el Vörösmarty egy-egy költeményét: „A merengőhöz“, a „Szép Ilonkát“, vagy pedig „A két szomszédvárt“, amelyet aztán zenekísérettel fűszereznének. Ekkor érkezett a társaságba Szarka János. Hogy ki volt ez a Szarka János, azt nem lehet egyszerű szavakkal elintézni. Egyszer nagybátyám, Jókai Mór mesélt nekem róla, mikor én Amerikából hazajöttem, ahol az ő munkáit rendeztem sajtó alá az amerikai közönségnek s együtt ültünk svábhegyi nyaralójának kilátókertjében. Akkor is szüreti idő volt s így került a szó erre a monostori szüretre. Mert addig én mindig azt hittem, hogy Vörösmartyval, ő, 1843 után, a „Zsidó fiú“ című drámájának akadémiai pályázaton dicsérettel való kitüntetésekor találkozott volna először. Ugyanis akkor elment hozzá, Petőfi biztatására, tanácsot kérni, hogy érdemes-e öneki, az ő tehetségével, az irodalommal foglalkozni.

Ezen alkalommal mondta nekem Jókai, hogy legelőször Vörösmartyt, ő, Szarka Jánosnak monostori szü-

retén látta s akkor emlékezett vissza erre az eredeti emberre és azt mondta, hogy tipikusabb magyar embert se azelőtt, se azóta, nem látott. Először is mindig magyar ruhában járt, pörge kalappal, sarkantyús csizmával, zöld dolmánnyal, piros mellénnyel, mely arannyal volt zsinórozva, rojtos nyakravalóval, csattos derékszíjjal és paszomántos nadrággal. Amint belépett, magával hozta a derút. Rendkívül szerette a tréfát s ha elmondott egy-egy ötletet, még ha ostobaság is volt, muszáj volt rajta nevetni, mert Szarka János kedélye bearanyozta, a legeggyűgyűbb kis történetet is. Piros arca volt, kunkora bajusszal, ragyogó fekete szemei, széles válla, domború melle, egyszóval tipikus magyar. Kedély több volt benne, mint az egész városban. A költőket imádta. A színészeket pártfogolta. A cigányokat, azokat meg a tenyerén hordta. Mindig volt számukra élelem, meg szalonna a háznál. Ha elszakadt a ruhájuk, varratott nekik zsinóros egyenruhát, de nem tűrt meg olyan cigányt a bandában, amelyiknek nem P-vel kezdődött a neve, Potroh, Pontyó, Putkós, Pici, Pákozdi. Ezek voltak az ő kedvenc alakjai, akikkel névnapot ment ünnepelni, vagy a szüreti multságokat, kedélyre hangolni.

Egyszóval, mikor Szarka János a város notabilitásai közé érkezett, éppen tanakodtak, hogy hol ünnepeljék meg Vörösmartyt. Ő standapé kijelentette, hogy az máshol nem történhetik meg, mint az ő monostori szőlőjében. Pár perc múlva az egész város tudta, hogy este szüreti multság lesz Monostoron és Vörösmarty megjelenik ott. Szarka, aki agglegény volt, inasait mozgósította s volt nagy készülődés.

— Én, mondta Jókai, akkor diák voltam és már versifikáltam. El lehet képzelni, mennyire föl voltam én is izgatva, hogy Vörösmartyval találkozhassek, szemtől-szembe állhassak az ország ünnepelt költőjével. Az ifjú ember, ha valamit el akar érni, az nagyon találékony. Nekem is hamar jutott egy ötlet eszembe, hogy hogyan kerülök én, a monostori szőlőbe, Szarka János mulatságára. Akkor már a városban beszéltek, hogy Vörösmarty nagyon boldog, mert Csajághy Laura igent mondott és a nagy költő boldog örömben úszik. Ez a hír aztán nekem is megadta az ötletet, hogy mit kell tenem. Ugyanis a Pulayak és a Konkolyak rokonságban voltak a Csajághy családdal, ezért beállítottam Szarka János uramhoz és megkérdeztem, hogy nem veszi-e rossznéven, ha kérném, engedje meg, hogy arra a szüretre én is elmehessek, hogy megismerkedhessek Vörösmartyval, akivel most családi összeköttetésbe kerülünk. Szarka János a vállamra ütött s azt mondta: „Jól van öcsém, gyere.“ Így kerültem én a monostori szüretre s ott láttam először Vörösmartyt. Ő ült a földbeásott borozóasztal fején és a víg cimboráknak egy verset olvasott föl, de ez a vers nincs bent az összegyűjtött költeményei között, mert bizony az egy csintalan vers volt, olyanféle, amit fescenninának neveznek. A legtöbb költőnek van ilyen verse, azok baráti körbe járnak kézről-kézre, de sohasem látják meg a nyomdafestékek. A szüret vígan zajlott le, még kis mozsárágyút is sütöttünk el, aztán üstbe főzött bográcsgulyást, húst, savanyú bort kaptunk. Mire elkezdődött a felköszöntők sora, elsőnek Szarka János köszöntötte föl Vörösmartyt versben. Utolsónak pedig Szarka

Jánost köszöntötték fel szintén versben, amely csipdelő szavaival így végződött:

*„Azt a vári nótát húzd rá gyékénykákó,
Mert már Juliskát elvitte a Nákó.
Elrepült a drága aranyos madárka,
Hiába csörög már utána a Szarka.“*

Megjegyezve, ez a vers legjobban magának Szarkának tetszett, mert míg a többiek csak nevettek rajta, ő teljes szívéből hahotázott.

Ilyen környezetben találkoztak először a fiatal Jókai és a nemzet akkori koszorús költője, Vörösmarty Mihály.

JÓKAI ÉS A TUTAJOSLEGÉNY.

Tudvalévő, dolog, hogy Jókai rendkívül lágy-lelkű és jószívű ember volt, aki ha néha indulatba jött is, nagyhamar megbékült és szelíd mosollyal intézett el minden háborúságot. Történt egyszer, hogy Jókainé Laborfalvy Róza egy nyestmuffját, amelyet akkor nem viselhetett már, divatból kiment nyestprémes mentéjéhez, át akarta szabatni, vagy valamiképpen átalakíttatni, hogy a drága nyestprémet valamire fel lehessen használni. De nagyon féltett ezt a muffját, mert rendkívül értékes volt és attól félt, hogy kicserélik. Sok utánjárás után sikerült találni egy öreg szűcsmestert, aki olyan becsületesség hírében állott, hogy még ő is feltétlen megbízható embernek tartotta. Erre a bizalomra támaszkodva adta oda Laborfalvy Róza a szűcsmesternek a drága nyestszőrmét, amelyet egy magas hengeralakú papírdobozban őrzött. Rendkívül a lelkére kötötte a szűcsnek, hogy úgy vigyázzon erre, mint a szemefényére. Dudás, a szűcsmester esküdözött:

— Nagyasszonyom, az én kezemen ennek nem történhetik baja, amíg a nyakam két vállamon van! — megnézte alaposan a nyestmuffot, aztán visszatette a keménypapírtokba, ráfödte a selyembé-

lésnek való szövetet és megígérte, hogy majd elhozza a kész munkát. Azzal elment.

Nem telt bele egy óra, Dudás úr visszarohant, szája tátva volt, ruhája csakúgy lötyögött rajta a nagy ijedelemben, a haja jóformán az égnak állt és csakúgy hebegett:

— A nyestmuff, a nyestmuff!

Laborfalvy Róza megfordult, ránézett, érces hangjával rákiáltott:

— Ne merje azt mondani, hogy elveszett, mert végigvágok a hátán.

— Nem vészett el kérem — hebegte Dudás, csak ellopták.

Volt erre égiháború. Jókai Mór éppen a Kőszívű ember fiai regényének folytatását írta, abbahagyta a munkáját és kijött megnézni, mi az oka a rettenetes dörgedelemnek. Mikor megtudta a tényállást, hogy Dudás ahelyett, hogy hazavitte volna egyenesen a drága muffot, előbb betért a Stáció-utcába, ahol maga mellé tette a keménypapírdobozban elhelyezett muffot, s míg ő lassan szopogatta a sashegyi vörös bort, valaki egy észrevétlen pillanatban kivette a dobozból a muffot és csak az üres dobozt hagyta meg Dudás mellett, amivel ő hazaballagott és mikor kinyitotta, rémületében kétségbeesve, majdnem elájult és rohant vissza Jókaiékhöz.

Jókai mérges is volt, de nevetett is a dolgon és csak annyit mondott:

— A Dudás menjen haza és fogja be a száját! A mi Zsuzsi szakácsnének pedig korán reggel már jóval hat óra előtt menjen ki a házmesterrel a közeli

ócskapiacra, mert az egész biztos, hogy a muffot ott fogják elherdálni!

Igy is történt. És másnap reggel, mire a ház felébredt, már a Zsuzska szakácsné, a házmester, rendőrrel és a muffal, meg egy ijedt legénnyel beállítottak Jókaiék házába. A nyestmuff már egy kissé szét volt szaggatva, mert széjjelszedték, hogy ne lehessen ráismerni, de komoly baja nem történt.

Bevezették a tetteseket az ebédlőbe, hol Jókai éppen reggelizett.

— Miért loptad el a muffot? — kérdezte Jókai.

— Kérem, köllött — valamit akartam érte kapni.

— Vamit akartál kapni? Hát azt megkapod, adta himpellérje. — Ezzel egy jó nyaklevest lekent a legénynek. A legény erre elszontyolodott és siránkozó hangon mondta:

— Ne tessék nagyon haragudni, a tutajon jötünk, a krumpli elfogyott, én azt mondtam komámnak, hogy maradjon, őrizze a tutajt, én meg bejöttem körülnézni a városba. Hát úgy bementem aztán a kocsmába. De csak széjjelnézni, mert már egy garasom sem volt. Aztán most sincs. A muffot eladni nem tudtam, mert ez a vénasszony, meg a rendőr úr máris nyomomba jöttek. Aztán most se ennivaló, se a komám nem tudja a tutajon, hogy meddig kell várni, legjobb volna meghalni. Én mondtam a komámnak, még fenn a hegyek között, hogy tutajos embernek nem való nagyváros, de ő nem hallgatott rám, most aztán mehetek miatta a kóterbe...

Jókai hangosan felnevetett. Ezzel a legény megnyerte a csatát.

— Hát aztán hol várakozik a komád rád?

— Lent a Csepel szigetnél, oda nyomtuk ki a tutajt. Ezóta már vár, de hát ha én nem eszem, ő sem eszik. Majd többet nem akar legalább eljönni fentről!

Jókai elővett egy forintot, odaadta a legénynek:

— Nesze, ezért vegyél magadnak, meg a komádnak szalonnát, meg cipót. Aztán menjetek haza. Ha nyestet akartok, fogdossatok elevent az erdőbe, de ne a muffskatulyából.

A rendőr elment, most már csak a házmester maradt ott a legénnyel.

— Hát ezzel a tutajossal mit csináljak uram?

— Rakd ki a kapun — mondta Jókai.

Erre a házmester fülönfogta a legényt, elvezette a kapuig, ott úgy megindította, hogy kilódult a utca közepére. De nevetett és feltápáskodott, első útja a kocsmába vitte. Rendelt magának szalonnát, kenyeret, meg pálinkát — a koma az még várhat, ha kórog is a gyomra — őrizze csak a tutajt. Ő pedig vidáman falatozott és eldicsekedett a kocsmárosnak:

— Micsoda úriembereknél voltam. Az a nagyságos úr adott egy olyan pofont, hogy a szemem is szikrázott, az a drága házmester úr meg a kapunál úgy megcsapott, hogy az utca közepére repültem. Sohasem felejttem el őket. Nagyon, nagyon finom emberek...

KETTŐS HANGVERSENY.

Bizony ennek közel hatvan éve már, akkor még kint laktunk a Jókai-házban. A házban két lakás volt; egyik a kaputól balra a Jókaiéké és egy kisebb a kaputól jobbra, ahol mi laktunk. Főmulatságunk az udvar volt, nekünk gyerekeknek, ahol egy kisebb kert zöldelt, közepén a kertajtó előtt kút állott, hátrább a fáskamra és az istálló, de abban nem álltak lovak; ajtaja is állandóan tárva-nyitva volt, talán becsukni sem lehetett, úgy meg voltak dagadva a sok esőtől oldalai. Az udvaron baromfiak tanyáztak, de az urak, a nagy newfoundlandi kutyák voltak, szám szerint hatan, amelyek zsarnoki hatalommal uralkodtak udvarbirodalmukon. Jaj volt annak, akit ők elcsíptek, vagy sarokba szorítottak, legyen az barát vagy ellenség, mindenkinek az ő kutya-hadosztályuk előtt kellett elvonulni, aki csak Jókait felkereste.

Ebben az időben történt a nagy szegedi árvíz-katasztrófa, mely megdöbbentette nemcsak a mi hazánkat, de megrázta az egész világot. Mindenütt segélyakciók indultak meg. Gyűjtések, jótékony esték, színi-

előadások, hangversenyek. Így került akkor le Liszt Ferenc Budapestre, hogy az árvízkárosultak javára hangversenyezzon. A műsor főérdekessége természetesen az ő fellépte volt. A hangverseny úgy volt rendezve, hogy ő zongorán kíséri Laborfalvy Róza szavalatát, aki Jókai Mór *A holt költő szerelme* című versét adja elő. A terv nagyszerű volt, csak meg kellett valósítani. Először is próbákat kell tartani. Ilyen próba útján került Liszt Ferenc, a stációutcai házba.

A legnagyobb gondot a hat kutya, Szeliman, Szelim, Ozman, Szulejka, Hadzsi és Nero elhelyezése okozta. Minthogy az istálló ajtaját bezárni nem lehetett, azért úgy döntöttek, hogy a fáskamrába lesznek internálva, annak jó az ajtaja és lakat is van rajta. A házmestert bízták meg a dolog végrehajtásával. Csakhogy ez nem volt olyan könnyű, mint ahogyan elképzelték, mert amint egyik kutyát betuszkolták a fáskamrába, a többi rút cselt sejtven, menekülni kezdett a nagy udvaron, ha pedig nem a legnagyobb óvatossággal nyitották ki a fáskamra ajtaját, akkor már bezárt kutya kiugrott és sebes vágatással futott végig a nagy udvaron. Szegény Kósa házmester erősen megizzadt, míg be tudta, terelni mind a hat kutyát az elzárt helyre. Azok persze csaholtak, torkuk teljes erejéből, úgyhogy még soha olyan lárma nem volt azon az udvaron, mint éppen akkor, a csendteremtés idején! Mindegy — a parancs végre volt hajtva! Csakhogy parancsolni csak élő lénynek lehet, de deszkaszerkezetnek soha! Márpedig a fáskamra deszkából volt és abban a pillanatban, mi-

kor Liszt megérkezett, a szokatlan hangokra, a hat kutya együttes erővel nekiugrott a fáskamra oldalának, mire az nagy recsegéssel kidőlt, erre aztán a felszabadult hat kutya, rohant a vendég felé. Szerencse, hogy akkorra bekerültek a folyosóra és annak az ajtaját be lehetett zárni. De most új kérdés merült fel, hová lehet csukni a kutyákat. „A konyhába!” — hangzott a parancs. És a házmester és a cselédek legyenek velük, talán akkor csöndben lesznek. Ez fényesen be is vált egy ideig — egy ideig, mondom. Amíg beszélgettek a szalonban. De mikor a zene megszólalt, akkor ezekre az ismeretlen hangokra, a konyhában táborozó kutyák is megszólaltak, mégpedig ők is, hogy úgy mondjam ismeretlen hangon. Ui-ui-uiu-uú!

Liszt megállt, csend lett. Mikor ő elkezdte verni a zongorát, a kutyák is elkezdtek vonyítani... A nagy művész megjegyezte: „Sonderbahre Thöne!” (Csodálatos hangok.) De azért végigpróbálták a hosszú verset. A próba után Liszt kocsit kért. A házmestert bízták meg, hogy hozzon egy kétlovas kocsit. De ebből lett a tragédia. Mert amint az erős férfi kiment a konyhából, a cselédlányok nem bírtak többé a hat hatalmas állattal. És a dolog vége az lett, hogy éppen akkor, mikor a házmester jelentette: „A kocsi előállt!” és Liszt méltóságteljes léptekkel megindult a kapu felé, a hat hatalmas kutya kitörte a konyhaajtót és sebes vágatva rohant a reverendás idegen úr után. Szerencse, hogy a házmester nem vesztette el lélekjelenlétét, hanem Lisztet siettetette, nagy versenyfutás után Liszt beugrott a fiakerbe, a házmester pedig rákiáltott a kocsisra:

„Hajtson!“ És az vágatva elrohant. Így aztán simán folyt le a „Holt költő szerelme“ próbája! De azt hiszem, Liszt Ferenc is visszaemlékezett rá élete végéig, úgy ahogy mi sem felejtjük el soha azt a nevezetes próbát, amelyen Labofalvy Róza szavalt és Liszt Ferenc zongorázott!

JÓKAINÉ RUHÁI.

Tarka selyemsál borítja egyik asztalonat. Szép sárga, élénk alapszíne van, kelet szindús virágára emlékeztet, valószínűleg indiai eredetű. Ugy megszoktam, hogy el se tudnám képzelni szobámat anélkül, hogy ez a sál ott legyen a kerek asztalon. Gyermekekorom óta mindig emlékszem rája. Sőt arra is, hogy miként került a házhoz.

Édesanyám, Jókainé Laborfalvy Róának mindenben segítségére volt, hiszen voltaképpen az nevelte, mert tizennégyéves korában elhozta Komáromból és maga mellett tartotta, míg anyám férjéhez nem ment, sőt még azután is, mert hiszen egy házban laktunk évekig; mindaddig, míg a Baross-utca kiszélesítése miatt, le nem bontották a „sárga házat“, Jókai híres házat. Ez az indiai sárga sál még a Stáció utcában került hozzánk, egy karácsony estéjén.

Sohasem felejttem el, akkor már nyolcéves lehettem. A karácsony mindig nagy ünnep volt a mi szelmünkben, nemcsak azért, mert ajándékokat kaptunk, hanem azért is, mert Jókai és Laborfalvy Róza a szent estét, mindig nálunk töltötték. Így történt, hogy fagyujtáskor megérkeztek és mikor kiosztották az ajándékokat, Jókainé Laborfalvy Róza egy csomagot

adott át anyámnak. Az kibontotta s abból buggyant elő ez a ritkaszép színkeverékű indiai sál. Anyám alig tudott szólani a meghalottságtól, csak úgy hebegte:

— Ez igazán több, mint amit érdemlek!

— Dehogy több, dehogy több, te mindent megérdemelsz tőlem, mert soha olyan hű támaszom, mint te, nem volt az életben!

Anyám megcsókolta Laborfalvy Róza kezét, aztán asztalhoz ültünk és ott Jókai beszélte, hogy jön a király Pestre, de nemcsak ő, hanem a királyné, sőt Radolf trónörökös és Stefánia főhercegnő is, nagy estély lesz a Karácsonyi-palotában és ők meg vannak híva. Ekkor odafordult Jókainé Laborfalvy Róza anyámhoz:

— Na, Jolánka, most lesz ám dolog. Kell ruha az estélyre, de kell ruha a színházhoz is, mert két új szerepem lesz és mindenikhez kell egy-egy! A szövete-
ket már megrendeltem, holnap meg hozzák, gyere át, aztán azonnal munkához látunk!

Ugy is lett. Édesanyám már reggel hat óra előtt átment Róza nénihez, mielőtt a varrónő megjött, aki jóformán csak kisegítő volt. Anyám szabta a szöveteket és varrta, himezte. Csak csipkét nem tudott készíteni. azt úgy kellett hozatni, drága pénzen venni. Laborfalvy Róza sokalta is rá a pénzt, meg is jegyezte:

— Hej, Jolánka! Csak a csipkekészítés módját el tudnánk tanulni!

Anyám nem szólt semmit, de a következő évben, mikor édesatyám Tisza Kálmánnal Osztenében járt

fürdőzni, hozatott édesapámmal csipkeverő-vánkost és mintákat Belgiumból, aztán nekiült és saját szorgalmából megtanulta a csipkeverést. Az első széles csipkét természetesen Jókainé Laborfalvy Róza kapta ajándékba. Nagyon tetszett neki, megsimogatta édesanyám arcát és azt mondta:

— Te mindent tudsz, amit akarsz, de akarsz is és ezért el is érsz mindent. És megérdemled! Te tudod, mi a munka és azért becsüllek!

Sokszor, sokszor láttam őket együtt, mikor dolgoztak, szabták a ruhákat és varrták aszerint, amint színházba vagy estélyre kellett. Dolgoskezű és nagyon jólelkű lények voltak ők. Sok-sok év elmúlik, míg születnek hozzájuk hasonlók!

A legnagyobb események egyike 1883-ban volt, mikor Jókainé Laborfalvy Róza ötvenéves jubileumát ünnepelte. Ő először 1833-ban lépett a „világot jelentő“ deszkákra. Jókainak első regénye 1843-ban jelent meg és így esett az érdekes jubileum, hogy mikor Jókainé Laborfalvy Róza ötvenéves jubileumát ünnepelte, ugyanakkor a férj, Jókai Mór, a negyvenéves írói jubileum dícsőségét élvezte. Nagy idők voltak ezek, de nagy emberek voltak ők is. Rájuk szabták, ügylátszik, a közmondást: „Nagy idők — nagy emberek!“

A jubileum országos ünnepély keretében zajlott le. Sokáig folytak rá az előkészületek, hogy az ünnepélyek méltók legyenek. A legnagyobb ünnepély természetesen a Nemzeti Színházban volt, amelynek Jókainé örökös és tiszteleti tagja volt. Nagy gondot okozott a darab ki-

választása, hogy melyik híres szerepét játssza el, még egyszer utoljára — a magyar közönség előtt. Szó volt a Stuart Máriáról, Thisbe szerepéről Hugo Victor Angelójában, de végre is Shakespeare Coriolanusában állapodtak meg, amelyben a Coriolanus anyját játszotta. Coriolanus Nagy Imre volt, a Nemzeti Színház akkori nagy színésze. A dolog így rendben volt, de most ruhát kellett csinálni Jókainé számára. A színházi szabó ki is jött, hogy segítkezzen, de Jókainé visszaküldte azazal, hogy csak akkor jöjjön, ha ő hivatja. Azonban rögtön üzent édesanyámnak:

— Na, Jolánka, most segíts! Segíts az utolsó ruhát megcsinálni!

Anyám megjegyezte:

— Színpadra utolsó, de másmilyent még csinálunk jó néhányat!

Másnap nekiláttak. A színházi jelmeztárból hoztak mintát és dolgoztak éjjel-nappal. Nyolcéves gyerek voltam, de még ma is látom annak a tógaszerű tunikának sötétbarna színét, amelynek szélét jó anyám selyem virághímzéssel díszítette. Bizony akkor eldolgozott késő éjjelig, csakhogy Volumnia öltönye minél szebb legyen. Szép is volt, érdekes és nemes egyszerűségű. Mikor Jókainé felpróbálta, nagyon, de nagyon örült neki, meg is csókolta anyámat és azt mondta:

— Te igazán angyal vagy!

És a forró színpadi estén, amelyen ötven évi színészi jubileumát ünnepelte, abban a ruhában búcsúzott a közönségtől, amelyet az én jó anyám varrt neki, az ünnepelt, nagy színésznőnek, Jókainé Laborfalvy Rózának!...

JÓKAI ÉS A BALATON.

Alig van magyar író vagy költő, aki a magyar tengerrel, a mi páratlan Balatonunkkal ne lenne valami közösségben. A Kisfaludyaktól a napjainkban élő írókig, mindenkinek lelkét megérintette ez a csodálatos tó különös környezetével. Legérdekesebb az a viszony, amely Jókai és a Balaton között volt. Jókainak tudvalevőleg Füreden volt villája és a nyár egy részét ott élte át és számos művében szerepeltette a Balatont. A legérdekesebb az „Aranyember“-ben, a Krisztyán Tódor alakjával kapcsolatos „Rianás“, amelybe a kalandor belevész. A „rianás“ egyik legnagyobb természeti csodája a Balatonnak; amikor a teljesen befagyott Balaton jege hirtelen végigreped. A rianás hangjának csattanása messzire elhallatszik és ha közelében halász vagy szekeres ember járt légyen, feltétlenül belefullad és a „Rianás“-ba vész. Ez a rianás van leírva az „Aranyember“-ben és így Jókai volt az első, aki ezt a természeti jelenséget regénye révén a nagyvilággal megismertette.

Füreden, a Jókai-villában nagy élet volt a nyolcvanas évek elején. Laborfalvy Róza barátnéi nagy számban jöttek el pár napra üdülni hozzá. Füreden nyaralt mindig Blaháné is, aki gyakran átjött Jókaiék-

hoz. Abban az időben még tele volt a Balaton rákkal, sajnos, azóta teljesen kipusztult. Jókai nagyon szerette a rákot és ma is emlékszem, mikor egy nap jelentették Jókainénak:

— Egy cigányasszony van itt, hozott egy véka rákot!

— Adjatok neki egy hatost (tíz krajcár) — hangzott a válasz.

No, de hol van az az idő, mikor tíz fillérért vékaszámmra lehetett rákot venni? Volt — nincs. Éppen úgy, mint Jókai meséi, melyeket a Balatonról mondott. Mert szeretett mesélni róla, ha kijött dolgozószobájából és leült a verandára, ahonnét messze el lehetett látni Tihany felé és ki a nagy Balaton sík vizére. Volt egy puha, könnyű kalapja, azt a fejébe húzta, nem azért, hogy a meghűléstől óvakodjék, de hogy a szúnyogok ellen védekezzék. Botját a kezében tartotta, aztán úgy beszélt. Pár elbeszélése ma is élénken az eszemben van.

A gardahalról ezt mondta:

— Tudjátok, az csapatban jön, ezüst csordában, amelytől ezüstösen felvillan a víz, csak ki kell lesni az érkezésüket, azért állítanak „strázsát“ a tihanyi hegyre, aztán, ha jönnek a gardahalak, akkor az jelt ad, felveri a községet, erre kivonulnak a falubeliek, csónakokon, ladikokon, lélekvesztőkön (már akinek milyen járműve van) és ebbe jóformán belemerik a gardahalat, amint utolérik vándorló csapatukat. Egyszer megesett, hogy szentmise volt éppen, mikor a „strázsa“ a halak érkezését jelezte. Berohant a templomba és felzavarta a népet hírhírával. Az emberek, papot, misét, szentséget, mindent otthagytak és rohantak a garda-

halak után. De póruljártak, mert hirtelen zivatar támadt, csónakjaik felborultak, a sekrestyés meg, aki szintén velük volt, belefulladt a tóba. Azóta, szentmise idején, nem szabad a „strázsá“-nak, Tihanyban riasztó jelet adni.

De legnagyobb élményem, amit tőle hallottam, a „Rémhalász“ története volt, amely így szólt:

— Siófokról jöttem a Kisfaludy-gőzösön Füredre, de útközben rettenetes vihar ért utól bennünket, olyan vihar, amelyet csak ez a szeszélyes természetű Balaton tud bemutatni. Süvöltött a szél, zuhogott a zápor, a Kisfaludy-gőzös, mint egy dióhéj, bukdácsol a habokon. Azt hittem, nem érjük el a füredi partot. Lent a hajó mélyén nem lehetett megmaradni és mind feljöttünk a fedélzetre, pedig az eső verdesett bennünket. Egyszerre csak a távolból egy fekete pontot láttam meg a vízen, amely nyílsebesen közeledett felénk. A kapitánynak mutattam a dolgot és kérdeztem, mi lehet az. Az ráirányította távesövét és kisvártatva felelte:

— Egy csónak, fedetlen fejű ember ül benne, de nem evez és mégis hihetetlen erővel jön felénk.

— Hát ez hogy lehet? — kérdeztem a kapitányt.

— Nem tudom megmagyarázni! — felelte az.

Azalatt a rejtélyes csónak egyre közeledett, a matrózok kiabáltak rá, mert úgy tűnt a dolog, hogy neki-futtatja csónakját a hajónak. De a fedetlen fejű ember nem hederített sem a hajóra, sem a matrózok kiabálására, hanem lehajtott vállal a vizet merte rendületlenül csónakjából.

— „A rémhalász!“ — kiáltott egy matróz. Hát valóban annak nézett ki. De a legfurcsább az volt, hogy

amikor egészen közelébe ért a hajónak, akkor elkezdett a hajóval versenyt futni, majd az orra elé került és átvágott a hajó előtt. Mi gőzzel mentünk, neki meg se vitorlája, se evezője nem volt, mégis sebesebben járt, mint mi. Sokáig utána néztünk, míg csak el nem tűnt a siófoki part felé. A kapitány elképedve nézett utána.

— Ilyet még soha sem láttam! És nem tudom, hogy mi lehetett. Élő ember volt, az bizonyos! De hát hogy csinálta a dolgot?!

A matrózok keresztet vetettek magukra és egyre azt mondták:

— Ez volt a „*Rémhalász*“. Mikor így háborog a Balaton és ilyen zegernye idő járja, akkor kél ő útra, hogy bejárja vízi birodalmát!

Tíz órai küzdelemmel bevergődtünk Füredre. Örültem, mikor a hajóról kiszállhattam ép bőrrel és a „*Rémhalász*“ nem vitt el magával, titokzatos csónakjával.

Másnap aztán megtudtam a rejtélyes dolog magyarázatát. Mert nagy híre ment, hogy egy boglári halász, négy mázsás harcsát fogott. De majdnem póruljárt vele, mert amikor Tihany mögött, a sekély vízben, szigonyával megsebezte, az a testébe dőlt szigonnyal magával ragadta őt csónakostul együtt, oly sebességgel, hogy azt az utat, melyet jóidőben a gőzös négy óra alatt tesz meg, az ő harcsája ebben a nagy viharban, két óra alatt tette meg, míg végre kifutott vele a siófoki homokzátonyokra, ahol aztán a segítségére siető emberek segítségével sikerült a hatalmas harcsát partra húzni...

KUTYAVÁSÁR.

Úgy mondja a közhit: „Egyszer volt Budán kutya-vásár!“. Hát ezt nem tudom, erre nem emlékszem. De emlékszem arra, egyszer volt Pesten kutyavásár és az a mult század 80-as évei elején történt, Jókai házában, az akkori Stáció-utcában. Laborfalvy Róza ugyanis nagy állatbarát volt. Mindig voltak madarak, papagályok, mátyások, fütyülő rigók, sőt gyakran mókus is a házában, de a legkedveltebb állatai a kutyák voltak. Ezek közül a hatalmas newfoundlandi kutyákat szerette legjobban. Volt is mindig a háznál egy egész sereg. Olyan dolga a királynak sem igen volt, mint azoknak a kutyáknak. Teljes szabadságot élveztek; a nagy udvaron kergetődztek, napfényben, meg a fal tövében feküdtek. Ebédre pedig bejöttek az ebédlőbe, mert nekik külön főztek. Mi az asztalnál ültünk s ettük a mi részünkre készült ételt, a kutyák tányérai meg az asztal körül voltak és azoknak Jókainé Laborfalvy Róza dobálta be a főtt marhahúst, vagy birkahúst, amelyet a vágódeszkán ő maga osztott szét részükre. Híres kutyák voltak azok. A nevük mind török eredetű, mert Jókai akkor írta a „Janicsárok végnapjai“-t. Leghatalmasabb volt közöttük Ozmán és társa Szulejka. Aztán jött Szelim, Szolimán, Ali és Aga. Ez volt az együttes. Nagy

tiszteletet tartottak, senki az udvarba bejönni nem mert, mert ezek az idegen látogatókra, huszáratlak módján rohantak rá. Híresek voltak ők messzi vidéken s abban az időben sokat beszéltek Jókainé Laborfalvy Róza kutyáiról.

Ekkortájban történt, hogy valami kutyabetegség támadt közöttük és bizony sorra hullottak szegény állatok. Először Ozmán pusztult el, nagy bánatot okozva az egész háznak. Ekkor aztán a svábhegyi majoros bejött a számárral a hegyről, a számár két oldalán két nagy kosár lógott, az egyikbe beletette a kimult Ozmánt, a másikba pedig, hogy meglegyen az egyensúly, beleült maga, így hajtotta a Svábhegyre a szamarat.

De Ozmán után elpusztult Aga is, sőt a szegény kisebb természetű Ali sem tudott megbírkózni a gyilkos kórral, még Szolimán sem tudta elkerülni sorsát, úgy-hogy nem maradt több, mint Szulejka, meg Szelim. Ekkor Laborfalvy Róza intézkedett pótlásról. Jókainak ugyan nem tetszett a dolog, mert utálta a kutyákat, mint saját önéletrajzában írja, gyerekkora óta. Amint egy kutya megnyalta a kezét, undorral kapta el és sokáig dörzsölte zsebkendőjébe.

Jókai nem tudta felesége szándékát. Egy szép napon beállított hozzá egy ember. Sárga, bő nadrágja volt, zsakettszerű viseltes kabátja, tarka nyakkendője és nagy köcsöglapja. Alázatosan tisztelgett Jókai előtt, aki éppen a nagyfolyosón ment végig, hogy szobájába menjen.

— Hát maga mi járatban van itt? — kérdezte tőle Jókai.

— Kutyákat hoztam, kérem.

— Kutyákat? — csodálkozott Jókai.

— Azokat, kérem. De milyen gyönyörű példányokat, majdnem akkorák, mint egy borjú.

Jókait bántotta a dolog, megint sok kutya lesz a háznál. Azt mondta az embernek:

— Hát ehhez a házhoz, barátom, csak egy kutyát lehet már hozni, nem négyet!

— S milyen legyen az, kérem?

— Olyan, amelyik az ittlévőket, mind fölfalja! ...

— De kérem, ezek drága, gyönyörű kutyák!

— Drágának, drágák — mondta Jókai, — mert mindig fizetni kell értük! Vagy a mészárosboltot rabolják ki, vagy a vándorlegényről húzzák le a ruhát, vagy a rendőr lábába harapnak!

Ekkorra megjelent Laborfalvy Róza is s az aztán addig beszélt, hogy milyen szép kutyákat hozott ez a kutyaakereskedő, hogy Jókai belement a dologba. Kezével legyintett:

— Nem bánom, csak ne kelljen aztán megint fizetni!

Erre azt eszelték ki, hogy az érkezett négy új kutyát, Cézárt, Nerót, Tigrist, Mohamedet összeszoktatják Szelimmal és Szulejkával, a megmaradt két kutyával. A kutyaakereskedő magára vállalta a dolgot és a négy kutyát beeresztette a két másik kutya közé. Sőt simogatta is őket motyogva:

— Brafé hundelli ...

Csakhogy ennek a simogatásnak az lett a vége, hogy Szulejka a kutyaakereskedő keze után kapott, majd nekiugrott. Erre nagy sikoltozás támadt, a cse-

lédség Szulejkát kergette, Laborfalvy Róza hangos parancsszóval irányította őket, volt kutyaugatás, sivítás, lármá, úgy hogy Jókai nem tudott dolgozni. Félbehagyta a „Janicsárok végnapjai“-t és kijött megnézni, hogy micsoda ütközet folyik ott. Akkor már a kutya-kereskedő ki volt mentve a kutyák közül és ugyancsak megtépázva állott a folyosón.

— Hát magával mi történt? — kérdezte Jókai.

— A nadrágomat tönkretették.

— Hát most mit csináljunk? — kérdezte Jókai.

— Tessék megfizetni a nadrág árát!

Jókai nevetett is, meg bosszankodott is. Odafordult Laborfalvy Rózához:

— Látod, kedvesem, kinek volt igaza?... Már megint fizetni kell a kutyák miatt!...

GYÜMÖLCSSZÜRET.

Tudvalévő dolog, hogy Jókai Mór, a költőfejedelem nagy kertész volt, amiről tanuságot tesz ő maga is a leghitelesebb módon a „*Kertészeti jegyzetek*“ c. kis könyvében, amelyben leírja ötven év tapasztalatát a kertészet terén. Abban a korban a fák és a kert kultusza, a nyugateurópai úri családnak, mintegy tradicionális kötelessége volt, mely nemzedékről nemzedékre szállt. A gyümölcsfák, a szőlő kultusza, ott élt az emberek lelkében.

Családi ebédeken, a politika után mindjárt a kerti gazdaságról folyt a szó. Így volt ez a Jókai-családban is. Nagyatyám, Jókay Károly is nagy kertész volt és svábhegyi kertünk fáinak nagy részét ő ültette, vagy nemesítette vadalanyról. Gyakran hozott oltóágakat öccsének, Mórnak kertjéből, amely szintén ott volt a Svábhegyen, de valamivel magasabban, mint a mi kertünk. A mi fáink még csak kis csemeték voltak, de a Jókai-kertben 30—40 éves gyümölcsfák díszlegetek már akkor, amelyeket mind az öreg Jókai maga ültetett és nemesített. Néha óriási termés volt a kertben, különösen almában és körtében. Ilyenkor Jókai maga nézte meg, mikor érett be teljesen egy-egy fa gyümölcse és aszerint rendelte el az alma- vagy a körteszüret-

tet. A szüret abból állott, hogy a gyerekeket felhívták a gyümölcszedéshez. A két gyerek pedig nem volt más, mint Lóránt bátyám és jómagam.

Valóságosan megható volt az, hogy Jókai menyire szerette Lóránt bátyámat és milyen büszke volt rá, megérezte benne a rokontehetséget. Fenn is tartott számára minden gyümölcsöt, mégpedig három helyen, mert a stációutcai ház (Baross-utca) udvarán bécsi szederfák voltak, a füredi villában fügeállványok, a svábhegyi kertben szőlő és a ház mögötti gyümölcsösben vagy ötven nagy fa.

A stációutcai ház szederfái gyümölcsérésekor — emlékszem jól a több mint hatvan év előtti eseményre — mindig maszatosak voltunk, úgy Lóránt bátyám, mint én. Mert ez a savanyú szeder megmarja az ember kezét és foltot hagy a ruhán. Így aztán minden ilyen szedrezés után nagy mosdatás következett, melyet Laborfalvy Róza vezetett és homokszappannal súroltatta meg maszatos mancsainkat. Bizony ez a súrolás pár napra elvette kedvünket a szedrezéstől.

Már sokkal kedvesebb volt a balatonfüredi fügeszedés, mert azt az állványok mögül nagyon könnyű volt leszedni.

De legkedvesebb emlékeink a svábhegyi Jókai-kerthez kötődtek bennünket. Ez volt számunkra a gyümölcscoldorádó. Volt itt alma, körte, ringló, szilva, mirabelle, füge, dió, cseresznye, málna, egres, ribizke, eper, édes szeder, sőt még dinnye is. Benn a villában, az ebédlőben, kis asztalokon fatálcák voltak és ezeken álltak a lehullott gyümölcsök, míg a kézzel szedett gyümölcs, a nagy éléskamrába került. Valahányszor kimen-

tünk Móric bátyánkat meglátogatni, amint tehetette, kivitt bennünket a kertbe, a gyümölcsösbe. Ha ringlóérés volt, akkor az volt a kedvenc szokása, hogy a fákhöz vezetett bennünket és azt mondta:

— Az első ütés Lóránctié, a második ütés a Sanyié!

Azzal ráütött a fa ágára és a mézédess ringló földre esett, persze az első ütés mindig többet eredményezett, de az elsőség jogán bátyámat meg is illette. Sohasem civódtunk ezen. Így is jutott mindkettőnknek bőven. Soha olyan jó ringlót nem ettem azóta sem, még most is, több mint hatvan év után, a számban van az íze. Csupa nedv volt és édes, mint a méz, nem tudom, minő fajta lehetett, csak azt tudom, párját nem leltem annak mindezeideig. Jókait maga ojtotta ezeket és az ő titka volt, honnét kapta az ojtóágakat, de talán az ő édes költészetéből is beleajtott egy adagot, hogy még a gyümölcsöt is, élvezhetőbbé tegye.

Egy ilyen gyümölcszsüreten vettünk egyszer részt, a nagy szagos körtefa termését takarítottuk be és a mellette lévő citromalma és sárga aranyalmáét. Lóránt vállán rúd volt, erre aggatták a finom gyümölcsöket, fejében nagykarimás kalap. Kedves kép. Jókait Róza nem is hagyta elmúlni a kedvező alkalmat, hanem kartonlapot vett elő és megörökítette, a gyümölcszsüredő Lóránctit, egy kedves szénrajzban. Ma is megvan a csáládi képek között a hatvanéves arckép. Ezen a zsüreten történt, hogy Lóránt bátyám, mikor meglátta, hogy én felmásztam a körtefára, ő is utánam jött. A mi feladatunk volt a gyümölcszsüredőbe betenni a leszakított körte, hogy az minden ütdődés nélkül érjen földre és a

nagy éléskamra polcaira elraktározható legyen. Volt ponyva is a fa alá húzva, amelybe a fa leghegyéről lerázott gyümölcs, beleesett és így nem zúzódott össze. Nagyszerűen ment a munka és mi nagy boldogan dolgoztunk a fatetőn. Móric bátyánk alulról biztatott bennünket:

— Jól van, gyerekek, estére kaptok napszámot, aranykrajcárban!

A vígan folyó munkát, egyszerre ágreccsenés zavarta meg, egy száradó ág letört Lóránt bátyám alatt és ő zuhant le a földre, jó pár méter magasról. Dermesztő csend támadt. A zuhanás zajára Móric bácsi odarohant a földön fekvő bátyámhoz, fölemelte és gyengéden magához ölelte:

— Na, Lórántkám, mi van?

Gyöngé, síró hang tört elő Lórántból:

— Megnémultam!

— Megnémultál? Mondd még egyszer, hogy megnémultál! — biztatta Móric bácsi.

De ekkorra Lóránt bátyám már torokszakadtából ordított:

— Nem tudok szólni! Nem tudok szólni!

Móric bácsi simogatta.

— Jó, jó, csak kiáltsd, ahogy bírod, hogy nem tudsz szólni! Jót fog ez neked tenni! Mire jól kikibábolod magadat, akkorra a félelmed is elmúlik és a hangod is megcsillapul, mert most bizony még a harmadik határban is hallják, hogy te megnémultál és nem tudsz szólani!

Azzal mosolygott és megcsókolta az ő kedvenc Lóráncziját és bevezette a házba. Ott szerencsére volt

csokoládétorta, amit a szüreti alkalomra készítettek, abból levágott egy jókora darabot, odaadta Lóránt-kájának és nagy örömmel nézte, milyen étvággyal fogyasztotta el. Mikor a második tortaszeletet is megette Lóránt, azt mondta neki:

— Minden rendben van, majd ha nagy leszel és bekerülsz a parlamentbe és így fogsz ott is kiáltani, akkor még a legvadabb ellenzék is el fogja ismerni rólad, hogy: Ez aztán tud szólni...

JÓKAI ASZTALA.

Nem Jókai íróasztaláról van szó, amely mellett csodás műveit írta, hanem arról a nagy kerek asztalról, amely az ebédlőben állott. Több, mint 60 évvel ezelőtt a Stáció-utcában együtt laktunk a híres Jókai-házban szüleimmel és így gyakran ebédeltünk náluk, Lóránt bátyámmal együtt. Sajnos, azok közül, akik akkor körülülték Jókai asztalát, ma már rajtam kívül senki, de senki nincs életben. Mind elmentek. Azért idézem fel az emlékéit, mert az nem közönséges asztal volt, hanem valami csudaasztal. Valami olyan másmilyen, mint a többi ebédlőasztalok, éppen úgy, ahogy Jókai és Laborfalvy Róza is mások voltak, mint a többi emberek. Érdekesek és különlegesek. Az asztalnál érdekesek voltak az ételek, melyeket felhordtak, érdekesek voltak az emberek, akik körülülték és érdekesek voltak az állatok, melyek egyidőben, az ebédlőben, az étkezés, alatt enni kaptak. De nézzük először az ételeket. Laborfalvy Róza, korának leghíresebb tragikája, kitűnő szakácsnő volt. Ugy főzni, mint ő, senki sem tudott, sem az ismerősök, sem a rokonság között. A főzés művészetének minden titka a kisujjában volt, szakács-zeni volt és nem elégedett meg az ismert ételekkel, melyeket nagyszerűen

készített el, de gyakran új ételeket csinált. Valahonnét egyszer egy Mátyás király korabeli szakácskönyv került a házhoz. Ebben roppant dús tartalmú ételek voltak leírva. Ezek közül is elkészített egyet-kettőt. Ilyen volt a töltött malac, melyet először megnyúztak, aztán dús töltelékkel, melyben mazsolaszőlő is volt, visszavarrtak a bőrébe, aztán úgy sütötték meg. A másik híres étel volt a kacasült, amely úgy készült, hogy a kacsza belsejébe egy fürjet tettek, a fürj belsejébe egy szelet libamájat és aztán így sütötték meg a kacsát. A libamáj így átjárta a fürjet és a fürjnek zsíros teste átadta a sült kacának aromáját, ízét és frissességét. A különböző húshoz jöttek, a mégkülönbözőbb köretek, amelyekre mind nagyon nagy gondot fordított. Annyiféle gombát és oly különbözőképpen elkészítve, még sohasem láttam. Volt gomba lengyelesen, volt gomba aszpikban, volt gomba sültve, volt gomba forrázva, volt gomba morzsában kisütve. Volt olyan, mely mártásokban volt elkészítve. Csiperke, vargánya, champignon és ki tudja, hány fajta még. A levesek is nagy szerepet játszottak. Ezek között híres volt a cibere leves. Halak nagy változékban. A Dunából és a Balatónból. Aztán csík, káposztába főzve, csigák, amelyek tojással töltve kerültek az asztalra. A sülték után jöttek a tészták, de sohasem cukrászsütemény, minden háznál készült! A manduláskifli, a különböző bukták, a vaniliás perec, a Krisztus lába, — ez mandulával készült. Linzerek több változatban. Majd legfőképp, amit utoljára hagytam: fánk. Mert aki nem evett Jókainé fánkjából, az még elképzelni sem tudja, mit jelent ez a szó: fánk. Mindig maga készítette,

szitákon hozta be a kályha mellé, maga szaggatta ki őket, aztán ruhával voltak letakarva, míg felemelkedtek. A konyhában azalatt olvasztotta a zsírt és akkor egy lyukacsos főzőkanállal rakta be a süstörgő és patogó zsírba őket. Mikor aztán mosolygós pirosra sülttek, kiszedte a lábashól a fánkokat, a deszkán egymás mellé rakta és letakarta őket, hogy ki ne hüljenek. Ez a fánk igazi költemény volt. Könnyű, mint a pihe, foszlós és ízletes. Amellett a narancs ragyogó pirosságának színét viselte. Az ember szájában valósággal elolvadt, s meg lehetett belőle akár egy tucatot is enni, ez nem terhelte meg az ember gyomrát soha. Tészták után jöttek a gyümölcsök. A svábhegyi kert ringlói, körtéi, almái, szilvái, csemegezőlői, hozzá a füredi fügek dús nedvű gyümölcsei, télen pedig a befőttek sora, mégpedig a mézben főzött befőttek légiója. Közöttük a savanyú szeder, meg a dinnye, amely oly édes volt, hogy az ananással felvehetette a versenyt. De az étkezés legnagyobb szentsége a kávé volt és annak a főzése valószínű szertartás. Külön görebe volt erre Jókainénak, amely aztán egy lombikba párolta le a lecsapódó kávépárát, ám legalább másfél óráig főzni kellett. De aztán abban benne volt Arábiának minden illata és Keletnek minden fűszere. S ilyenkor mindig előkerült valami édesség is. Ezek közül a rózsalekvárra emlékszem még élénken, amely a svábhegyi rózsáliget leveleiből készült. Az édességek mellett nagy gondja volt Jókainénak az ecetekre is. Minden ecetet maga készített a háznál. Volt rózsaecet, tárkonyecet, gyümölcsecet, törkölyecet és egy csomó más, amelyek nagy üvegekben álltak elrak-

tározva az élestárban. Egyszóval: volt étel, ital s minden, ami szem-szájnak ingere...

Az asztal körül ott ültek Jókai, Laborfalvy Róza, Jókai Róza — a későbbi Fesztyné —, mi gyerekek, Loránt bátyám, meg én és egy csomó öregasszony, kivénült színésznők, Ujfalussyné, Bodorfyné, Lendvayné, koronkint Prielle Kornélia és mások. — Ezek az öreg művésznők beszéltek egész étkezés alatt, ráncos arcukból, összetöporódott ajkukról áradt a szó s lehetőleg szapultak mindenkit, aki csak élt és aki nem volt jelen. Fesztyné gyűlölte őket, Jókai elhallgatta hírházait és gyakran felhasználta pletykájukat regényeihez. Laborfalvy Róza pedig kényeztette őket, mert hízelegtek neki. De legjobban Lendvayné Hivatal Anikót, a későbbi Latkóczynét dédelgette, de ennek egy gyöngéd érzés volt az alapja, mert Laborfalvy Róza leánykorában, szerette a délceg Lendvayt, mikor aztán ő férjhez ment, Lendvay pedig elvette a filigrán kis Hivatal Anikót, Laborfalvy Róza gyöngéden és baráttan kezelte ettől fogva, Lendvay feleségét. Az asztal legismertebb alakja Ujfalussyné és Bodorfyné volt. Annyira tipikus alakjai voltak Jókai asztalának, hogy fel kell emléküket idézni. Ujfalussynéval volt nekem egy személyes esetem. Egyszer mellette ültem az asztalnál és előttünk nagy szódásüveg állott. Ebéd alatt én egyszerre megragadtam a szódásüveget és poharamba akartam fecskendezni a szódavizet. De oly szerencsétlenül tettem, hogy a pohár aljáról visszavágódott a szóda és ívalakban, teljes erővel Ujfalussyné arcába fröccsent. Csupa víz lett szegény öregasszony. Még a csuklóján levő kis érvédőkesztyűje is. Morgott is, dühöngött is,

Laborfalvy Róza rám kiáltott, Jókai csak azt mondta: „Ejnye, gyerek!” Csak Fesztyné mosolygott, csak ő volt velem megelégedve. Ebéd után meg is simogatta fejemet, — mert annyira gyűlölte ezeket a vénasszonyokat.

Az étkezés alatt folyt a szobában a többi élőlény etetése is. Laborfalvy Róza egyre parancsolt. „Törjék fel a diót a mókusnak.” „A papagájnak tegyék az almát a vasrácsába!” Ez alatt a négy nagy újfundlandi kutyának maga dobálta az ételeket a tányérjukba. Csak egy veréb, a Janesi volt szabadon a szobában. Az ott ült Jókai vállán. Néha leszállt eléje az asztalra, elcsípett egy-egy morzsát és újra visszaült Jókai vállára. Így folyt le az étkezés. De míg az étkezés ideje tartott, az alatt egyre nyílt a folyosóra vezető ajtó s egyre jöttek a különböző alkuszok. Egyik kutyát ajánlott, másik selymet hozott, a harmadik ékszer. Ezek között a leg-hűbb volt a Friedrich, aki csodálatos ragaszkodással viseltetett a Jókai-házhoz. Tizenhatéves, fiatal boltos-legény volt, mikor egy csomaggal Laborfalvy Róza házához, küldték a boltból. Ezt ő olyan megtiszteltetésnek vette, hogy azontúl hűséges szolgálja maradt, élete végéig, nemcsak Laborfalvy Rózának, hanem az egész Jókai-családnak. Amint beállított, Jókai rászólt:

— Na, Friedrich, mit hozott?

— Nem hoztam semmit, kérem állassan — hangzott a felelet.

— Ezt máт kötve hiszem — mondta Jókai —, maga üres kézzel nem jön a mi házukba!

Erre aztán Friedrich kotorászni kezdett a zsebében és előkerült egy ékszerdoboz. Jókai nem szerette az ék-

szereket, de Laborfalvy Róza mindent megvett, amit Friedrich hozott. De nem önmagának, hanem hogy elajándékozza őket. Mert csodaszive volt. Úgy adni, ahogy ő, senki sem tudott, sem előtte, sem utána.

Ilyen volt Jókai asztala, ilyen volt az étkezés a Stáció-utcai Jókai-házban. S ez így folyt napról-napra, mindaddig, amíg tavaszérkezéskor ki nem költöztek a svábhegyi villába, ahová utánuk vándoroltak az öreg színésznők éppúgy, mint a különböző alkuszok, hogy a nyaralóban folytassák ezt az érdekes életet.

A SVÁBHEGYI NYARALÁS.

A Stáció-utcai ház ebédlőasztal-társasága, amely Jókai és Laborfalvy Róza körül gyült össze, május végén költözött ki rendesen a svábhegyi nyaralóba Jókaiék után. De ezekhez csatlakoztak még azok a vendégek is, akik gyalogszerrel kirándultak a Jókai-viláiba. Ezek a vendégek rendszerint a délelőtti folyamán úgy tizenegy óra körül érkeztek a városból, mint ők mondták, „egy kis friss levegőre“ jöttek, de ami aztán magával hozta azt, hogy ott marasztalták őket ebédre. Persze ki voltak fáradva, éhesek is voltak, mert leginkább a Krisztináig jöttek az omnibusszal, onnan gyalogoltak fel, vagy pedig a lóvonattal mentek ki a városmajori fogaskerekű állomásig s onnét a gőzvonat puffogtette fel őket a hegyre. Ezek között a svábhegyi vendégek között a legeredetibb alak volt a Bodorfy pár. A férfi és az asszony. Külön típus mindegyik és külön érdekesség mindegyik. Bodorfy basszista volt az Operánál, felesége pedig a hű hitestárs, aki egy percig sem tágitott férje mellől. A Jókai-háznál úgy hítták őket: „Bodriék!“ Ennek a házaspárnak közös szenvedélye volt: az egészség. Egészségcsöszök voltak, akik mindenre vigyáztak, ami esetleg megárdhat szervezetüknek.

Bodorfy magastermetű volt, hatalmas mellkasú, érdekes fejű ember s mire felért a villába, a kánikulai hőségben valósággal csorgott róla az izzadság. De lehetett őmiatta, még 40 fokos meleg is, azért a torka akkor is be volt kötve, mégpedig nem egyszerű selyemkendővel, hanem egy hatalmas női tarka plaiddel. Jókait mikor meglátta, a nagy melegben izzadó, hatalmas termetű, bekötött nyakú embert, elnevette magát:

— Na, a torkodat ugyan jól bedunsztoltad, jó, hogy vaskályhát nem raktál rá, ebben a hőségben.

Bodorfy legyintett:

— Nem baj, csak hadd legyen meleg, de az én torkom kincsesbánya és az ilyen kincset takargatni kell, mert ha ez egyszer elvész, ennek az értékét ugyan semmiféle doktor nem tudja többé visszahozni. Én a torkomból élek s addig élek, amíg a hangom él!

Vigyázott is magára, ahogy csak lehetett. De mindennél jobban vigyázott rá Bodriné. Addig semmiféle folyadékot, nem volt szabad Bodrinak lenyelnie, amíg Bodriné meg nem kóstolta, hogy nem hideg-e, megvan-e a kellő hőmérséklete, nem árt-e a hangszálaknak. Az ételt meg megfújta férjének, nehogy a forró leves megégesse a torkát. Az ablakokat mindjárt becsukta a szobákban, nehogy légmozgás támadjon, amely férje hangszálait tönkreteszi. Nehéz vendégek voltak, de mulatságosak. Egyszer egy júliusi napon kint is aludtak hársvirágzáskor, mikor a híres füredi hársak nyíltak a Jókait-kertben. Bodriék egész nap a hársak alatt tanýázták és szívták magukba, a hársvirágok édes illatát. Úgy tervezték, hogy estefelé mennek vissza a városba. De egy hét múlva majd újra kijönnek. Bodriné indulás

előtt egy félórával, fel- s alá sétált a hársak között és hápogva lélekzett. Folyton kinyitotta meg hirtelen becsukta száját. Mi gyerekek megijedtünk a szokatlan látványtól s befutottunk a házba s jelentettük: „Bodri néni fuldoklik!“ Nosza, volt riadalom. Jókai személyesen jött ki és odasietett Bodrinéhez.

— Na, mi baj? — kérdezte.

— Semmi — felelte az.

— Hát akkor miért tátogat, ilyen furesán?

— Ja kérem, — szólt Bodriné szomorúan — nekem be kell mennem abba a fülledt városba, ahol megszorult a levegő, hát azért most hirtelen, egy hétre való levegőt gyűjtök a tüdőmbe.

Jókai elnevette magát.

— Ejnye, mért nem hozott inkább befőttes üvegeket és aztán abba raktározná el, télire a hársfa ilatát!!!

— Hát azt is lehet? — kérdezte Bodriné.

— Mindent lehet, amit az ember el tud képzelni.

S a következő héten Bodriné csakugyan beállított nagy befőttes üvegekkel és sorba lerakta azokat a hársfák alá, hogy aztán gondosan bekötözve, bevigye télire a kamrájába.

De a svábhegyi nyaraló legnagyobb látványossága a baromfiudvar volt, ahol a legkülönbözőbb szárnyasok között gyöngytyúkok tanyáztak. Ezek a gyöngytyúkok rettenetes hangon kiáltoztak. Repedt fazék és a bádoggörzés keveredett a hangjukban. Recsegett tőle az egész kert. De senkisémm mert szót emelni ellenük, mert ezek voltak Laborfalvy Róza kedvenc madarai. Ha a majó-

rosné egy-egy gyöngytyúktójást tudott beszolgáltatni, azonnal jutalomban részesült. Ezt a gyöngytyúktójást aztán Laborfalvy Róza, sajátkezüleg főzte meg a regelihez. Mindig örömmel jelentette:

— Móric, ma gyöngytyúktojása van!

Jókai ekkor már legalább három órát dolgozott, mert ő, öt óra előtt kelt és a reggelit csak nyolc órakor hozták be. De aztán volt bő reggeli. Bivalytej, kecsketej, tehéntej, mert teheneket is tartottak. Ezeknek a gondozása a majorosra volt bízva. A baromfiudvar meg a majorosné hatásköre alatt állott. Volt is dolog, lótás-futás egész nap a háznál.

A legsikerültebb alkalmazottja Jókainak, Johann volt. Ez olyan mindenesféle volt, kocsis is, kertész is, kifutó is. Tipikus sváb. Amellett ravasz, furfangos és kapzsi. Sok történet fűződik személyéhez. Utálta a házhoz járó vénasszonyhadat s ha csak tehette, ártatlan arccal huncutságokat követett el ellenük. Persze ilyenkor adta az ügyefogyottat és roppant csodálkozott, hogy miként eshetett meg a dolog. Ha a körterázáshoz kijött egy ilyen vendég a nagy fa alá, és Johann fenn volt a fán, egy szotykos körte egészen bizonyosan úgy esett le, hogy az összefecsegtette az öregművész nő ruháját. Ha pedig szüret idején kijöttek a présházba mustot kóstolni a taposó kádhoz, arra is megvolt Johannak a találmánya, mert biztosan úgy taposta meg, azon az oldalon a kádban a szőlőt, hogy a leve legalább is szemmen fröccsentette, a lehajló öregasszonyt. Mire aztán Johann csodálkozott ámulva, és sapperlot, sapperlot-ot mondogatott.

De egyszer Johann is ráfizetett furfangjára. Ez a 70-es évek végén volt, mikor kolerajárvány lépett fel Magyarországon. Mindenki arról beszélt, mindenféle intézkedést megtettek a járvány terjedésének megállítására. Emlékszem, nekünk is minden étkezés előtt karbólos vízzel kellett, megmosnunk kezünket és karbólos mosogatóronggyal törölték meg, az evőeszközöket. Egy délután Jókai rosszul érezte magát. Szédülést, émelygést és görcsöket érzett. Beült szobájába és szomorúan gubbasztott ott, nem tudta, nem kolerája van-e. Az egész ház szörnyű félelemben volt, hogy nem lesz-e baja Jókainak. Néma csönd honolt a házban. De úgy hat óra tájban jelentették neki, hogy Johannon kiktört a kolera és ott fekszik a prэшáz előtt a földön. Erre Jókai összeszedte magát és kisietett az udvarra. Johann tényleg ott fetrengett a földön, összehúzódva, szeméi kidagadtak, arca piroskék volt és összehúzódva nyögött. Jókai föléje hajolt:

— Na mi baj, Johann? — kérdezte.

Erre Johann megszólalt:

— Donnerwetter paraplu! Vivat Blaumontag!

— Mi vivat? — kérdezte Jókai.

— A törkölypálinka Vivat! — felelte Johann és cihelődött, hogy talpraálljon. De ekkor már Jókai halatlan haragra lobbant, amilyenre életében nem sokszor:

— Adta gézenguza, nem vagy te kolerás, hanem részeg, mint egy disznó!

— Nem, instálom, — erősítgette Johann — csak kifőztem a törkölypálinkát a prэшházban,

— Megittad, gazember! — kiáltott rá Jókai, s ezzel fogta a kezében levő meggyfabotot s elkezdte püfölni, teljes erejével Johannt. Johann zsíros nadrágja akkorákat puffant az ütésekre, mint egy kis pisztoly-lövés. Ő meg torkaszakadtából ordított, mire aztán felesége kijött a lakásból és betámogatta a szobába. Ruhástól rádőlt az ágyra és menten elaludt. Neki nem történt semmi baja, — csak Jókai kezében törött el a meggyfabot. Azzal visszament szobájába. Laborfalvy Róza aggódva ment be hozzá, hogy nem ártott-e meg neki az izgalom. De Jókai akkor már jókedvű volt és egészséges és nevetve mondta feleségének:

— Kivertem Johannból a kolerát, ez a kis testgyakorlás pezsgésbe hozta a véremet, s ezzel kivertem magamból is a betegséget. Úgy látszik, feltaláltam a kolera elleni legbiztosabb gyógyszert — a meggyfavesszőt! Mindig mondtam, hogy a természetes gyógyszerek a legjobbak.

LÓRÁNT ELSŐ SZÍNDARABJA.

Többen kérdezték tőlem, hogy lehet az, hogy Lóránt, aki soha színdarabot nem írt, egy olyan drá-mával állt elő, amely a Nemzeti Színház műsorának maradandó értékévé lett. Érdeklődtek, írt-e azelőtt is színdarabot? Kis gondolkozás után azt válaszoltam a kérdezősködőknek, hogy — írni nem írt, de csinálni, csinált!

— Hogyan lehet az? — kérdezték.

— Azt is megmondom — feleltem. — Csakhogy ez a darabcsinálás nem mai keletű, hanem annak már 63 esztendeje. Akkor mind a ketten gyermekek voltunk és szüleinkkel kint laktunk a stációutcai Jókai-házban. Lóránt bátyám kilenc éves volt, én hat éves. Játéksze-reinket közösen használtuk. voltak kirakókockáink, amelyekből színházat építettünk. Egy lécz zárta be a színház tetejét, a függönyt pedig, valamint a díszleteket, az akkori lapok képes illusztrációi képviselték. A sze-replők pedig úgy készültek, hogy mikor Jókai élelappja, az „Üstökös“ kiadta a „Kakas Márton“ arcképcsarno-kát“, amelyben nagyon szép rajzok és karikaturák vol-tak, mi azokat kivagdostuk, lábaikra parafadarabokat tettünk, a nyakukra pedig drótot akasztottunk. Aztán így hoztuk be őket a színpadra. Volt nekünk minden

szereplőnk: huszárok, krinolinos dámák, de megvoltak nagyjaink is: Kossuth, Széchenyi, Petőfi. Ezekhez aztán mi készítettük a darabokat. Leírva nem volt abból egy szó sem, hanem úgy mondtuk a szöveget, ahogy eszünkbe jutott, mikor egy-egy szereplő föllépett. Ez volt az igazi „commedia dell'arte“. Persze minden előadásra új darab született. Szüleink nagy érdeklődéssel nézték játékunkat és sokat beszéltek erről, a földszinti ház másik oldalán lakó Jókainak és Laborfalvy Rózának. Először Laborfalvy Róza figyelt föl a dologra s azt üzenté, hogy egyik este átjön megnézni játékunkat. És ha jól viseljük magunkat, akkor áthozza a keresztapát is (mi így hívtuk Jókait, mert ő volt mindnyájunk keresztapja). No hiszen volt erre készülődés. Elhatároztuk, hogy díszelőadást rendezünk. Lóránt kiválogatta az alakokat, magának tartotta Kossuthot, meg Széchenyit, nekem meg odaadta Petőfit: „Ez te leszel!“

Erre én szipogni kezdte: — Én nem leszek Petőfi!

— Hát mi akarsz lenni?

— Az, ami a kezédben van.

— Azt nem adom! Ez Kossuth meg Széchenyi. Az én akarok lenni!

— Te mind a kettő akarsz lenni?

— Igen, mind a kettő, én akarok lenni!

Nekem sem kellett több. Erre éktelen bögésbe törttem ki. Még szegény apám is abbahagyta munkáját, pedig a „Hon“ számára írta vezércikkét és kijött megnézni, hogy mi van a gyerekszobában. Történetesen Jókai Róza (a későbbi Fesztyné) is odaát volt minálunk és az rám is szólt:

— Na te nagy bögönc, mit muzsikálsz?

Én síró hangon dudáltam:

— Lórántka kettő akar lenni!

Szüleim előtt Lórántka mentegetődzött:

— Odaadtam neki Petőfit, de az nem akar lenni.

— Apám megkérdezte, hát milyen szereplő van még?

— Itt van a garabonciás! — Azt azonnal odaadta a kezembe s azt mondta: — Na látod, te Garabonciás leszell!

Valóban este átjött Laborfalvy Róza és magával hozta Jókait is. Lóránt volt a kedvence. Megsimogatta, megcsókolta, aztán azt kérdezte:

— Na Lóranci, mit csináltál?

— Színdarabot csináltunk!

— Nagy emberke vagy te, aztán mi a címe a színdarabodnak?

— Szabadság, vagy a pénz tündére! — Nagy nevetés kísérte Lóránt szavait, mert hiszen a cím veszedelmesen hasonlított a „Csizmadia és a kéjgáz“-hoz. Mindenki nevetett, az egész hallgatóság, amely azalatt leült a színház elé, az odakészített székekre. Jókai is mosolygott, de azért azt mondta:

— Mulatságos, amit mond, de azért van benne logika. Mert a pénz tényleg megadja a szabadságot s amellet tündér is, mert sok pénzzel, olyan vágyakat is meg lehet valósítani, amelyeket a napi küzdelmet vívó ember, tündérálomnak képzelt! Na de kezdjük az előadást!

Ekkor én elővettem a csöngetyűt, amivel reggelenkint a szemetesnek szoktak csöngetni és Lóránt felhúzta a függönyt, vagyis a színes képet, elhúzta a színház bejárata elől.

Először ő lépett föl. Megfogta a drót felső részét és bevezette a papíralakot a színpadra, aztán azt mondta: — Én vagyok Kossuth Lajos, éljen a magyar szabadság! — Ezután egy másik alakot is bevezetett a színpadra:

— Hát ez ki? — kérdezte Jókai.

— Ez Széchenyi!

— Hát az mit mond?

— Az nem mond semmit!

— Nem mond semmit? — mondta Jókai. — Csak ott áll a színpadon egész idő alatt? Hát mit csinál?

— Gondolkozik! — felelte Lóránt.

— Hát ezt jól megszerkesztetted, — mondta Jókai és megcirógatta Lórántot. De erre az én türelmem is elfogyott. Rettenetes erővel elkezdtem bögni. Azt mondták, olyan kitünő hangskálám volt, hogy a legmagasabb regisztertől, a legmélyebb böggőhangokat is utánozni tudtam. Jókai Róza fel is kiáltott: „Jezzus, ez a böggőmasina megint muzsikál!“ Jókai felém fordult:

— Na mi baj, Sándri-Bándri?

— Most én jövök.

— Hát te mi vagy?

— Én Garabonciás vagyok!

— Úgy? Egyszóval csavargó vagy? Aztán hová csavarogsz?

— Messze!

— Na aztán, ha hazajössz, majd mesélsz nekünk.

— Én most akarok mesélni. — Ebben a pillanatban újra bögni kezdtem, de Laborfalvy Róza megoldotta a helyzetet és cukorkákkal kínált meg bennün-

ket. Ez volt az egész előadás fénypontja. A végén még Széchenyi is megszólalt Lóránt hangján és azt mondta Kossuthnak:

— Nincs igazad!

Ezzel be volt a darab fejezve. Jókai el volt ragadtatva, olyan jól mulatott, nagyon kedvesen magához ölelt mindkettőnket és azt mondta:

— Igazán kár lett volna ezt elmulasztani. Olyan szép színdarabot csináltatok. De Lórántka te nehéz feladatot vettél magadra, egyszerre két alak voltál. Kossuth, meg Széchenyi.

— Magam választottam őket.

— Na hát, ha magad választottad, — mondta Jókai — akkor csak kövesd is mindig az ő példájukat. Aztán majd ne csak ezen a kis színpadon, de kinn az élet nagy színpadán, is játszd mind a kettő szerepét.

*

Ennek 63 éve. És Lóránt kikerült az élet színpadára, s Kossuth után pénzügyminiszter lett ő is, ő is meg akarta menteni a magyar pénzt, hogy a koronát felemelve, a leszakadt részek lakosságát a magasabb pénzegység révén, így visszahozza. Tervét elgáncsolták s akkor ráborult Széchenyi önmarcangoló lelki borúja és évekig kínlódott szörnyű gyötrelmek között. Mikor Amerikában ott szónokolt a Waldorf Astoriában és Edison is sürgönyileg üdvözölte, szónoki sikeréért, akkor megint Kossuthot játszotta, akit gyermekkorában ő vezetett be a kis színpadra. Azóta ő is elment, az ő halhatatlan nézője elé és nem játszik már itt közöttünk, csak nevével játszik az emlékezet.

JÓKAI, A SZERKESZTŐ.

A legelső nagy elterjedésű napilap szerkesztője Magyarországon Jókai Mór volt. Ez volt a híres „Hon“. Ebbe írta Jókai folytatásokban világhíres regényeit. Vezércikkírói voltak Hegedüs Sándor, Csernátoni, Visy Imre, aki később a „Hon“ megszűnése után, a Jókai főmunkatárssága alatt megjelenő „Nemzet“ című félhivatalos lap szerkesztője lett. Gajári Ödön is ennek a lapnak a kötelékébe, tartozott később.

A 70-es években a Honnak 8000 előfizetője volt, ami abban az időben hihetetlen nagy számnak látszott. Nagy része volt ebben, annak a létrejött politikai fúzió-nak, mely Tisza Kálmán stabil kormányzását megteremtette, de nagy része volt ebben annak is, hogy Jókai, aki akkor állott népszerűsége tetőpontján, rendszeresen dolgozott a lapba, írt regényt, tárcacikkeket, rajzot, politikai karcolatokat, — s ha kellett — néha-néha még vezércikkeket is. De a „Hon“ mellett akkor szerkesztette Jókai még az „Üstökös“-t is. Ez volt az első humorisztikus lap Magyarországon. Jókai rengeteget dolgozott, csak úgy ömlött pennája alól a kézirat. De nagy szükség is volt erre a lapoknál, mert a szerkesztőségi tagok hamar rájöttek arra, hogy Jókai áldott, jószívű ember, aki nem bünteti meg a munkatársak hanyagságát. Ennek aztán az lett a következménye,

hogy a lapoknál akkor dolgoztak a munkatársak, amikor kedvük volt hozzá. A korrektor, akinek hajnalban kellett volna átnéznie lapzártá előtt a kefelevonatokat kutyanyelveit, akkor már legfeljebb hortyogással jelezte az asztalnál a lapzártát, de bele sem nézett a korrektúrába. Természetesen ennek a következménye az volt, hogy a legképtelenebb sajtóhibák Jókai lapjában jelentek meg. Jókai ilyenkor aztán szörnyű haraggal rontott be a szerkesztőségbe és rendes káromkodását ezzel a megszokott mondattal kezdte:

— Hogy a Krisztus pofozza fel mind a két tenyerével a korrektort, vagy a metlőrt, vagy az éjjeli szerkesztőt, aszerint, hogy kire esett a gyanú, a hiba elkövetése miatt.

De egyszer kevésbé haragudott, mert ő ugyan azt írta a regényben, hogy „a legény erre lábait nyaka közé szedte és elindult útjára“, de ez úgy jelent meg, hogy „a legény a nyakát lábai közé szedte és úgy indult el útjára“ — de azt felelte erre, hogy majd az „Üstökös“-ben lerajzoltatja, — erre jó volt az a sajtóhiba. De akkor már komoly haragra lobbant, mikor egy másik regényében egy furcsa sajtóhiba csúszott be. Jókai szövége így hangzott: „A fiatal leány végigment a patak partján, majd felment a hídra és hosszasan és elmélázva nézett az örvény torkába és könny pergett le arcán.“ A szedő azonban „örvény“ helyett „örmény“-t szedett. Erre Jókai magához rendelte a metlőrt:

— Mondja barátom, mi a mennydörgős ménkütnézhet, egy leány, az örmény torkában, mégpedig olyan elmélázva, hogy könnyek peregjenek le arcán? Valami csodálatos dolog volt annak az örménynek a torkában?

A mettőr szabadkozott:

— Főszerkesztő úr kérem, tegnap lakodalmon voltam.

— Lakodalmon volt? Nahát menjen fiam a pokolba, de az én regényemnek hagyjon békét.

De a sajtóhibasorozatnak csak nem akart vége szakadni. Hétről-hétre megismétlődött az. Mert a korrektor reggel felé a sok italtól, már úgy aludt, mint a bunda és világért nem nézett volna belé a kefelevonat kutya-nyelveibe. De elcsapni nem lehetett, mert valahányszor előhozták, hogy ki kell rúgni ezt a korrektort, Jókai mindig azt felelte: „Halt, nem lehet! Hat gyermeke van. Hat kenyérleső szájtól vegyem én el a mindennapai kenyeret? Vigye az ördög a sajtóhibákat. De legalább ennek a léhűtőnek a sorsa, nem nyugtalanítja a lelkemet!” Ott is maradt az élete végéig, de azért az elnézés nem javította meg, úgyhogy gyakran megesett, hogy a „Hon“ sajtóhibáját az „Üstökös“, Jókai másik lapja közölte le.

De a legpokolibb dolog, ami Jókai szerkesztői működése alatt megtörtént, az az eset volt, amikor Bécsben a nagyon, de nagyon magas felső körökben, egy szerelmi botrány történt. Nosza, ment a parancs az újságokhoz a kabinetiroda útján, hogy erről egy sort sem szabad írni. Tisza Kálmán maga kérte meg Jókait a Szabadelvű Körben, kártyaparti közben:

— Mórlickám, légy jó, intézkedjél, nehogy megjelenjen lapodban, a bécsi szerelmi botrány története, mert külön felhívást kaptam Bécsből, hogy intsek le minden lapot, hogy ne írjanak erről.

— Jó, majd vigyázunk — szólt Jókai és tovább

kártyázott. De mielőtt hazament, beszólt a szerkesztőségbe és figyelmeztette a segédszerkesztőt, hogy vigyázzanak és ne írjanak erről a dologról. Ezzel ő hazament. Igen, de 10 óra után a segédszerkesztő is hazament és átadta a lap szerkesztését az éjjeli szerkesztőnek. De viszont azt, elfelejtette figyelmeztetni, erre a dologra. És mikor közvetlenül lapzártá előtt, beérkeztek a szerkesztőségbe a bécsi estiujságok, amelyeknek az átnézése egy ujdonsült fiatal ujságíróra volt bízva, aki próbaidőre volt szerződtetve a laphoz, annak roppant feltűnt a dolog, mert egy szélsőbaloldali bécsi ujság, leírta a botrányt. A fiatalembernek sem kellett több, nekiállt és lefordította ezt a sajtó-„csemegét“ és nagybüszkén átadta az éjjeli szerkesztőnek. Az átfutotta és azt mondta: „Kitűnő!“ Erre ritkított betűkkel kiszedték és másnap a félhivatalos lapban óriási feltűnést keltve megjelent a bécsi botrány. Tisza Kálmán el volt képedve, másnap mikor meglátta Jókait, rögtön szemrehányást tett neki:

— Na, Móric, terád ugyan nem lehet számítani. Hát nem tudsz rendet tartani a saját lapodnál? Hogy megkértelek, hogy vigyázzatok erre a dologra. Kaptam egy szörnyű puccert, a kabinetirodától. Minden lap hallgatott, csak éppen a te lapod, a félhivatalos hozta a hírt, ritkított betűkkel. Úgy néz ki, mintha a kormány adatta volna le. Nem is hiszed, milyen kellemetlenséget csináltál nekem!

Jókait is nagyon bántotta a dolog. Röstelkedett is szörnyen. Rögtön abbahagyta a kártyapartiját és berontott a szerkesztőségbe. Még ilyen haragban sohasem látták.

— Úgy látszik, itt nem lehet kesztyűs kézzel szerkeszteni. Muszáj rendet csinálnom. Mert ez az Augias istállója, de most kisöpröm! Hát nem megmondtam segédszerkesztő úrnak, hogy nem szabad írni a bécsi botrányról?

— Kérem, azt az éjjeli szerkesztő adta le.

— Küldjék be hozzám az éjjeli szerkesztőt!

Az elősompolygott és a vállát vonogatta.

— Nekem egy szót sem szóltak kérem, hogy nem szabad leadni a hírt. Különben sem én csináltam, hanem az új munkatárs: Pruki úr.

— Hol van az a Pruki úr? Küldjék be hozzám.

Pruki úr kisvártatva megjelent Jókai előtt. Jókai azt kérdezte a szepegő embertől:

— Mondja, maga írta meg azt a bécsi botrányt?

— Igen, egy bécsi lap nyomán — felelte Pruki.

— Mondja fiatalember, mi köze magának ahhoz, melyik zsák hol leli meg foltját — Vagy melyik kakas hol kukorékol?

— Igen kérem, szerkesztő úr, csak hogy ez a kukorékolás nagy vihart kevert fel — mentegetődzött Pruki.

— Hát ebben igaza van, hogy vihart kevert fel ez a kukorékolás, mégpedig olyan vihart, amelyet tegnap maga még elképzelni sem tudott, mert ez végigsöpört a mi szerkesztőségünkön is és magát kisodorta innen. Isten hírével elmehet!

Ezzel a Pruki úr ügye el lett intézve. Taián ez szott át sárgába. Olyan halovány citromsárga volt, hogy ő valakit „standepede“ elcsapott, de ezt is csak miniszterelnöki parancsra tette.

KOKÓ.

Volt Jókainé Laborfalvy Rózának egy kedves papagája, úgy hívták: Kokó. Elég kalandos úton került a házhoz. Egyszer tűz volt a külső Stáció-utcában és az égő házból mindent kihordtak az utcára. Bútorokat, képeket, edényeket, madárkalitkát. Az egyik ilyen nagy sárgaréz kalitkában trónolt Kokó. A tűzhöz a környékről összesereglettek az emberek és Laborfalvy Róza is ott volt. Az ő nagy szívével rögtön a segélynyújtáshoz fogott és sorra kérdezgette a károsultakat, hogy mivel lehet a segítségükre. Itt az egyik csoportban gubbasztott, egy kendőbe burkolódzott, idősebb nő, valami nyelvmesterféle lehetett és az kérte meg Laborfalvy Rózát, hogy ha már olyan jó és segíteni akar, vegye gondozásba madarát, Kokót. Túl van a hetvenen és nem bírja a novemberi nedves levegőt. Aztán, majd ha jobbra fordul a sorsa, jelentkezni fog a madárért.

Jókainé átvette a madarat és hazavitte lakására. Sokáig várt a tulajdonosnőre, hogy majd egyszer érte jön, de bizony az nem jött. Így maradt Jókainéra Kokó, az öreg papagáj. Tolla, mint a hó, csak bőbitája játszott át sárgába. Olyan halovány citromsárga volt. Kampós csőrében volt az ereje, ezzel kapaszkodott fel fokról-fokra a kalitka águlókéin. Rettenetes hangon ri-

kácsolt, ha valakit meglátott. Csak, ha olyan ment el mellette, aki rokonszenvét megnyerte, akkor változott erőszakos hangja szelíddé és nyelvét lágyan kinyujtva ismételtegette:

— Kokó, Kokókokóó! ...

Madárösztönével azonnal megérezte, hogy Laborfalvy Róza a ház úrnője, igaz, hogy ő etette mindennap háromszor, tejeskávéba mártott zsemlyével. Almát, kör-tét és más gyümölcsöt is dugdosott a kalitkájába, amiért aztán Kokó mindig mély fejbókolással köszöntötte. De hol volt ez a szeretet attól a rajongástól, amellyel Kokó Jókait szerette! Pedig Jókait nem sokat foglalkozott vele, néha megsimogatta fejét és ha szabadon volt, ujjjára ültette, ekkor aztán Kokó szorgalmasan csókolgatta kezét. Csak őket kettőjüket ismerte el Kokó önmagával egyenlő lénynek, mindenki mást, rettenetesen megharapott.

Egy tavaszi napon azután, nagy dolog történt. Új leány jött a házhoz és az nem vigyázott a madárra. Kokó a nyitott kalitka ajtajából, egyenesen az ablakhoz repült és onnan ki a szabadba.

No, hiszen volt erre rémület!

Laborfalvy Róza előjött szobájából és tragikai mozdulatokkal tartotta meg a helyszini szemlét:

— Ki tette ezt?

Persze, gazdája nem akadt a dolognak.

— Hol van most a madár?

— Az udvarra röpült ki — szepegte a szobaleány. Erre mind kiszaladtak az udvarra és tényleg, Kokó ott lépegetett, a háztető cserépgerincén.

Laborfalvy Róza felkiáltott hozzá:

— Gyere ide, Kokó!

De a madár csak himbálózott. Ezt válaszolta:

— Kokókokóó.

— Jöjjön elő a házmester!

Kósának hívták a házmestert, rendőr volt a városnál. Kósa is felnézett a madárra, amely elérhetetlen magasságban volt tőle. Hirtelenül gondolt egyet, előhozta a nagy létrát az istállóból, amelyen a szénapadlásra jártak és elkezdett kúszni fölfelé. Mikor az ereszig fölért, akkor kijelentette, hogy nem tudja elérni a madarat.

— Adjatok neki egy hosszú botot, azt tartsa a madár elé, talán ráugrik majd.

A dolog vége az lett, hogy Kokó megunt a dolgot, hogy azzal a hosszú kampósbottal hadonásszanak az orra, illetve a csőre előtt és amikor Kósa nagy igyekezettel tologatta feléje a hosszú botot és kis híja, hogy el nem érte. Kokó fellendült és elrepült a háztetőről. Szerencsére nem messze, csak a háznál lévő kis kertbe, ahol egy fa állott és felszállt a fakorona legtetejére. Kósa lemászott a létráról és nézte a földről a madarat.

— Hát most aztán mit csináljunk? — kérdezte Jókainé.

— Kérem, — felelte Kósa — itt a Koszorú-utca sarkán vannak a tűzoltók, elszaladok hozzájuk és majd két emberrel áthozzuk a tolólétrát.

Úgy is lett. A házmester nemsokára visszajött, két tűzoltóval és a hatalmas tolólétrával. De ez a nagy rendezkedés nem ment minden láрма nélkül. Az utcáról betódultak az emberek és kíváncsian nézték a papagájfogást. Volt ott bámészkodó bőven, az egész udvar meg-

telt érdeklődökkel. A tűzoltók derekasan dolgoztak, felállították a nagy létrát és az egyik felmászott rajta, hogy elérje a fa tetején ülő papagájt. Kokó hideg szemmel figyelte az eseményeket, nem rikácsolt. Ekkor mozgás támadt az udvaron, a kapuban állók utat nyitottak, Jókai jött haza.

— Hát ti mit csináltok itt? — kérdezte.

— Megszökött a Kokó, azt akarjuk megfogni.

— Ilyen lármával és ennyi emberrel? Éppen az ellenkező eredményt éritek el. Csak megzavarjátok szegény madarat. Mindenki menjen haza. De legfőképpen a tűzoltók a tolólétrával. Aztán, aki nem ide tartozik, az hagyja el az udvart. A házmester meg csukja be utánuk a kaput.

A parancsot gyorsan végrehajtották. Mikor már csak hárman maradtak az udvaron — Jókai, Jókainé és Kósa, a házmester —, akkor Jókai a házmestert is beparancsolta a szobájába. Ekkor odaszólt Laborfalvy Rózához:

— Készíts neki egy kis uzsonnakávét és hozd ki a csészéjét.

Mikor az ott volt, Jókai felkiáltott a madárnak:

— Kokó, Kokó!

Erre az ismerős hangra Kokó forgatta fejét, nézegetett jobbra, balra, billegette a fejét, azután meglátta Laborfalvy Róza kezében a kávéscsészét. Nosza nem kellett sokat hivatgatni, fellibbent a fatetőről és leszállott Jókai kezére. Jókai megsimogatta a madár fejét, az pedig lágyan, boldogan ismételte:

— Kokókókóóó!

Ezzel szépen bevitte, Jókai, az ujján tartva a madarat a szobába és betette sárgaréz kalitkájába.

Kokó aztán Laborfalvy Róza halála után Pápára került, Vály Ferencné született Jókai Eszter, Jókai hugának házába. Ott élt még néhány évtizedet. De egyszer nagyon megharagudott, mert a folyosón, ahol ő trónolt, kormos, szemet hordó emberek jártak keresztül és annyit rikoltozott rájuk, hogy végül is szívgörcsöt kapott és lehullott ülőkéjéről a kalitka aljára. Így múlt ki száznégyszáz éves korában.

JÓKAINÉ JUBILEUMA.

Jókainé Laborfalvy Róza a Nemzeti Színház híres tragikája. Az életét bekoronázó ötven éves jubileumát 1883-ban tartotta meg. Nagy dolog volt ez akkor, mert az idő árja úgy rendezte az eseményeket, hogy Jókai, akkor ünnepelte negyvenéves írói jubileumát. Hogy pontosan meghatározzuk a nagy eseményt, le kell szögezni, hogy Laborfalvy Róza 1833-ban lépett először a világot jelentő deszkákra, Jókai Mórnak pedig első regénye a „Hétköznapiak“ 1843-ban jelent meg, így jött ki aztán 1883-ban az ötvenéves és a negyvenéves jubileum, a nagy tragika és a világhírű író jubileuma. Nagy idők voltak ezek, de ők is nagy emberek voltak. Igazán rájuk illett a mondás: „Nagy idők — nagy emberek.“

Jókainé Laborfalvy Róza jubileuma országos keretek között zajlott le. Sokáig folytak rá az előkészületek, hogy az ünnep méltó legyen az ünnepelthez. Az ünnepély természetesen a Nemzeti Színházban folyt le, melynek akkor Laborfalvy Róza már tiszteleti tagja és egyben örökös tagja is volt. A legnagyobb gondot, a darab kiválasztása okozta, hogy melyik híres szerepében búcsúzzék Jókainé, a magyar közönségtől. Sok tanácskozás volt ebben az ügyben. Először úgy volt, hogy

Stuart Máriát választják az ünnepi estére, aztán szöba került Hugo Viktor Angelája, amelyben Laborfalvy Róza, Iluska szerepét játszotta volna, de végül is abban állapodtak meg, hogy Shakespeare Coriolanus-át adják elő, amelyben neki híres régi szerepe volt Volunmia — Coriolanus anyja. Partnere Nagy Imre volt, aki Coriolanust játszotta, Nagy Imre, korának legszebb férfja és legünnepeltebb művésze volt és így el lehet képzelni, milyen várakozás előzte meg az ünnepélyes estét.

Mikor a darab ki volt tűzve, akkor jött a nagy munka a kulisszák mögött. Először is ruhát kellett csinálni. A színházi szabó készített is valami peplont vagy tunikát, de Laborfalvy Róza nem volt megelégedve munkájával és ruhástól együtt kirakta az ajtón és azt mondta neki, hogy az ő küszöbét csak akkor lépje át, majd, ha ő hivatja! Azt hiszem, az a szegény szabó, ha még él, akkor még most is várhat a hívásra, mert Laborfalvy Róza hallani se akart róla. Hanem első útja anyámhoz vezette. Akkor együtt laktunk egy házba, még most is látom, magas, királynői alakját, amint beállított hozzánk, megállt az ajtóban és azt mondta anyámnak:

— Na, Jolánka, most segíts! Segíts az utolsó ruhát megcsinálni.

Laborfalvy Rózának nem volt bizalma senkihez, csak anyámhoz, ha valami fontos dolga volt, mingyárt hozzá fordult, igaz az is, hogy ő fejedelmi bőkezűséggel viszonozta mindig anyám figyelmét. Sohasem felejttem el, egyszer karácsony estéjén Jókaival beállított hozzánk egy nagy csomaggal, amit anyámnak hozott, hát

mikor kibontották azt, előbuggyant belőle egy csodás indiai sál, pazar színkeverékben. Anyám meg volt hatva, megköszönte az indiai sált, amely most is megvan és beborítja asztalomat. Aztán rögtön beszélgetni kezdtek Volumnia ruhájáról. Anyám megjegyezte:

— Ilyet még nem csináltam soha, nem tudom, fog-e sikerülni. — Laborfalvy Róza megsimogatta:

— Te mindent tudsz, mert akarsz és az akarat már fél tett. El is fogsz érni az életben mindent, de meg is érdemled, mert szeretsz dolgozni, tudod mi a munka és meg tudod becsülni azt, amit munka révén elérsz!

Azután munkához láttak. Sokszor láttam őket együtt, a nagy ebédlőasztal körül, amint dolgoztak, szabták a szövetet, varrták, fércelték, hímezték, aszerint, amint az megkívánta. Édesanyám már reggel hat órákor átment Jókaiékhoz, mielőtt a varrónő eljött, ő már elvégezte a munka nagy részét, a szabást meg éppen senkinek sem engedte át, úgyhogy a varrónő tulajdonképpen csak kisegítő munkás volt. De a java munkát ők maguk végezték. Még ma is magam előtt látom Jókainé Laborfalvy Rózát, amint a Volumnia ruháját próbálja, a nagy tükör előtt és anyám gombostűkkel tűzködi az öltönyt, hogy megjelölje az igazítanivalókat. Akkor nyolc éves gyermek voltam, de az a nagy esemény „Jókainé jubileuma“, a mult kódén át is teljes világossággal él előttem. Emlékszem, hogy dolgoztak kora reggeltől késő estig. Most is látom a tunika sötétbarna színét, melynek szélét, édesanyám virágokkal hímezte körül, úgyhogy virágfüzér övezte az öltöny területét. Igazán mindent megtettek, hogy szép legyen Volumnia ruhája, amelyben Jókainé búcsút mond a

közönségnek. Mikor a ruha készen volt, Jókainé felpróbálta a nagy tükör előtt és azt mondta anyámnak: „Te igazán angyal vagy!” de ebben minden benne volt, az öröm, hogy jó a ruha, a hála, a köszönet és a szeretet. Aztán jött a feledhetetlen színházi est a Nemzeti Színházban, először a színpadon, ahol a kormány képviselője átnyújtotta a Ferencz József küldötte arany érdemkeresztet, majd az üdvözlések sora és végül a díszelőadás. Coriolanus Nagy Imrével és Jókainé Laborfalvy Rózával...

1883-ban volt ez — több mint hatvan éve — és most is látom őt, királynői alakjával, mikor Coriolanust legyőzi ő, Volumnia Coriolan anyja — Jókainé Laborfalvy Róza.

JÓKAI ÉS IBSEN.

1891 április 19-én Bécsből jött Budapestre Ibsen. Kint a pályaudvaron egy kis irodalmi csoport várta és kísérte az Angol Királynő szállóban levő lakására, a nagy norvég költő-fejedelmet. Már a kocsiban elmondta, hogy nagyon örül, hogy Pestre jöhetett. A magyarok mindig, mint valami érdekes különlegesség éltek képzeletében, s mikor ifjúkorában irogatni kezdett, első poémái között, 19 éves korában a magyarokhoz és a magyarokról írt verseket. Mire az Angol Királynőbe értek, akorra hű képét adta annak, hogy mennyire ismeri a magyar irodalmat. Legtöbbször Jókait emlegette, akinek sok művét ismeri: „Fel is keresem őt itt-létem alatt, mert úgy érzem, kötelességem, hogy megszorítsam a kezét!”

Az étteremben vacsorázott pár előkelő úr társaságában s akkor azt mondta, hogy Pulszky Ferenc már 1873 nyarán hívta őt, hívta gróf Zichy Géza is, de ezek közül az urak közül legrégebben Pulszky Ferencet ismerte.

Erre elmondták neki, hogy másnap a Nemzeti Színházban a Nórát fogják játszani és a címszerepet P. Márkus Emilia asszony, Pulszky Ferenc menyee fogja játszani. Azt mondta, okvetlenül ott lesz az elő-

adáson. El is ment és gyönyörködve hallgatta végig darabját, amelyben Nórát Márkus Emilia, Rank doktort Ujházy Ede, a férjet Mihályfi, Krogstadtot Szacs vay, özv. Lindennét Helvey Laura játszotta. Roppant el volt ragadtatva az előadástól és különösen az tetszett neki, hogy mikor Rank doktor az utolsó felvonásban búcsúzik Nórától, hazamegy meghalni, kimenőben Ujházy megcsókolta az asztalon levő Nóra fényképét, amellyel mintegy pecsétet tett, régi titkos szerelmének emlékére.

Másnap Ibsen fölkereste Jókait. El lehet képzelni, milyen izgalom volt ez az egész családban, hogy Ibsen jön, Jókait meglátogatni. Jött is, elegáns, kimért léptekkel, egy magas, szemüveges úr cilinderben, érdekes hófehér bozontos hajjal és pofaszakállal. Kimérten mozgott. Cilinderét letette az előszobában és bekopogott Jókaihoz. Az ajtó kinyílt s a zord norvég előtt ott állt az ábrándos, kékszemű Jókai, s a két öreg először kezét fogott s aztán megölelték egymást. Az ajtó becsukódott, ők magukra maradtak. Az előszobában érdeklődés tárgyát, Ibsen cilindere és esernyője képezte. Mikor belekukkantottunk a cilinderbe, feltűnt, hogy a cilinder belső fedőlapján, egy kis tükör volt. A pózember itt sem tagadta meg magát. Egy óráig volt kb. Jókainál Ibsen, aztán eltávozott. Aznap egy nagy művészi vacsora volt a Continental szállodában tiszteletére, amelyen gróf Apponyi Albert németül üdvözölte Ibsent. A színészek nevében pedig Vízváry Gyula. Végtelen meghatotta az ünneplés és könnyek között mondott beszédében fejezte ki háláját a magyar vendégszeretetért és azt mondta, hogy az egész világon a legjobban

Budapesten játsszák Nórát. Ez volt a nagy költő hódolata Márkus Emiliának, aki jobbján ült az ünnepi vacsorán.

Természetesen a főérdeklődést az képezte, hogy miről beszélgetett Ibsen és Jókai, mikor egyedül maradtak. Jókai szívesen beszélt erről a nagyszerű találkozásról, amely részére is élmény volt. Először megmutatta neki szekrényét, amelyben 27 nyelven lefordított 150 regénye minden kiadásával képviselve volt s azt mondta: „Ez a romantika!” Megjegyezte erre Ibsen:

— Én is romantikával kezdtem és romantikus darabokat is írtam, de aztán abbahagytam ezt. Szakítottam az egész iránnyal és elhatároztam, hogy csak az életet adom, minden sallang, minden színezet nélkül, olyannak mutatom be az életet, amilyen az valójában. Ami abban fekete, az lássék feketének, ami pedig fehér, az legyen fehér. Benső felépítésével drámáimnak azt akartam elérni, hogy mikor alakjaim beszélnek, csak azt mondhassák, amit akkori helyzetükben mondaniok kell. Egyszer, mikor elmentem 1889-ben Münchenbe, hogy megjelenjek „A tenger asszonyá”-nak berlini bemutatóján, ott mondta a főrendező nekem:

— Ibsen úr, ön olyan dialógiát ír, amiből húzni nem lehet!

Jókai megjegyezte, hogy Schopenhauer gondolköréhez tartozónak sorolják némelyek. Erre mosolygott és azt mondta:

— Megvallom, hogy sohasem olvastam Schopenhauert. Éppúgy vagyok azzal, mikor azt mondják,

hogy idealizmus, vagy realizmus van az írásaimban. Nekem nincs közöm egyikhez sem. Nem ismerem egyiket sem, mert én csak azt írom, ami bennem van és az esztetikusok csinálta klasszifikációval nem törődöm.

Aztán még tréfásan megemlítette, hogy mennyi paródiát csináltak darabjairól. Ő maga elmondta, hogy a legszellemesebbek egyike, amit Erich Ottó a „Béke“ címen „Ipse Henrik“ álnéven adott ki a Kísértetekről, így adta elő tartalmát a paródiában: „Atyám kántor, bűnös és iszákos volt. Főbűne szomszárának oltása. Ime most nekem más bűneiért kell lakolnom. Rámhagyta örökségkép ezt az örök, olthatatlan szomszártságot. Hát igazság ez?“

Erre mind a ketten nevettek, Jókai megjegyezte, hogy itt Pesten meg Sipulus, a magyar humorista írt „Észak csillaga“ cím alatt egy paródiát, amelyben azt mondja: „A francia drámákban mindig a józaneszű öregúr az, aki a hősnőt tanácsokkal látja el, de a boldogtalan norvég hősnők mindig nyavalygós és hülyülő férfiakra kénytelenek támaszkodni!“

Ibsen nevetett:

— A Rezonőr, ami a romantikus darabokban mindig kedves és előkelő és nyugodt, de nem élethű, az az én drámáimban, az élet súlya által összetört és beteggé roncsolt emberekkel van helyettesítve, mert a kegyetlen élet, azzá teszi a legtöbb embert!

Jókai legyintett kezével s azt mondta:

— Erre csak azt felelem, amit Sarah Bernhard mondott: „Nem bánom, írjanak rólam, amit akarnak,

csak írjanak, mert ha foglalkoznak velem, akkor tudom, hogy valaki vagyok.“

Ibsen is nevetett ezen, aztán elbúcsúztak egymástól és végetért a német nyelven folytatott beszélgetés.

Ibsen mielőtt elutazott április 22-én, Magyarországhoz németül a következő búcsúüdvözlést küldte a határról:

„Magyarországnak, ahová ifjúságom első költői fellendülése szállott, küldöm innen szívélyes búcsúüdvözlétemet. Ibsen Henrik.“

MIRE MEGVÉNÜLÜNK.

Egy évben születünk, Jókai gyönyörű regénye, a Mire megvénülünk és én. De ennek az egyidei születésnek története van, amely épp olyan mély, mint a regény hősének, Áronffy Lórántnak és Dezsőnek története. Jókai a 70-es évek közepén váltóadósságokba keveredett, melyet részint lapjainak költsége, részint a követválasztások zudítottak rá. Napokon át, leverten járt-kelt szobájában és lelki összeroppanásban volt. Mi akkor együtt laktunk velük s apám minden este átment Jókaihoz, hogy vele beszélgessen, egyrészt „A Hon” szerkesztőségi dolgait megvitatni, mert hiszen már akkor ő is főmunkatársa volt a lapnak, másrészt Jókai kedélyállapota felől érdeklődni. Ezidőtájt történt, hogy egy estén, abban a pillanatban lépett be apám Jókai szobájába, mikor ez fejéhez szegezte a pisztolyt és öngyilkos akart lenni, mert nem bírta nyomasztó anyagi helyzetét. Jó atyám kicsavarta Jókai kezéből a fegyvert és megnyugtatta Jókait, hogy rendezni fogja ügyeit. Ezt Tisza Kálmánnal, az akkori miniszterelnökkel el is intéztette. A vége az lett, hogy I. Ferenc József saját magánpénztárából fizette ki Jókai váltóadósságát. Ezt a híres Jókai-pisztolyt aztán, apám halála után, Lóránt bátyámnak adtuk emlékül.

Jókai nagy hálával volt apámnak lekötelezve, anyagi ügyei rendezéséért és mindennap átjött hozzánk és igaz szeretetet mutatott irányában. Ezidőtájt születtem én. Mikor bemutatnak neki pólyában, ő kezébe vett és a keresztvíz alá tartott, mert hisz ő volt a keresztapám és akkor azt mondta édesanyámnak: „Most pedig én írok, a te két fiadról regényt. Címe ez lesz: „Mire megvénülünk“ — mert mire ezek a fiúk felnőnek, — mi megvénülünk. Lóránt bátyám már ekkor három éves volt és Jókai nagyon szerette őt. Ha az udvaron találta, mindig kézen fogta és vele sétált le s fel. De nagy barátokká akkor lettek, mikor én ötéves koromban vörhenyt kaptam és Lórántot átköltöztették Jókaiékhoz. Ott aludt Móríc bácsival egy szobában, az fektette le, az keltette fel a reggelihez. Mert Jókai már öt órakor reggel felkelt és ott ült íróasztalánál napról napra és csodálatos szorgalommal írta világhírű regényeit. De munka végeztével mindig volt valami kedves szava Lóránthoz. Este pedig kivitette az udvarra a messzelátóját és ott mutogatta a csillagokat Lórántnak: „Ez ott a Fiastyúk, az meg a Nagy medve, ez meg a Sarkcsillag, — most mutatok egy szépet: ez a Vénusz, nézd meg.“ Lóránt újra belenézett a távcsőbe és nagy csodálkozással mondta Jókainak: „Mondja, miért ragyog szebben ez a Vénusz, mint a többi csillag?“

Jókai megsimogatta Lóránt fejét:

— Okos fiú vagy, Lórántkám és okosat is kérdeztél. Ugyanazt kérdezted, amit Petőfi is kérdezett tőlem, mikor a pápai Vály-ház udvarán együtt néztük a csillagokat.

— És mit felelt neki akkor bácsikám?

— Azt mondtam Petőfinek, amit most neked mondok: Ha én azt meg tudnám mondani, akkor én volnék a bölcsék bölcse, aki az istenség titkaiba belát. — Lóránt elhallgatott, csak mikor aludni mentek, jelentette ki nagykomolyan:

— Ha felnövök, csillagász leszek!

Másnap Jóкаи cukrászsüteményeket hozott a városhól Lórántnak. A kis fiú nagy élvezettel fogyasztotta el. Mikor az utolsó habossütemény is eltűnt, megszólalt és kijelentette:

— Ha nagy leszek, cukrász leszek.

— Hogyan? — kérdezte Jóкаи — tegnap csillagász akartál lenni, ma meg cukrász? Hát hogyan akarsz te egyszerre cukrász is lenni, meg csillagász is?

— Hát úgy — felelt Lóránt —, hogy nappal cukrász leszek, éjjel csillagász.

Jóкаи megsimogatta Lórántot és azt mondta neki:

— Így már rendben van, legalább be lesz osztva a nap minden órája munkával.

A gyermek Lórántot kísérő nagy szeretete, végigkísérte bátyámat egész életén. Mindig megkülönböztetett szeretettel gondolt rá s ha Lórántról volt szó, az volt a kedves szavajárása:

— Lóránt — az Lóránt!

A hangsúllyal fejezte ki, mennyire nagyratartja őt. Mintha azt akarta volna mondani, hogy ez a fiú, már most is a „valakik“ közé tartozik.

Mikor Lóránt bátyám „Sub auspiciis regis“ doktorrá avatása után, Amerikába mentünk, elmentünk Jókaihoz búcsúzni. Megölelt bennünket, mikor engemet magához ölelt, azt sugta a fülembe:

— Vigyázz Lórántra — tudod, ő mennyire drága nekünk!

Elcsodálkoztam a szavain. Én vigyázzak Lórántra, én a gyermekifjú? Vigyázzak a királygyűrűs doktorra? — én vigyázzak Lórántra, a gyenge az erősre? Én vigyázzak rá, az utóbbszületett az öregebbre? — aztán egyszerre eszembe jutott, hogy a *Mire megvénülünk* regényben is, ezt súgják a fiatal Áronffy-fiú fülébe, mikor azok elhagyják a szülői házat. Sokáig eszemben volt ez a mondás és amit akkor nem értettem meg, később az élet megmagyarázta.

Aztán jött az élet. Mikor másodszor hazajöttem Amerikából, ahol a Doubleday-céggel Jókai amerikai kiadását rendeztem sajtó alá, akkor... Jókai elhagyott bennünket. Nem láttam többé őt, sem én, sem Lóránt. Temetésén Lóránt állott mellettem és én szorítottam a kezét, mert nagyon reszketett. Aztán az idő elvitte jóapámat... aztán a nagy háború után Lóránt miniszter lett, nagy várakozás előzte meg fellépését. Megbizatása előtti nap nála voltam s ő előadta nekem pénzügyi terveit. Úgy ragyogott minden szava, mint a kristály. Nagyméretű terv volt, talán túl nagyméretű az akkori viszonyokhoz. De ő beleöntötte egész lelkét s Jókaitól örökölt fantáziáját. Mikor elmondta nekem, hogy mit akar csinálni, azt kérdezte tőlem:

— Mit gondolsz, papa meg lesz velem elégedve? És mit szól majd hozzá, Móric bácsi?

Magamhoz öleltem és azt súgtam a fülébe:

— Te vagy mind a kettő, egy személyben...

Nagy pénzügyi terve nem sikerült. Összeomlott. Az ő hibáján kívül, a viszonyok összetörték, de ez a

szörnyű csalódás összetörte lelkét. Egy szeptemberi napon, lemondása előtti délután voltam nála, összeomolva ült íróasztala fölé hajolva, egy kisajtott idegroncs volt, aki keserűségében és csalódásában tépte magát. Énrám olyan benyomást tett, mintha az egész ország, minden bajával, reázuhanat volna és az agyon-sújtaná. Egyre azt mondta:

— Szerencsétlen ember vagyok... nincs értelme az életemnek...

Mellette álltam egész nap és nap-nap mellett segítettem rendezni írásait. Egyszerre az egyik fiókban megpillantottam Jókai revolverét, melyet azelőtt apám őrzött, észrevétlenül zsebembe tettem... Eszembe villant a „Mire megvénülünk“ szava: „Vigyázz Lóránt-ra...“ Hazavittem a fegyvert, ez nem fog szerepet játszani, soha a mi családjunkban!

*

Akkor négy évig volt szanatóriumban. Majd újra munkához látott és betegágyából, a Pesti Hírlap gyorsírójának kezdte diktálni cikkeit... A munka felemelte és húsz évig dolgozott lázas erővel. A newyorki Kosuth-szobor leleplezésére együtt mentünk át Amerikába. És ott az Egyesült Államokban a Presbiterian Churchben felavatták Christophorosnak, Biblia-magyarázónak. Megható látvány volt, mikor letérdelt az oltár elé és a papok feje fölé tartották kezüket és megáldották. Mikor aznap este hazamentünk a newyorki szállónkba, azt mondta nekem:

— Nem is hiszed, milyen fontos ez, hogy ezt elnyerhettem, mert ezentúl szabad felmennem nekem

minden protestáns templom szószékére és onnét hirdetem minden népeknek azt, hogy „Igazságot Magyarországnak!”

Mikor Teleki Pál tragikus halála megrendítette, hozzá költöztem, mert most parancsnak tekintettem Jókai szavát: „Vigyázz Lórántra — ő oly drága nekünk!” Azontúl nem hagytam el. Mikor tavaly nyáron rettenetes szerencsétlenség történt családjában, azon a tragikus napon eléje mentem az úton, hogy ne érhesen haza, hogy ne tudja meg soha a valóságot, beültem kocsijába és felvittem a Svábhegyre a szanatóriumba. És onnét ő, többé nem ment, soha haza.

Ereje egyre hanyatlott, de a legfájdalmasabb napokban is, ha azt mondtam neki: „Beszélj Jókairól” — egyszerre kitisztult a szeme s egyszerre diktálni kezdte utolsó csodálatos művét, melynek ezt a címet adta: „Jókai és kora”. Úgy látszik érezte, hogy tartozik ezzel a munkával Jókainak, feleletül a „Mire megvénülünk”-re. Éjjel-nappal mellette voltam. Idekaptam Légrády Ottó főszerkesztő levelét, a levélben ez volt szó szerinti:

„Vigyázz Lórántra — ő oly drága nekünk!” Megdöbbsentem. A „Mire megvénülünk” szavai voltak ezek újra, melyeket Áronffy Dezsőnek súgtak először fülébe a regényben, aztán Jókai nekem súgta a fülembe, ötven évvel ezelőtt és most aggódva megismétli a „Mire megvénülünk” regény szavait, a saját főszerkesztőm.

Ez a mi Jókai-regényünk története, amelyet előre látva írt meg rólunk a nagy mesemondó, amelyet mind-ezideig nem értettem meg, de most, hogy az idő eljárt énfeletem is, most már tudom, hogy mi az: „Mire megvénülünk”.

A HEGYI BESZÉD.

Ott ültem vele a szanatórium kertjében, vasárnap délután volt, augusztusi napfény ragyogott fölöttünk. Szörnyű tragédia rázta meg családunkat és én bátyámat kiragadtam ebből a szörnyű környezetből, elvittem és elrejtettem őt, hogy a rettenetes dolgot, soha meg ne tudja. Ügyszólván befalaztam magam vele a szanatóriumba, ott éltem vele.

Augusztusi nap volt s ott ültünk egymás mellett kint a hegyen a kertben, a temetőben azalatt folyt a temetés. Temették szerencsétlen feleségét és kedves leányát. S én Jézusról beszélgettem vele. Fölidéztem előtte, régi prédikációit és bibliamagyarázó írásait s kértem, hogy beszéljen arról. Eleinte nem akart. Kezével legyintett:

— Már elmondtam mindent, amit akartam!

De amikor a „Hegyi beszédet“ említettem, akkor rám emelte szemét és egy sóhaj szállt el ajkáról: „Jézus — Jézus kegyelme!“ Úgy hangzott, mintha egy pap mondta volna ezt. Aki a gyászszertartást vezeti. Csend volt. Aztán újra rámnézett s aztán beszélt. „A hegyi beszéd“ . . . tudod, hogy az a legnagyobb szónoki csoda, ami valaha is megszületett! Eléri a legnagyobb szónoki művészetnek tetejét. Nézd minden nagy szónok De-

mosthenes, Kossuth, Gladstone, Apponyi, legnagyobb beszédeiben mindig valami, belső szerkezet van elrejtve, amelyre fel van építve a mondatfűzés, az érzés vagy az érv; minden nagy szónok belső szerkezetet formál beszédeinek, csak azt a közönség nem veszi észre. Most már a hegyi beszédben a beszéd óriási gerendázatát, mely megindul a nyolc boldogságnak egymásra emelkedő nyolc lépcsőjén s végül a mennyboltozatig ér, annyira felszívja magába egy óriás érzés hevülete, hogy az egész világ azt hiszi, nincs a beszédben műszerkezet, pedig éppen megfordítva van. Forma és tartalom elválaszthatatlanokká lettek benne és ez a tökély: ezt nem lehet fokozni. Érti az ember, hogy aki ezt elmondta, az harminc évig volt elvonulva a pusztában, vagyis saját lelkének mélységeiben! Jézust itt tökéletesen megismerjük. Töredékek szálltak reánk mondásaiból, mégis sehol sincs ellentmondás igéi között, mert aki egyszer halotta a „*Hegyi beszéd*“-et, az nem tudja azt másképen elmondani, mint ahogy Máté megírta. Ebből lehetetlenség kihagyni egy sort, avagy kidobni egy versét, vagy csak megváltoztatni magát a sorrendet, képtelenség. Az elrejtett művészi bordázat oly felbonthatatlanul összetartja azt, mint ahogy az arany abroncs, rögzíti az ötvösművet. Ennek a földöntúli beszédnek, mesteri fölépítése olyan, mint egy csodálatos kupola. Először hallatlan szuggesztióval, szószerint magához vonzza a hallgatót, s oly széles, mint amekkora hallgatóságra számít, tehát oly széles, mint maga az emberiség. Ezután mind magasabbra emelkedik. S a magasságba biztos erővel, kételkedés nélkül vonzza magával az embervilágot. S mikor a szónok, a költő, a lángszív, a szívzseni, elért

a mestermű csúcsára, akkor fölröppent, mint égbehajított madár, a Miatyánk imája: vagyis magát, az egész erejét, földobja maga fölé: az Istenhez. Ez minden magasságok magassága. Itt igazán nincs fokozás többé. Itt nincs tovább.

Egy kissé elhallgatott, úgy tetszett nekem, mintha távolról egy harangszó elszállna felém. Távolról, onnét, ahol a nagy csend birodalma van, szólt a lélekharang. A temető melódiája. — Mikor ezen gondolkoztam — egyszerre megint megszólalt:

— Jézus a világ ősi melódiája, mely keresztül ömlik rajtunk, míg beszélek róla, Jézusnál vagyok, ez az én ünnepem. Ha vele vagyok, akkor széthullanak a bánatkövek és elmállanak a gondkavicsok, melyeket az élet elénk tett. Szerencsétlen ember vagyok. Elhibáztam az életemet. De ha Őrá gondolok, akkor érzem, hogy megszületett a *szenvedések szentsége*, s ez az isteni szerelem ért le a földre. Mert Jézus óriási szeretettel érkezett a földre, Ő a kék ég, Ő a fölhangzó pacsirtadal, Ő a rügyező ág, Ő a fény, mely a háborgó tengerre esik, s Ő a gyermek kacagása, aki az anyját keresi. Ő elhozta nekünk az emberiség tavaszát, ez a tavasz ma is itt van. Meleg sugárzást hozott mindenkinek aki szenvedett, mindenkinek aki a szeretetben hisz, s minden elesettnek, aki fel akar támadni...

— Azt hiszem, Máté értette meg legjobban Őt az egész világon. És Máté írta föl először a „Miatyánk“-ot is, melyet a *Hegyi Beszéd*ben mondott el először Jézus. Ezeket később írták csak össze, több, mint 100 év után. De úgy érzi az ember, hogy ennek fel kellett fakadni Jézus ajkán, mikor Ő fenn állt a hegyen és a „Hegyi-

beszédet“ mondta. Mikor felnézett az égre s az egész szenvedő emberiség nevében, felemelve fejét kiáltotta:

„Miatyánk“ ...

Utána mondtam én is: „Miatyánk“ ...

Ő is összekulcsolta kezét és folytatta:

„Ki vagy a mennyekben“ ...

Magambaroskadva mormoltam utána szavait és így elmondtuk kétszer a Miatyánkot mind a ketten akkor, azokban a percekben, mialatt a nagy titok lezárult a kriptá mélyén, és eltemették leányát és feleségét, akiknek a haláláról ő nem tudott, sem akkor, sem később, mert a szörnyű titok, itt e földön nem tárul fel előtte soha ...

AZ ÍRÓK A GAZDASÁGI ÉLETBEN.

Hol kezdjem felvenni ennek az anyagnak a fonatát... a messze múltban a görög időkben, Aischylos a világirodalom eddig legnagyobb élő tragédia írójával, aki még Shakespearet is felülmulta, sőt, aki az egyetlen, akiről ki lehet mutatni, hogy Shakespeare tanult tőle, mert hiszen a Dáriusz árnyának jelenetét a Perzsákból, az intonálását, a szellem megjelenését onnét másolta le, mikor Hamlet atyjának szellemét idézte. Mert a gyilkosság híréből eltekintve, a szellem majdnem szó szerint ugyanazon szavakat mondja, mint Hamlet atyjának szelleme, s „Időm lejárt“ szavakkal búcsúzik a perzsáktól, úgy, mint Hamlet, atyjának szellemétől. *Mondom ez az Aischylos*, akinél kezdem, ez a megteremtője a tragédiának, *hét*szert nyert pálmát az olimpiai versenyeken, ez volt a jutalom, amiben részesült, ez a hét pálma, de erre ő egyáltalán nem volt büszke, büszke arra volt, hogy a maratoni futásban háromszor győzött és gyors futásáért az olimpiai versenyeken három pálmaágot kapott. De hogy a görög időknél maradjunk és illusztráljuk azt, hogy semmi új a Nap alatt, meg kell említeni, hogy Herodotosz, a nagy történetíró első, aki állami szubvenciót kapott azért, hogy írja meg Athen és Spárta történetét, de úgy írja meg,

hogy az Athen javára üssön ki. Egyszóval megkenték Clió vésőjét, hogy saját hiúságait kielégítsék. Ez teljesen hiteles adat Swartcz Gyula, a kiváló magyar tudós idézi ezt, „Demokrácia Görögországban“ című munkájában.

De ha a régi idők gazdasági berendezéseiből akarunk kiindulni, akkor feltétlen tekintetbe kell vennünk azt, hogy abban az időben az egész gazdasági élet tulajdonképpen a fejedelmi udvar, a királyi udvar, vagy császári udvar s annak háztartása és kincstára volt. Ebben az időben az írók, művészek, a királyok s a fejedelmek udvartartásához tartoztak s ott teljes ellátásban részesültek. Az igricek, a hegedűsök és a regőcök éppúgy el voltak látva, mint az asztalnokok, futárok, vagy a katonák. Kiválóbb dalaikért az ünnepek alkalmával, arannyal telt zacskókat is kaptak, gondjuk sem volt, mert hiszen a királyi és fejedelmi udvarok népéhez tartoztak. Ide tartozik részben Shakespeare is, mert hisz tudvalevő, hogy ő I. Jakab koronázásának idején, mikor résztvett a koronázási menetben, palástján Southampton lord címerét viselte, amely azt jelezte, hogy ő udvarhoz tartozó ember. A Szent-ivánéji álomról meg tudjuk állapítani, hogy azt a király ünnepélyéről írta. Már most, hogy ezért ő minő dotációban részesült és mit kapott, azt nem tudjuk. Azt azonban tudjuk, hogy kapott vagy huszonöt botot vadorzásért. De ezen földi jutalmán kívül, az ő munkáit pénzbelileg is jutalmazva voltak, mert hisz a végrendeletében ő összegeket hagyományozott barátainak, emlékgyűrűk vásárlására, amelyet az ő emlékére viseljenek. Ugyanígy a francia udvarnál Moliere, XIV. La-

jos, a Napkirály udvarához tartozott és salláriumban részesült. Mik ezek az összegek, ahhoz képest, amelyeket Shakespeare vagy Moliere juttattak a gazdasági életnek, mert kérдем, Shakespeare és Moliere művei korunkig hány embernek adtak foglalkozást, kenyeret, hány nagy színész élt meg öbelülök. A híres Ellen Terry, Adarchan, Irving vagyonokat szereztek az ő révén. Gordon Grey a híres díszletrajzoló, aki a Shakespeare díszleteit készítette, világnevet nyert és nagy pozícióhoz jutott. Most vegyük még a díszletfestőket, a szabókat, a kórust, a világítókészülék előállítóit, a virágdiszkek csinálóit, a zenekart, a statisztériát és *hozzá az egész föld kerekét*, akkor egy óriási perspektíva nyílik előttünk s egy számokban alig kifejezhető összeg villanik fel, melyeket mind Shakespeare vált ki a gazdasági életből munkái révén, mert az ő munkáiban bent van az a dinamikai erő, amely képes foglalkozást adni a gazdasági életben elhelyezkedett embereknek. Ime egy kapcsolat, amely a Közgazdaság és az Irodalom között van.

De minket nem a világ gazdasági élete, hanem a saját, külön nemzeti életünk érdekel. Azért el kell hagynunk ezeket az óriási méreteket és vissza kell térnünk saját országunk területére.

Hogy melyik író mit kapott a gazdasági élettől, azt nekünk nagyon nehéz pontosan meghatározni. Egy kétségtelen bizonyos, hogy legelső nagy lírikusunk, Balassa Bálint 1594-ben a török elleni küzdelemben Esztergomnál kapott egy halálos golyót, mikor Pálffy János seregében küzdött, hogy a gazdasági életünket veszélyeztető török uralmat megtörjék. Ő haldokolva

nemes lelkével azt mondta erre: „Megkaptam, magam kerestem a halált.“

Az idők árja közelebb hoz bennünket és az irodalom nemzeti megújulás korához érkezve, megint csak ott vagyunk, hogy a királyi udvarnál találjuk magunkat, Mária Terézia udvarában. Itt indult meg a testőrök köréből a nemzeti irodalom, amelynek fő nagy alakja, Bessenyei György volt. Ez az irodalom csak annyiban volt bekapcsolva a gazdasági életbe, hogy a testőrök királyi zsoldban és ellátásban részesültek, de még a gazdasági élet mai értelemben vett lüktetésével semmilyen kapcsolatban nem állott. Bessenyei György, mikor a testőrséghez került, mint a magyarországi négy református kerület ügyvivője, megbízatást nyert s ezért kétezer forint fizetésben részesült. Ő műveit Bécsben jelentette meg, de ez az irodalom, egy zárt társaságé volt, amely csak lassan hatott a közönség felé. Bessenyei nehéz körülményeken ment keresztül, elvesztette a kétezerforintos állását is, mert az ottani bécsi intrikák következtében, semmit sem tudott a református egyházak részére keresztülvinni, úgy hogy a költő anyagi zavarokkal küzdött. S most megint a császári udvar jött segítségére. Csakhogy Bessenyei református volt, ezért át kellett térnie a katolikus hitre s akkor kétezer forint fizetéssel a bécsi császári könyvtár címzetes tisztje lett. Ő is az udvari eltartottak közé tartozott. Ezt Mária Teréziának köszönheti, akinél mikor megjelent a daliás Bessenyei kitüntető szívességgel fogadta és kegyének jutalmául a főntemlített állást adta részére.

Egy nagy lépés akkor kezdődik irodalmunkban, mikor Csokonay Vitéz Mihály, elkezdi szavalni a kollé-

giumban verseit, aztán diáktáborról, diáktáborra hordja azokat, dunántúli vendégházaknál, Festetich családnál, szavalva munkáit és így, közvetlen érintkezésbe lép a közönséggel, aminek eredménye aztán az lesz, hogy a Magyar Hirmondó című lap, előfizetést hirdet négy kötet munkájára. Látszik, amint az író a terjesztési eszközök révén a közönség szélesebb rétegéhez nyul. De ez még mindig az a korszak, ahol a szoros bekapcsolása a gazdasági életbe az írónak, nem történt meg. Mert Kazinczynak volt Széphalmon birtoka, Kölcsey, szatmári közjegyző volt és csekei birtokos, Kisfaludy Sándor testőr és katona, Berzsenyi Dániel Henyén földesúr. Ezek önálló magántulajdon alapján álló emberek és nem a gazdasági élet révén ellátott írók voltak. Az is igaz, hogy a nemzeti élet még annyira nincs kifejlődve, hogy életpályának tekinthesse az író hivatását, amely neki megélhetést is biztosít. Az, hogy az a fejlődés beállott a nemzetünk életébe, hogy az irodalom széles rétegekre támaszkodhatott, az tisztán Széchenyi István reformkorszakának köszönhető, amely korszak megindította a gazdasági életet és megindította a nagy irodalmi föllendülést, mert íróemberek voltak nálunk, mindezekig is, de elszórva éltek, nevük az országot bejárta, elsmerésben részesültek, de irodalom nem volt. A magyar irodalom csak a XIX. században lett akkor, mikor a reformkorszak kezdődött. Mert jól mondja Jókai, „Irodalomnak“ nevezzük mindazoknak a könyveknek összegyűjtött összességét, amit a nemzeti szellem, a magyar nyelv útján termelt és alkotott, de ezenkívül van ennek a szónak egy másik, egy ennél tartalmasabb jelentése is. Mert az irodalom nemcsak

ezeknek a munkáknak összesége, de mint organikus rész, élő organuma a nemzet életének és így ezen szervek összetétele miatt nem választható el a nemzet gazdasági életétől. A közgazdasági élettől. Az irodalom a nemzeti életnek integráns része. Minden részében benne van és közvetlen hatást gyakorol reá. Könyvek, színdarabok, ujságok, grammofonok, rádiók és mozik révén. De nagyon jól tudjuk, hogy ezeknek a vállalatoknak a megalapozása, mely alátámaszt, akár egy könyvkiadó-vállalatot, akár egy színházat, vagy egy ujságvállalatot, az mind a gazdasági élet körébe tartozik és elválaszthatatlanok egymástól, mert mindkettő anyagot és lelket cserél, él a nemzettel, vele együtt lélezkzik s annak szerve egésze. De hogy irodalom lehessen, ahhoz kell egy nagy, lüktető gazdasági háttér, mert egy-két író még nem irodalom, azoknak egy komplexumban kell lenniök, hogy egymással érintkezzenek, esetleg irodalmi köröket, vagy akadémiákat létesítsenek, vagy sajtó útján érintkezésbe legyenek, hogy a különböző szempontokból, a különböző szemlélet alapján megvilágított dolgokat, melyek a nemzet lelkéből fakadnak, minél többféleképen világossítsák meg, mert hiszen az irodalom a nemzeti élet feszítő gépe.“ S egyben rádiója, amely emberlelkek révén hirdeti, a maga igazságát. A nemzet eszméit, a nép érzéseit. De hogy az emberlelkek rádiója elmondhassa a nagyközönségnek a maga mondanivalóját, ahhoz kell, hogy úgy mondjuk rádióberendezkedés, kellenek nagy üzemek, nagy sajtóvállalatok, nagy könyvkiadócégek, nagy színházak, amelyek terjesszék azokat a dolgokat, melyeket az író a lelkéből kitermel. Mindez addig, amíg a gazdasági élet nem fejlődött ki,

amíg Széchenyiék nem indították meg az ő nagy reformmozgalmukat, mindez addig nem volt fontos. Az író könyve benn volt a szalonban, néha elővették, Berzsenyi verseit, vagy Csokonay költeményeit, esetleg Ballassa Bálintot, de a nagy népréteg teljesen távol állott az irodalomtól. Akkor még nem volt megindítva az a folyamat, mely az irodalmat a nagy tömeg kezére tudta volna szolgáltatni és ez csinálta meg, a kifejlődött gazdasági élet.

De hogy sorrendben haladjunk, meg kell állnunk két névnél, az egyik Katona József, a másik Vörösmarty Mihály. Nagyan jól tudjuk, hogy Katona milyen szerencsétlen küzdelmet vívott az érvényesülésért és nagy tragédiája, a Bánk bán, nem hozott számára semminemű elismerést. Mármost, hogy őneki hol van a közgazdasági élettel kapcsolata, arra csak azt felelhetem: halála után ő, a föl nem ismert író, sok színésznek adott kenyeret, sok könyvkiadónak szerzett hasznot és sok írónak honoráriumot, a róla írott tanulmányok révén.

Vörösmarty a másik, aki Bajzával ott állott Kisfaludy Károly halálos ágyánál s ők voltak azok, akik a Kisfaludy Társaságot megalapozták, vagyis összeszedték az írókat és a magyar irodalmat elindították. Ez az a magyar irodalom, amely élő tényezőjévé lett a nemzet életének. Hogy Vörösmarty nagy munkáin, lángeszű alkotásain kívül, hol kapcsolódik be és miként a közgazdasági életbe, azt is fel fogom önöknek tární, de egyelőre nem közgazdasági szempontból, akarom megvilágítani Vörösmartyt. Ő egy életen át dolgozott. Ő volt az, aki a magyar lírai nyelvet

megteremtette. Ha az ő hárfája nem szólal meg, soha Petőfi nem énekelhet, sem Arany nem alkothat, mert hisz akkor, mikor Vörösmarty jött, a nyelv még nyers volt, amint a nyelvújítók kohójából az emberek ajkára került. De egy életen át dolgozott s mint szegény ember, meghasonlottan ült a forradalom leverése után egy kis vendéglőben s akkor jajongta fel a „Vén cigány“ című költeményét, amely orgonabúgással hirdette a nemzet fájdalmát. 1855-ben meghalt szegényen. Ő nem is gondolta, mikor árvánhagyta gyermekeit és özvegyen feleségét, hogy ő halálával milyen nagy gazdasági folyamatot indított meg. Ugyanis Deák Ferenc a költő halála alkalmából fölhívást intézett, az abszolutizmus hálójában sínylődő nemzethez, hogy a nagy költő gyermekeit ne hagyják éhezni. És, mint Baráth Ferenc, a kiváló esztétikus, Carley fordítója, mondotta: „Deák Ferenc felhívására a nemzet elkezdett könnyezni és 104.000 forintot adott össze, hogy Vörösmarty özvegye és árvái anyagi jólétét biztosítsa. Ez a megindított gyűjtés, ez egy gazdasági folyamat volt, az elnyomatás korában. Egy megdermedt nemzet első összerázkódása, amely révén a különböző elemek közösséget találtak egymással, mert hiszen egy célt szolgáltak, egy általuk közösen elismert bajnak a meggyógyítását akarták.

A legmarkánsabban Fáy Andrásnál forrt össze először a közgazdaság, az irodalommal. Fáy András tudvalevőleg hatszáznál több mesét írt, amellet több regényt, színművet, meséi páratlan népszerűséget szereztek neki, színdarabjait játszották és mikor ő köz-elismerésben részesült, akkor ő lelke iníciáló képes-

sége révén megalapította 1840-ben a Hazai Első Takarékpénztár egyesületét. Fáy híres mondása: „A pénz a politika lelke, anélkül még lélekzeni sem lehet.“ Maga a megindított mozgalom rávall az íróra, aki látja fantáziája révén, hogy meg lehet kezdeni ezt a szervezkedést. Gróf Széchenyi István, aki a nagy reformkorszakot megindította, nem látta olyan tisztán ezt az eshetőséget, mint Fáy András s ezért alig egy pár részvényt jegyzett, azt is inkább csak udvariaságból, hogy ne mondják, hogy ő kivonja magát a hazafias mozgalmakból. Fáy András előtt, komoly gazdasági kapcsolata, egyedül Kisfaludy Károlynak volt, aki rövid ideig az OMGE-nek jegyzője volt és nem titoknokja. Ezzel foglalkoznom kell. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület történetében benne van, hogy az „Állattenyésztő társaság“ 1830 június 11-én tartott első alakuló ülését a Nemzeti Líceumban tartotta a fentemlítt napon, mert csak 1836-ban vette fel az Országos Magyar Gazdasági Egyesület nevet. Az 1830-iki alakulás alkalmával 301 tagja volt az egyesületnek, köztük Kisfaludy Károly is. Az 1830 június 11-i alakuló gyűlésen ideiglenes elnökké megválasztott gróf Széchenyi István, titoknokul gróf Andrássy György, jegyzőkül Kisfaludy Károly és Döbrentei Gábor. A jegyzők feladata volt az ülések jegyzőkönyveinek vezetése, az egyesületi jelentés szerkesztése és a fogalmazások elkészítése. Mikor pedig Kisfaludy Károly 1830 novemberében elhunyt, helyére Tasner Antalt beválasztották jegyzőül. Így Kisfaludy Károly nem egész fél évig töltötte be az Országos Magyar Gazdasági Egyesület jegyzői tisztét.

Mikor 1827—30-ban a Magyar Gazdasági Egyesület első magvát képezett pályafutásai és állattenyésztő alakulásainak műveletei folytak, Kisfaludy már híres költő volt. A magyar földbirtokososztály mindig szíves figyelemmel volt, a nemzetnek irodalommal hatá-
sosan foglalkozó egyénei iránt, valamint az irodalmi egyének is, mindenütt szívesen símultak a földbirtokos osztályhoz, ahol annak a nemzeti előhaladásra törekvő tevékenységét észlelték. Midőn gróf Festetics György, a keszthelyi Georgikont alapította, a gazdasági tudósokon kívül, akiket a nagy cél kivitelére maga keresett fel segítségül, szintén a költőket látjuk seregleni körülötte s hatni a hazafias cél sikerére.

Kisfaludy Károly kezébe is ezen az úton jutott az egyesület legelső munkálatainál a jegyzői toll, melyet azon időben vezetett, mikor az Egylet még csak pályafutási, majd állattenyésztő társaságképp állott fenn.

De nemcsak jegyzője, hanem egyúttal a legelső aláírók közt tíz pengő forinttal részvényes tagja is volt ő, a társaságnak. Jellemzetes vonás az efféle áldozékonyság a régi magyar költőkről. Erről Kisfaludyt illetőleg csak azok mondhatnak méltó ítéletet, akik tudják, hogy mily szigorú anyagi viszonyok között élt. Költő volt, nem gazda. De tudta, érezte, hogy a mezőgazdaság földjébe van ültetve, a nemzet életfája. Áldozott munkát, áldozott pénzt, amelyet magától megvonta, a mezőgazdaság érdekeiért, a nemzet közügyéért.

Életrírói, kik mint költőnek és a Magyar Tud. Akadémia rendes tagjának életrajzát sokszorosán

megírták, e foglalkozásáról nem emlékeznek. Nem is soká tartott ez, mert 1830 november 21-én bekövetkezén halála.'

Azért foglalkoztam e dologgal hosszasan, mert ez irodalomtörténetileg egy egészen új dolog és Kisfaludy Károly sokoldalú tevékenységét, egész más irányból világítja meg. Ő szegény ember volt és nyomasztó körülmények között élt. Ennek több oka volt. Ő ugyanis családjával meghasonlott, atyja kitagadta és megtörtént vele az, hogy mikor Sándor fivérét fölküldték Pestre, hallván, hogy nagybeteg, az este érkezett és mikor reggel a fogadó kapujában álldogált, amely szemben volt azzal a házzal, ahol Kisfaludy Károly lakott, valaki lejött a betegtől és jelentette, hogy jobban van. Erre ő anélkül, hogy fölment volna a beteghez, befogatott és hazament, hogy atyjának megvigye ezt a hírt. Ilyen ür táton-gott közte és családja közt. Kisfaludy nem sok pénzt keresett írásaival és így az a stallum, amit a közgazdaság nyújtott neki, segítségére volt.

Mikor aztán a gazdasági élet fellendült, az írók is megsaporodtak. Az irodalmi élet lüktetni kezdett, egymás után szólaltak meg Petőfi, Jókai. Bajza átvette a kritikalapok szerkesztését, tehát volt egy orgánusuk, ebben dolgozott Kölcsey, Vörösmarty, Toldy és a könyvkiadók honoráriumot adtak a megjelenő könyvekért. Ekkor jön Petőfi Debrecenből. 1844 telén, februárban, gyalog és egyenest Vörösmartyhoz ment. Mert akkor ő szerkesztette a Koszorút és a legnagyobb tekintélyű író volt, az országban. És most jön Vörösmarty nagy szerepe a magyar irodalomban.

Petőfi jóformán beesett Vörösmarty ajtaján, átfázva és teljesen lerongyolódva, kimerülten, éhesen. Átadta neki verseit és kérte, olvassa el. Vörösmarty olvasni kezdte, de Petőfi didergett előtte. Vörösmarty azt hitte, hogy fél, hogy nem jók a versek. Az első kettő nem is tetszett Vörösmartynak, de aztán belemelegedett és egyszer csak fölállt és megölelte Petőfit. Beszélgettek, Vörösmarty szalonnát hozatott és törköly pálinkát s ekkor falatozás közben bevallotta Petőfi, hogy csak pár garas volt zsebében és éhezett, Vörösmarty kezébe vette az átadott költeménykötetét Petőfinek, amelyhez száz forint kellett a kinyomatásához s ezt a száz forintot a magyar gazdasági életből, egy szabómester adta arra a célra, hogy Petőfi költeményei megjelenjenek. Itt kell még megemlítenem, bár nem szorosan a témához tartozik, Vörösmarty egy másik szerplését is, mert hiszen indirekte mégis csak ide tartozik s az pedig az volt, hogy mikor Jókai Mór, Petőfi biztatására, az akadémiai pályázaton a „Zsidó fiú“ című munkájával megpályázta a száz arany pályázatot, de csak dícséretet nyert, ekkor Petőfi biztatására, ő elment Vörösmartyhoz tanácsot kérni és Vörösmarty az alig 20 éves fiúnak, mikor az elárulta, hogy ő a dícséretet nyert „Zsidó fiú“ című dráma szerzője, azt mondta: „Édes öcsém, hagyd abba a patvaristáskodást és minden más munkát, vedd magad teljesen az irodalomra, te még ennck a nemzetnek nagy hasznára lehetsz!“ Tehát Vörösmartynak köszönhetjük Petőfit és Jókait. Minő nagyszívű embernek kellett neki lenni, hogy bár megérezte, hogy mind a kettő nagyobb lángész, mint ő,

saját feje fölé emelte őket. A mai gengsztervilágból, mikor egymás letiprásával és a kenyéririgységből folyó harcból éppen a tehetségesek megölésével foglalkoznak, a pozíciókat megszálló klikkek emberei, elálmélkodva tekintünk vissza erre a korra, melyben egy ilyen csodaszívű ember élt, mert hisz Vörösmarty szívének köszönhetjük azt, hogy a magyar irodalom, a világirodalom tényezője és ható része lett Petőfi és Jókai révén.

Petőfi és Jókai együtt kezdték írói munkásságukat és nagyon jó barátok voltak. Egy ideig együtt is laktak. Jókai saját életrajzában azt a vallomást teszi, hogy az első keresete az volt, hogy zsidó fiúkat tanított magyarul havi két forint díjazás mellett. Petőfi pedig versenként, eleinte két forintot kapott.

Arany János jegyző volt, aztán tanár és végül az Akadémia titkára. Így volt elhelyezkedve gazdaságilag. Bárány Kemény Zsigmond a Pesti Napló szerkesztője, báró Eötvös József kétszer miniszter, Dalmady Győző az Eslő Hazai Takarékpénztár felügyelő bizottságának sokáig elnöke volt. A gazdasági étellel legszorosabb összeköttetésbe a mi irodalmunkba idáig Jókai Mór került. Mint önéletrajzában mondja: „Voltam két forintos leckeadó és voltam nagy vállalatok gazdagon dotált igazgatója. De ennek a két végletnek összekötő útja, több mint ötven évi fáradhatatlan munkásságnak az eredménye. Hiszen mikor a jubileuma volt, mikor az összegyűjtött munkáit kiadták száz kötetben, akkor az oldalak sorszámból megszorozva azt a lapok szírával, a sorokban pedig átlag betűs számot véve, kiszámították, hogy hetvenkétfélmillió betűt írt élete folyamán. Ennek a

sok millió betűnek a dinamikai ereje, a magyar gazdasági életben is nagy forgalmat csinált. Ha csak egyedül a jubileumi kiadást veszem, amely száz díszkötésbeni munka volt, akkor meg kell állapítanom először is: hogy a jubileumi kiadás úgy készült, hogy kétszáz forintot kellett fizetni a száz kötetért, amelyből száz forint jutott a költségekre, minden példány után és száz forint az írónak, ami a nemzeti százezer forint adományt kihozta. Össze is gyűlt az ezer előfizető, amire tervezve volt a jubileumi kiadás, de aztán még el kelt ötezeröttszáz, azaz összesen hatezeröttszáz példány a díszkiadásból, ami azt jelenti, hogy hatszázötvenezer díszkötéses könyvet kellett előállítani, ami rengeteg munkát adott a könyvkötőknek, a szedőknek, a könyvkereskedőknek és kolportőröknek. Tehát egy nagy gazdasági hullámot vert fel ötven évi munkásságával. Ő csak az első ezer példány után kapta az ötvenszázalékos honoráriumot, a következők után csak tízszeresét kapta. Azonban az ötven évi írói élete alatt, ő rengeteg kapcsolatot szerzett magának a gazdasági életben. Először is két lap szerkesztője volt, a Hon és az Üstökös szerkesztője. Maga alapította a lapokat. Igaz, hogy ez néha negatív gazdasági eredményt hozott a számára, úgy hogy egyszer megtörtént, hogy súlyos gazdasági és anyagi gondok közé került. S ekkor I. Ferenc József saját magánpénztárából fizette ki Jókai összes adósságait. Ime e révén Jókai azok közé az írók közé belépett ezáltal, akik a királyi udvar köréből láttatnak el.

Jókai a gazdasági életben azáltal vett részt, hogy a Magyar Általános Takarékpénztár és az Assecura-

zione Generali igazgatója volt. Akkor írta *A pénz be-
tegségei* címen novelláját. Azonkívül bent volt a Révay
Könyvkiadó Társaság igazgatói között is. Ugyanakkor
Kozma Andor az Első Hazai Biztosító Társaság igaz-
gatója volt, Mikszáth Kálmán országgyűlési képviselő
az Országos Hirlap szerkesztője. Egyszóval az írók ál-
landó érintkezésben voltak ezen társaságok révén a
gazdasági élettel.

Külföldön, különösen Franciaországban az a szo-
kás, hogy művészeti igazgatóknak, könyvtárak igazga-
tóinak, egyszóval irodalmi és szépművészeti stallumok-
kal látják el az írókat, hogy szabadon, gondtalanul
dolgozhassanak. Legújabbban természetesen a Nóbeldíj
az, amely a világirodalom legkiválóibbnak jut s amely
egy tételben, azonnal egy vagyont juttat a kitüntetett-
nek.

Hogy mi a magyarázata annak, hogy a gazdasági
élet az írókat kapcsolja és honorálja, annak talán két
szempontját lehet megvilágítani. Az egyik az, hogy az
író nem más, mint az iniciáló képesség, az írónak állan-
dóan ötletekkel kell rendelkeznie, különben nem tud
produkálni. Ezek az ötletek más formában, a gazda-
sági életben is felhasználhatók. A másik, a magasabb-
rendű felfogás pedig azért van, hogy az író minél
nyugodtabban, minél szebbet alkothasson, mert a tö-
megnek, s az abban szunnyadó vad indulatoknak a fé-
kezésére, legelzsongítóbb hatással a szép irodalmi, ze-
nei, vagy művészi munka van. Az irodalom, hogy úgy
mondjuk biedermeier-stylusa addig tartott, míg a gaz-
dasági életet, a szociális forradalmak meg nem változ-
tatták. Azelőtt, aki hiányát érezte valamelyik munká-

nak, azt megvette, vagy elment a színházba, végignézett egy előadást, ez az egyének kielégítése volt. De az új korszak ma nem az egyénekre, hanem a tömegre támaszkodik, ezért kellett gondoskodni a tömegnek a kielégítéséről. Az a munkás, amelyik egész nap dolgozik, az este fáradtan nem megy színházba, vagy nem vesz kezébe egy könyvet, hogy elmélyedjen benne, annak kell, hogy ötet szolgálják, a művészetet házhoz szállítsák. S ezt a technika vívmánya megcselekedte, mert hiszen a szociális forradalmakkal egy időben, jött létre a rádió, a grammofon és a mozi fejlődése. Ma már a legeldugottabb faluban is, lepörgetik a legnagyobb írók által alkotott filmdarabokat, a rádiók a legszebb színi előadásokat nyújtják s a grammofonok nagy költők költeményeit szállítják házhoz, egyzsoval a technika, az írók lelkét odaviszi a tömegnek, kiszolgálja vele azt. A szociális forradalom, amely végrevitte az alsó népréteg, az alsó osztályok felemelését, egyúttal megteremtette a mechanizált irodalmat. Első pillanatban ez megdöbbenőn hatott, mert eleinte az ember azt hitte, hogy a lélek teljesen ki fog halni az irodalomból és csak technika lesz, hogy a tömeg ki legyen elégitve. Azonban az a fejlődés, amit éppen a film mutat, bebizonyította azt, hogy a mechanizált irodalomban is van költészet, lehet mély gondolatokat közvetíteni s lehet azokat a tömeg rendelkezésére bocsátani. Merem mondani azt, hogy a film és a rádió bizonyos fokig pionír munkát végeztek, titkos csápjaikkal kutatták, hogy mi felel meg a tömeg izlésének. Mert mikor egy film előállítására millió és millió pengőbe kerül, akkor azt nem lehet a kevesek számára gyártani. Mert annak a gaz-

dasági csoportnak, amely a pénzt összeadja, a filmnek a leforgatására, annak is meg kell találni az ő számítását. Ez egy gazdasági kérdés. Éppen úgy, mint mikor egy kályhagyár alakul. Az arra fog iparkodni, hogy azt a pénzt, amit a tőkések összeadtak a gyár megteremtésére és üzembentartására, azt a pénzt olyan kályhák gyártására használják fel, amelyet el lehet adni. Ez most így van az irodalommal is. Azelőtt lehetett rajongva énekelni s esetleg meghallgatták a költő énekét. Adtak neki babérkoszorút, vagy egy lakomát. Mikor például Lisznyay Kálmán énekelte dalait, ahol csak megjelent, úri házban, vagy falusi tanyán, volt nagy cécó, muzsika, a kocsijába, mikor elment, hordó bort, sonkát, oldalast tettek, leölt baromfiakat, sült-pogácsát, gyümölcsöt, mert az irodalom egy kedélyes életszükséglet volt, abban a biedermeier korszakban.

Akkor még nem kenyérkereset volt az irodalom. De minthogy a gazdasági élet fejlődése folytán kenyérkeresetté vált, sőt, most már a nagy nemzetközi piac révén, mely minden országból felveszi a világpiac számára azt, amit használhatónak talál, ma már egy pénzforrás, amelynek révén vagyonhoz lehet jutni. Mert hisz például Rudyard Kipling egy-egy elbeszéléseért ötezer dollárt kapott, ami körülbelül harmincezer pengőnek felel meg. A karácsonyi számban írt elbeszéléseiért pedig tizenkétezer dollárt, ami hetvenkétezer pengő. Igaz, hogy ez az amerikai sajtóberendezés révén, a novella a nagy angol birodalom angolnyelven megjelenő lapjaiban, Indiától Kanadáig, két-háromezer lapban jelent meg egy és ugyanazon a napon. Úgyhogy így minden lap tulajdonképp

csak öt-hat dollárt fizetett, egy-egy Kipling-novel-láért, mert azt az agentúra bonyolította le. Itt már a gazdasági élet az ő fejlődött szervével, az agentúrával sietett az irodalmi termék terjesztésére. Még csak azt akarom mondani erre vonatkozólag, hogy Pearl S. Buck, az „Édes anyaföld“ c. híres regény szerzője azért, hogy megengedte, hogy mechanizálják, vagyis tömegellátásra felhasználják Nobel-díjas regényét, ezért a forgatókönyvre átírási jogért egymilliókétszáz-ezer dollárt kapott, ami a mi pénzünkben kb. hétmillió pengőnek felel meg. Természetesen ezt csak Amerika kiváltságos gazdasági élete produkálhatta. Mert hiszen jól emlékszünk arra, hogy Aischylos, a világirodalom legnagyobb tragédia írója, hét tragédiájáért hét palmaágat kapott. Az amerikai író nő ugyanakkor egy regényének mechanizálásáért hétmillió pengőt. Pedig a két munka között, azt hiszem mindenki el fogja hinni nekem, hogy van bizonyos értékbeli különbség, mert hiszen az irodalom bírása az idő lévén, én nem hiszem, hogy kétezer év múlva, az amerikai nő munkáit olvasni fogják, pedig a görög tragédiaíró, már harmadik évezrede küzd, a rohanó idő mindent megsemmisítő erejével.

Ugyan ekkor még meg kell emlékeznünk az irodalmat kísérő kritikáról is. Mert irodalom nincs kritika nélkül. Az egyik a gyémánt, a másik a horzskő. Csakhogy a kritika is nagy változáson ment át, amint az irodalom a gazdasági élet révén kifejlődött, az író foglalkozása kenyérkeresetté, sőt vagyonszerzéssé alakult. Ha az ember Vörösmarty, Bajza, Péterffy Jenő, Riedl Frigyes kritikáit össze-

hasonlítja a ma divatos kritika nagy részével, hát bizony egy kis háborzongatást kaphat. Hogy hová csúszott a kritika és hol hagyta el azt az egyenes vonalat, amelyet Vörösmartyék kijelöltek számára, akiknek a kritikájuk csupa jóindulat, támogatás volt. S minden erejükkel arra törekedtek, hogy emeljék az író s lelket öntsenek beléjük. Nekik egy pillanatra sem villant meg az agyukban az, ami most nagyon szokásos, hogy hogyan lehetne tönkretenni az írónak munkáját. A közönség előtt diszkreditálni, hogy ne keressen pénzt, fáradságos munkájával. Vörösmartyék ideális korszaka után jött egy kor, az ú. n. Gyulay-féle kor, amikor bizonyos klikkek szájaíze szerint történt a kritika, de ez nem anyagi rovására tört még az írónak, inkább Katona, Vörösmarty által megénekelt rút irigységet tartalmaztak. Gyulay Pál nagy ember volt, mint kritikus elsőrangú, de volt egy fekete pont az életében, ezt úgy hívták, hogy Jókai Mór, az én világhírű nagybátyám. Jókai romantikus volt s költői láng lelke alkotásai révén fent repült a magasan, fürdött a dicsőség sugaraiban, Gyulay Pál pedig morogva szalad utána a föld porában és collstokkal próbálta megmérni... az árnyékát. Itt meg kell említenem egy dolgot, amelyet fel vagyok hatalmazva elmondani s ez a következő: Lázár Béla, a Petőfi Társaság élő tagja, volt a Jókai által szerkesztett *Nemzet* c. napilap kritikusa, abban az időben, mikor Pálffy Albert a regényíró meghalt. Ekkor Gyulay Pál *személyesen* fölment a *Nemzet* szerkesztőségébe és kereste Lázár Bélát. Bement annak szobájába és kezdte magyarázni, hogy mit írjon Pálffy Albertről. Többek

közt azt is lediktálta neki, hogy írja oda, hogy „*mese-szövése sokkal magasabbrendű volt Jókai Mórénál*“. Ebben megállapodtak, Gyulay meglegedetten távozott, hogy ez fog megjelenni Jókai Mór főszerkesztése alatt. Lázár Béla azonban meggondolta a dolgot és ezt a Jókaira vonatkozó célzást kihagyta a cikkből. Erre másnap Gyulay találkozott Lázárral és leszidta, haszontalannak, gézenguznak stb. Hiába védekezett Lázár azzal: De uram, tudhatná azt, hogy a Nemzet c. lapnak főszerkesztője Jókai Mór és én nem rúghatom hátha őt, a saját lapjában. Erre Gyulay mérgesen még annyit mondott Lázárnak: „Egyszóval becsapott engemet?“ Azzal dühösen eltávozott. Ez nem objektívítás, Gyulay úr! Én felhatalmazás alapján mondtam el ezt a történetet, de örülök, hogy elmondhattam, mert úgy érzem, lelkemben, hogy ezzel tartoztam halhatatlan nagybátyámnak: Jókai Mórnak.

Az a baráti viszony, ami azelőtt volt az írók között, Bajza, Kisfaludy Károly, Petőfi, Jókai, vagy Arany és Madách között, mért hiszen Arany tett annyit a sztrigovai földesúrért, mint amennyit Vörösmarty tett Jókaiért és Petőfiért — ez ma nincs! De ezek nemes lelkek voltak, ezeknek az irodalom szent volt és az eszményi szép, a nemzeti költészet kiváltása lebegett lelkük előtt, ezek örültek annak, ha jött egy új tehetség. Ma kenyéririgységet látnak benne. Ha ma egy ismeretlen Madách, egy Ember tragédia-féle munkát vinne ilyen irodalmi gócpontot megszálló emberhez, vagy emberekhez, azok vagy a kályhába dugnák, vagy a botrány lovához kötve vinnék végig a városon, mert az anyagi érvényesülés megnövelte a nem-

zeti rút irígység szörnyű szenvedélyeit. Ma már nem borulnak egymás keblére az írók és nem örül egy se a másik sikerének. Jól tudom, hogy nem öbennük van a hiba, de a kor szelleme ez. A háborúk, szociális forradalmak, olyan rétegeltolódásokat s emberanyag összetöréseket csináltak, hogy az emberek lelke, megtelt keserőséggel és embergyűlölettel. Lehet ilyen korban ideális gondolkodást, egymás iránti jószágot követelni? Ezt csak hirdetni lehet s ez épen az irodalom feladata. Szolgálni az eszményi szépet, hogy annak ereje zsongítólag, javítólag hasson az emberek lelkére. Mert mindég föl tud emelkedni oda az emberi lélek, ami az életben szép s azt megpróbálja kifejezni és keresni az utat, hogyan juttassa el azt a tömeghez, hogy az is részesüljön, ebben az irodalmi attikai sóban. Küldetés lesz újra az irodalom, a tömeg nevelése; Shakespeare azt mondja, a János Királyban: „Míg hű lesz önmagához, nagy, s szabad lesz Anglia!“. Ugyan ez áll az irodalomra is, míg hű lesz önmagához, míg igyekezik követni Aischylos, Szophokles, Eüripides és Plato tanításait, míg a végcélja, a szép ápolása lesz, addig szabad lesz, oly szabad, mint egy nyitott könyv, melynek betűiből, emberlelkek szólnak minden népekhez! És akkor jöhetnek háborúk, jöhetnek világrengek, jöhetnek forradalmak, jöhetnek szociális átalakulások, kerülhet az emberek sorsa a legvéresebb, a legbonyolultabb, a legkínosabb helyzetekbe is, de az eszményi szép, mindig fenn fog maradni és minden nemzedékben újra fog születni, mindaddig, — amíg csak, ember-szív dobog a földön!

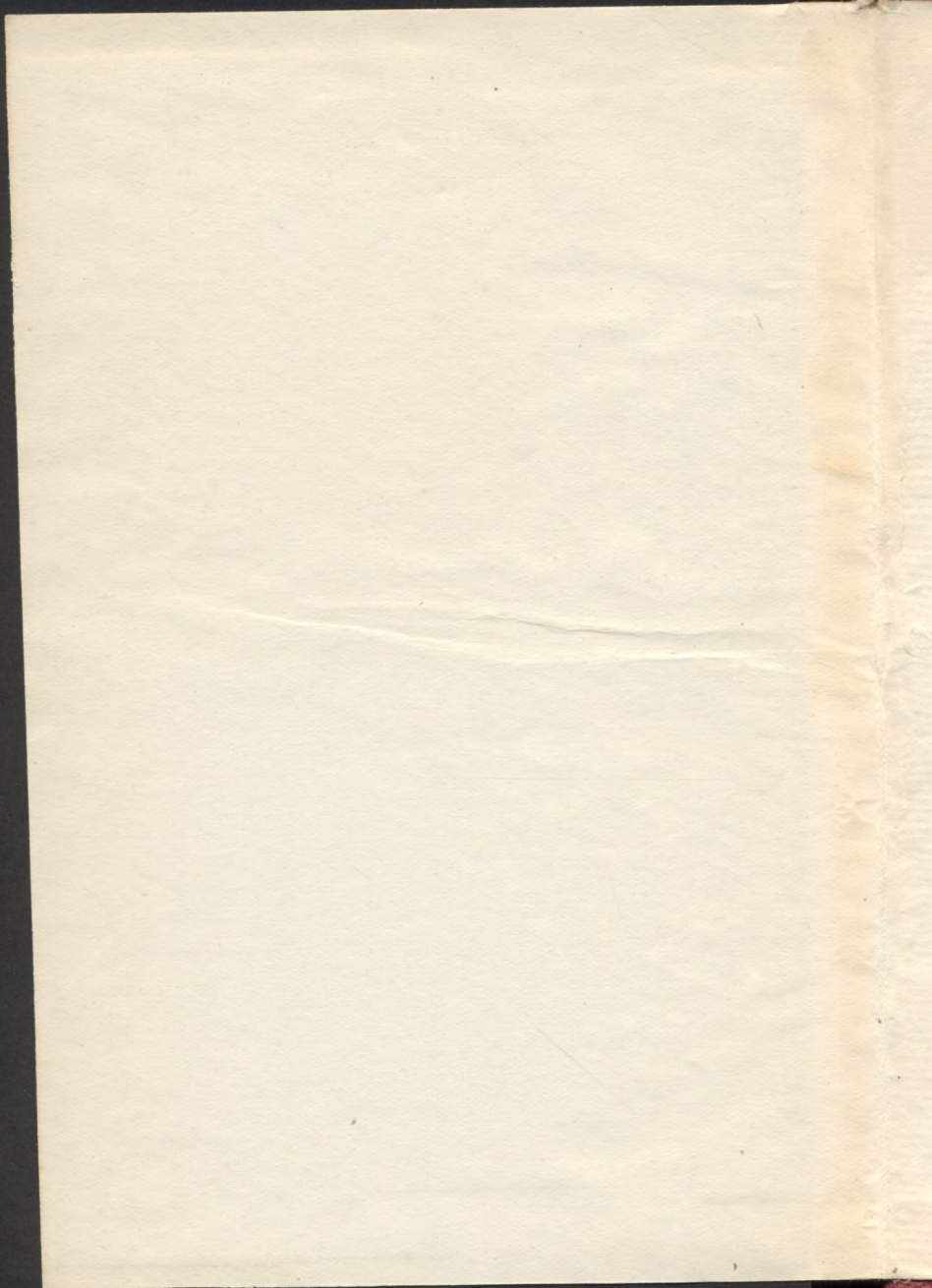
TARTALOMJEGYZÉK

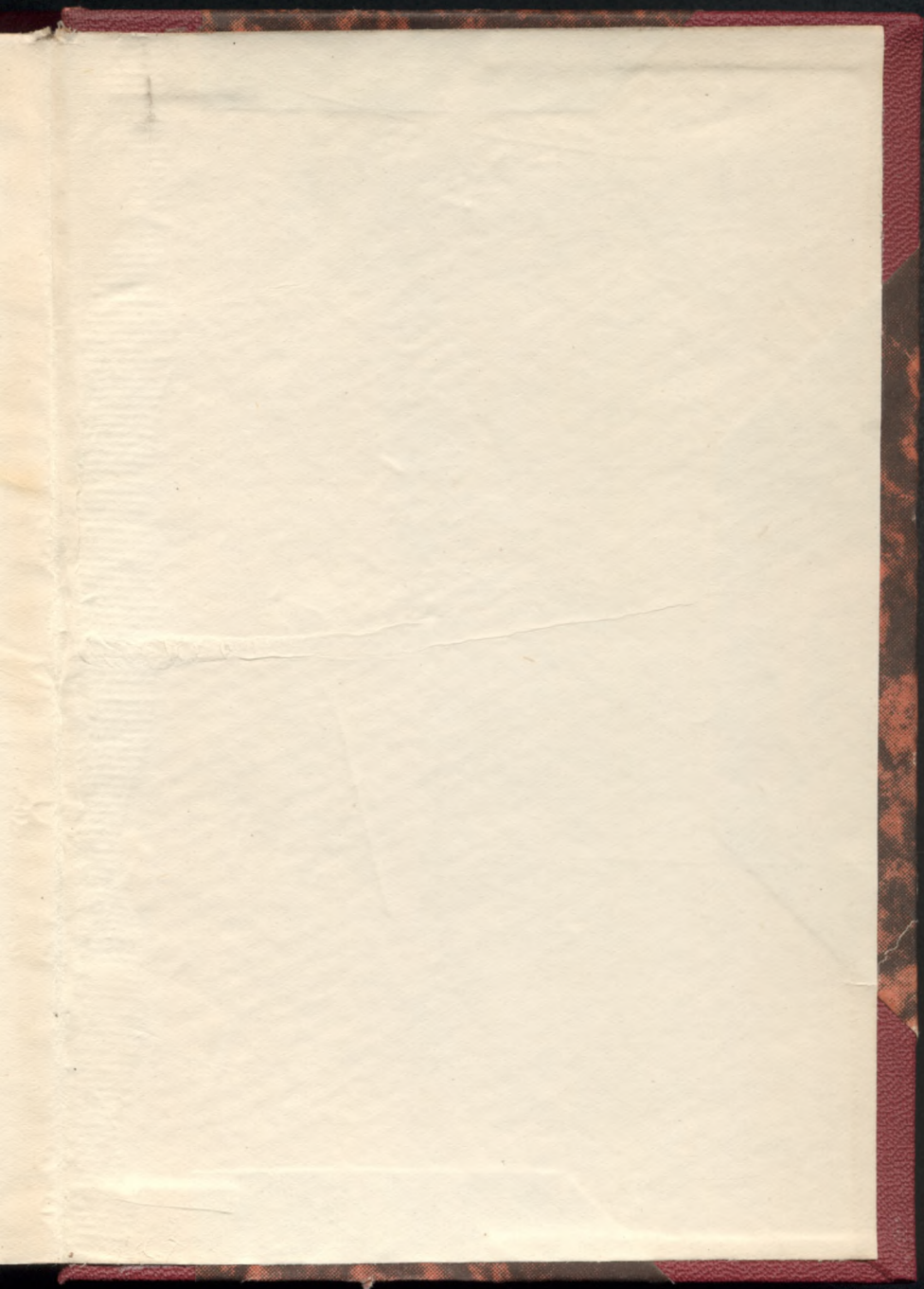
Előszó	3
Kossuth Lajos	5
Katona József életének tragédiája	28
Rabindranath Tagore	36
Puccini	41
Stein Aurél	46
Vámbéry	52
Uj Brillat-Savarin	57
Kosztolányi	62
Fiiredi emlék	69
Gyulai Pál és a Velencei kalmár	74
Eötvös Károly és Gyulai Pál	78
Lujza néni (a 80 éves Herczeg Ferenc)	83
Fráter Lóránd	90
Mikszáth gazdálkodik	95
A napsugárlelkű orvos	100
A haza bölcse	105
Petőfi Sándor	109
Petőfi és Heine	123
A Vályi-ház	127
Egy ismeretlen Petőfi kézirat	135
A diák Petőfi	139
Petőfi kanapéja	143
Három jóbarát	147
Petőfi nevetése	150
A babona	155
A gyermek-Jókai	161
Jókai fest	165

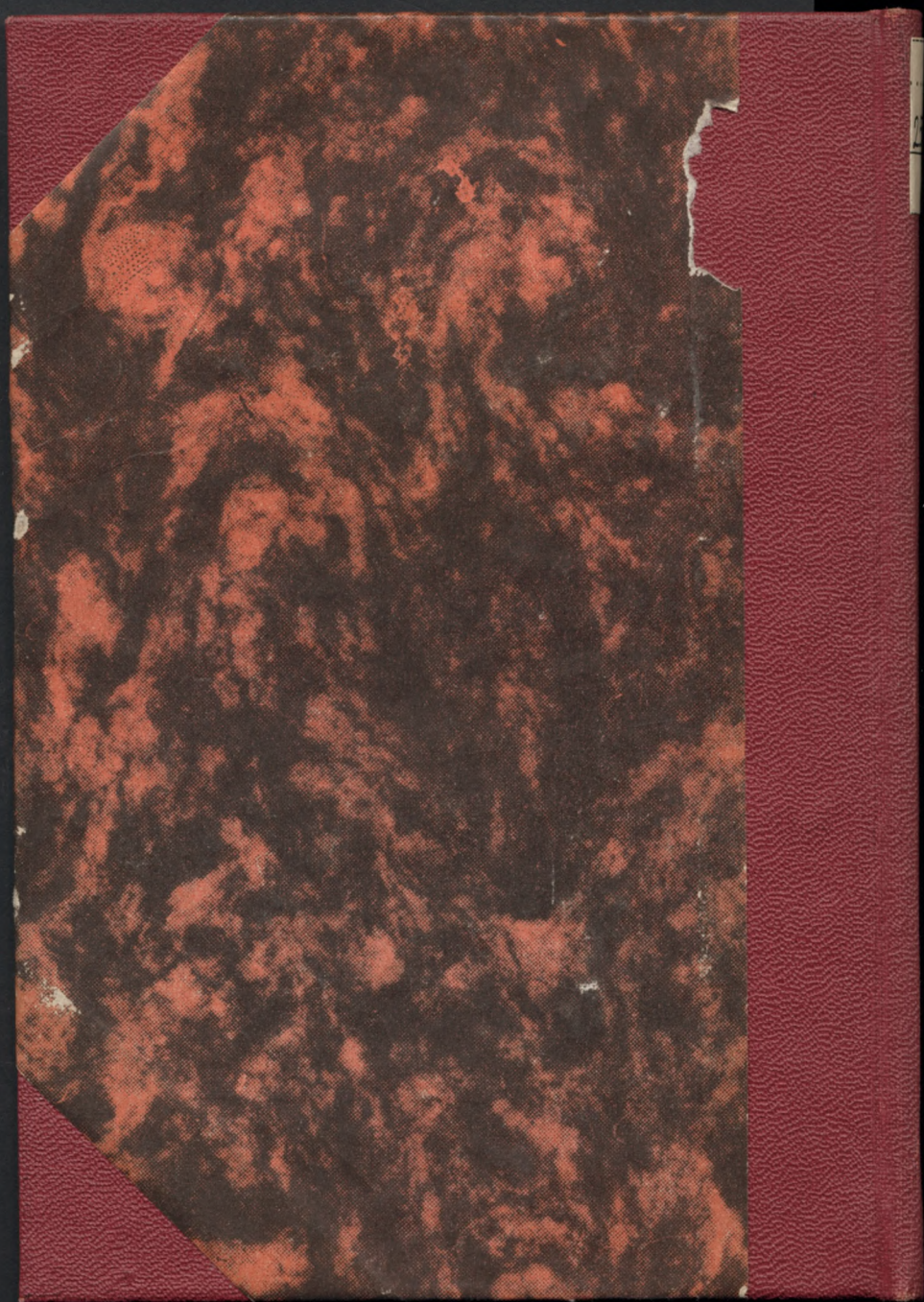
A monostori szüret	170
Jókai és a tutajos legény	175
Kettős hangverseny	179
Jókainé ruhái	183
Jókai és a Balaton	187
Kutyavásár	191
Gyümölcsszüret	195
Jókai asztala	200
A svábhegyi nyaralás	206
Lóránt első szindarabja	212
Jókai, a szerkesztő	217
Kokó	222
Jókainé jubileuma	227
Jókai és Ibsen	231
Mire megvénülünk	236
A Hegyi Beszéd	242
Az írók a gazdasági életben	246

170
175
179
183
187
191
195
200
206
212
217
222
227
231
236
242
246

.....
251.002

OS7K